Manfred Lohmann

Die Ukraine - der neue Nachbar in Europa
Anmerkungen zu Geschichte und Gegenwart

Україна: новий європейський сусід
Нотатки про історію та сучасність

Manfred Lohmann

Die Ukraine – der neue Nachbar in Europa
Anmerkungen zu Geschichte und Gegenwart

Україна: новий європейський сусід
Нотатки про історію та сучасність

Kiew 2003

УДК 94(4:477)
ББК 63.3(4)+63.3(4УКР)
Л 74

ISBN 966-7863-29-8

Dieses Buch gibt Erfahrungen und Eindrücke von Dr. Lohmann, der von 1994-2003 Leiter der Außenstelle Kiew der Konrad-Adenauer-Stiftung war, wieder. Angereichert mit alten Ansichtskarten und Fotographien aus der Sammlung des Autors, richtet sich das Buch durch seine Mischung aus historischen Betrachtungen und Essays zur anhaltenden Transformation an einen breiten Leserkreis – in deutscher und ukrainischer Sprache.

Ця книга відбиває досвід та враження д-ра Манфреда Ломанна, який з 1994 по 2003 рік очолював представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. Вона доповнюється старовинними листівками та фотографіями з особистої колекції автора і, завдяки поєднанню історичних роздумів та нарисів про сучасну трансформацію українського суспільства, спрямована на широке коло німецьких та українських читачів.

ББК 63.3(4)+63.3(4УКР)
Л 74

ISBN 966-7863-29-8

Inhalt

Зміст

VORWORT

Dieses Büchlein erscheint zum Abschluß meiner Tätigkeit als Außenstellenleiter der Konrad-Adenauer-Stiftung in der Ukraine. Seit 1994 hatte ich die verantwortungsvolle Aufgabe, zusammen mit einer großen Zahl von ukrainischen Politikern, Journalisten, Ökonomen, Wissenschaftlern und Vertretern der Kultur Dialogmaßnahmen über Aspekte der politischen und ökonomischen Transformation durchzuführen. In weit über 300 Veranstaltungen mit insgesamt über 15.000 Teilnehmern ist mir in zunehmendem Maße bewußt geworden, vor welch große Herausforderungen der Umbau von einer zentralen Planwirtschaft zu einer sozial orientierten Marktwirtschaft und von der Sowjetdiktatur zur Demokratie dieses Land stellt, welches noch zusätzlich dabei ist, seine Identität und seine neue Rolle in Europa zu finden. Das meist hohe Dialogniveau der Veranstaltungen und das Engagement der Teilnehmer haben immer wieder deutlich gemacht, wie groß das intellektuelle Potential dieses von der Geschichte häufig stiefmütterlich behandelten Landes ist. Ganz wesentlich war der Beitrag unserer Partnerorganisationen, in denen einige der klügsten Köpfe des Landes an herausragender Stelle tätig sind.

Mein Interesse an Geschichte und Kultur des Landes hat mich nicht nur mit vielen außergewöhnlichen Persönlichkeiten zusammengeführt, sondern auch meine Neugier geweckt, den Spuren der ukrainischen Geschichte und Identität nachzugehen. Ich habe mich daher entschlossen, dieses Büchlein mit alten historischen Land- und Ansichtskarten aus meiner Sammlung anzureichern, aus denen für den Betrachter auch der unbestritten europäische Charakter des Landes deutlich wird, der nun – nach langen Jahrzehnten der Sowjetdiktatur – wieder Konturen annimmt.

Das Büchlein richtet sich an alle, denen die deutsch-ukrainische Verständigung und die Unterstützung der Ukraine auf dem Weg nach Europa ein Anliegen ist. Weder hat diese Publikation einen wissenschaftlichen Anspruch noch soll sie ein Reiseführer sein. Sie beruht auf persönlichen Erfahrungen und Impressionen, angereichert durch eigene Recherchen, für deren Unvollständigkeit ich beim Leser um Verständnis

ПЕРЕДМОВА

Ця книга виходить наприкінці моєї діяльності на посаді керівника представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Починаючи з 1994 року моїм відповідальним завданням стало проведення програм-діалогів з багатьма українськими політиками, журналістами, економістами, науковцями і представниками культури на теми політичної та економічної трансформації. В ході проведення численних заходів – а їх було далеко за 300 і в них взяло участь загалом понад 15 тис. осіб – я поступово усвідомив, перед якими величезними викликами стоїть країна, яка повинна здійснити перехід від централізованої планової до соціально орієнтованої ринкової економіки, від радянської диктатури до демократії і водночас віднайти свою національну ідентичність та своє нове місце в Європі. Переважно високий рівень дискусій в ході проведення наших заходів, висока активність учасників щоразу доводили, наскільки високий інтелектуальний потенціал має ця країна, з якою історія часто поводилася як мачуха. Дуже суттєвим був внесок українських партнерських організацій, керівні посади в яких обіймають одні з найсвітліших голів України.

Моя любов до історії і культури цієї країни не тільки звела мене з багатьма незвичайними особистостями, а й спонукала піти слідами української історії та національної ідентичності. Тому я вирішив доповнити це видання старовинними листівками та географічними картами з моєї власної колекції, з яких стає цілком очевидним, що країна має безперечно європейський характер, який, після довгих десятиліть радянської диктатури, знову набирає обрисів.

Книга розрахована на всіх тих, кому не байдуже до процесу розвитку німецько-українського порозуміння та підтримки України на шляху до Європи. Ця книга не претендує на науковість, не є вона і путівником. Книга ґрунтується на особистому досвіді та власних враженнях, збагачених моїми пошуками, за неповність яких прошу у читачів поблажливості.

Україна – це велика країна. На жаль, мені не вдалося відвідати всі її регіони. Прихильний читач помітить, що в книзі відсутній, наприклад, такий історично важливий регіон як Луцьк.

bitte. Die Ukraine ist ein großes Land. Es war mir leider nicht möglich, alle Regionen zu besuchen. So wird der geneigte Leser feststellen, daß z.B. die historisch wichtige Region Lutsk fehlt.

Ich danke allen, die bei der Förderung des vorliegenden Büchleins, der Beratung bei Recherchen und Rückfragen geholfen haben. Für Zuspruch und Unterstützung bin ich vielen deutschen und ukrainischen Partnern, Freunden und ganz besonders meinen Mitarbeitern zu Dank verpflichtet.

Noch ein Wort zur deutschen Schreibweise ukrainischer Namen: ich habe der Einfachheit halber im deutschen Text alte deutsche Schreibweisen benutzt; im übrigen eine solche Transkription, die eine möglichst korrekte deutsche Aussprache ermöglicht. Für die Übersetzung danke ich ganz besonders meinem langjährigen Dolmetscher Herrn Vitali Klymtschenko.

Manfred Lohmann

Висловлюю подяку всім, хто надав фінансову допомогу, допомагав порадами та консультаціями при роботі над цією книгою. Сердечно дякую багатьом німецьким та українським партнерам і друзям, а особливо моїм співробітникам – за прихильну допомогу та підтримку.

Кілька слів про написання українських власних назв німецькою мовою. Для спрощення в німецькому варіанті я вдавався до усталеного німецького написання. За його відсутності я використовував транскрипцію, яка б максимально точно передавала українське звучання власних назв. За переклад книги висловлюю особливу подяку пану Віталію Климченку, моєму давньому співробітнику та перекладачу.

Манфред Ломанн

GRUßWORT

Als die Ukraine als unabhängiger Staat auf der politischen Weltkarte erschien, wurde sie mit einer Reihe von ernsten wirtschaftlichen, politischen und sozialen Problemen konfrontiert. Aber das größte internationale Problem bestand darin, daß die Ukraine für die Weltgemeinschaft so gut wie unbekannt war. Ja, die Ukraine hat ihre ersehnte Unabhängigkeit erlangt, sie wurde von der Weltgemeinschaft anerkannt und machte sich aktiv daran, bilaterale Beziehungen mit anderen Staaten aufzubauen, aber sowohl Durchschnittsbürger wie Experten in anderen Ländern wußten kaum etwas vom größten Flächenstaat im Zentrum Europas mit fast 50 Millionen Einwohnern.

Ich kann mich noch erinnern, daß mich Anfang der 90er Jahre auf einer Dienstreise in einem sehr fortgeschrittenen Land der Taxifahrer fragte, aus welchem Land ich komme. Auf die Antwort, daß meine Heimat die Ukraine ist, bat er mich über dieses Land zu erzählen, denn es war ihm völlig unbekannt. Einige Jahre später im gleichen Land fragte mich wieder ein Taxifahrer nach meiner Herkunft. Als er hörte, daß ich aus der Ukraine

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

З'явившись на політичній карті світу як незалежна держава, Україна опинилась віч-на-віч з низкою серйозних проблем економічного, політичного, соціального характеру. Головною ж проблемою міжнародного характеру була відсутність будь-яких знань серед світової спільноти про Україну.

Так, Україна відновила вистраждану і виборену незалежність, вона була визнана світовою спільнотою, активно почала розвивати свої двосторонні міждержавні стосунки, але пересічні громадяни та й навіть фахівці в більшості країн практично нічого не знали про відродження найбільшої за територією та майже 50-мільйонної держави в центрі Європи.

Згадується, коли на початку 90-х років я перебував у відрядженні в одній з найрозвиненіших країн, до мене звернувся таксист з питанням, з якої держави я приїхав. На мою відповідь, що моя батьківщина – Україна, він здивовано попросив розповісти про країну, про яку він нічого не знає. Вже через кілька років, коли я знову перебував у відрядженні в цій же країні, до мене

komme, freute er sich berichten zu können, daß er viel von diesem europäischen Land gehört habe.

Heute ist die Ukraine in der Welt bekannt, aber viele Seiten ihrer Gegenwart und ihrer Geschichte bleiben dem breiteren ausländischen Publikum noch verborgen. Es freut mich sehr, daß in Europa nun über die Ukraine mit ihrer Geschichte und ihrer besonderen kulturellen Prägung berichtet wird. So wurden bereits Berichte über die Ukraine z.B. von ausländischen Diplomaten und Unternehmern veröffentlicht.

Einige Aspekte der ukrainischen Geschichte, welche dem Leser im Buch von Dr. Lohmann präsentiert werden, liefern ein überzeugendes Zeugnis dafür, daß die Ukraine schon immer ein untrennbarer Bestandteil Europas war: geographisch, politisch und kulturell. Es geht nicht darum, nach Europa zu gehen (wie einige Politiker fordern), sondern die zwischenstaatlichen Beziehungen, welche eine jahrhundertelange Geschichte haben, wiederherzustellen.

Es freut mich ganz besonders, daß im Buch unseres deutschen Freundes, welcher unermüdlich beim Aufbau einer Zivilgesellschaft in der Ukraine half und viel durch das Land reiste, sich ein mannigfaltiges Bild der Ukraine präsentiert – von den Karpaten im Westen bis Donbass im Osten, von Tschernihiw im Norden bis zur Krim im Süden. Das ist eine vielgestaltige Ukraine mit ihren Sitten, Traditionen und sprachlichen Besonderheiten. Nur in ihrer Gesamtheit ergibt sie das ganzheitliche Bild der eigenartigen ukrainischen Kultur und Geschichte.

Ich hoffe, daß dieses Buch von Manfred Lohmann zur Bereicherung des Wissens über die Ukraine beitragen und vielen Menschen neue Seiten eines Landes eröffnen wird, auf dessen Territorium sich das geographische Zentrum Europas befindet.

Botschafter Borys Tarasjuk
Mitglied der Werchowna Rada, Vorsitzender des Parlamentsausschusses für europäische Integration, Vorsitzender der Rukh-Partei

також звернувся таксист з питанням про мою батьківщину. На відповідь, що я з України, він з приємністю розповів, що багато чув про цю європейську країну.

Сьогодні Україна знана у світі, але багато сторінок українського сьогодення та її історії залишаються незнаними для широкого загалу за кордоном. Мені дуже приємно, що у європейських країнах з'являються відомості про Україну, її історію та самобутню європейську культуру. Вже з'явилися нариси про Україну зарубіжних дипломатів, бізнесменів.

Фрагменти історії України, які запропоновані читачу в книзі доктора Ломанна, красномовно свідчать про те, що Україна завжди була невід'ємною частиною Європи як географічно, так і політично та культурно. Україні не потрібно входити в Європу, як зазначають деякі політики, а необхідно відродити ті міждержавні відносини, які склалися впродовж всієї історії.

Особливо приємно відзначити, що в книзі нашого німецького друга, який невтомно допомагав становленню громадянського суспільства, подорожував по нашій країні, відкривається різнобарвна Україна – від Карпатського заходу до Донбасу на сході, від північного Чернігова до південного Криму. Це різна Україна з своїми звичаями, традиціями, мовними особливостями, але тільки в цілісності вона складає єдину українську самобутню культуру та історію.

Сподіваюся, що книга Манфреда Ломанна допоможе більше дізнатися про Україну та відкриє для багатьох нові сторінки про самобутню країну, на території якої знаходиться історичний центр Європи.

Посол Борис Тарасюк,
Голова партії Народний Рух України
Голова Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції

GRUßWORT

Als Vorstandsvorsitzender des Deutsch-Ukrainischen Forums e.V. freue ich mich über das Erscheinen der von Herrn Dr. Lohmann vorgelegten Publikation, die der ukrainischen und deutschen Öffentlichkeit durch persönliche Impressionen im Rahmen einer langjährigen Beratungstätigkeit in der Ukraine geprägte Anmerkungen zu Geschichte und Gegenwart des Landes vorlegt. Die in diesem Buch abgedruckten historischen Karten machen die politisch-historischen und kulturellen Ausführungen der Publikation anschaulich.

Das Deutsch-Ukrainische Forum e.V. begrüßt die publizistischen Anstrengungen, um die Geschichte und Kultur der Ukraine, die im Zuge der EU-Erweiterung zu unserem unmittelbaren Nachbar wird, und für die breite Öffentlichkeit ein ziemlich unbekanntes Land ist, einem größeren Publikum darzustellen. Die vorliegende Publikation ist dafür ein schönes Beispiel.

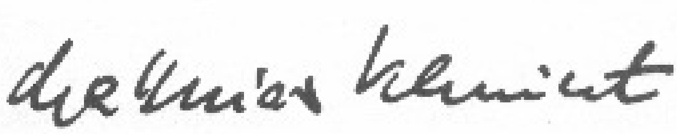
Diese Publikation wurde mit freundlicher Unterstützung der DaimlerChrysler AG, Mitglied des Deutsch-Ukrainischen Forums, herausgegeben. Ich bin überzeugt, dass dieses Büchlein einen Beitrag zu einer besseren gegenseitigen Kenntnis und Verständnis voneinander leisten und weitere Impulse zur Verfestigung der deutsch-ukrainischen Beziehungen geben wird.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Як Голова Правління Німецько-українського форуму, з приємністю зазначу, що вихід книжки пана Ломанна – справа своєчасна і вкрай потрібна. Автор виносить на суд української та німецької громадськості свої щирі роздуми про минуле і сучасне України, поклавши в підгрунтя особисті враження, якими щедро заповнював свою допитливість упродовж багаторічної діяльності в цій країні. В книжці публікуються старовинні листівки з колекції автора, які, на наш погляд, дуже вдало доповнюють політичний та історико-культурний матеріал.

Зареєстроване товариство "Німецько-український форум" вітає подібні зусилля, що спрямовані на ознайомлення широкого світового загалу з історією та культурою України, яка після розширення Європейського союзу стане нашим безпосереднім сусідом. Знання про неї ще мало поширені серед громадськості Німеччини. В цьому сенсі дана публікація є хорошим прикладом таких зусиль.

Видання книжки здійснене за приязної підтримки акціонерного товариства "Даймлер-Крайслер АГ", яке входить до складу Німецько-українського форуму. Переконаний, що ця книжка збагатить взаємні знання, сприятиме кращому взаєморозумінню, надасть нового імпульсу зміцненню німецько-українських відносин.

Matthias Kleinert
Vorstandsvorsitzender des Deutsch-Ukrainischen Forums
Leiter des Bereiches Politik und Außenbeziehungen der DaimlerChrysler AG

Матіас Кляйнерт,
Голова Правління Німецько-українського форуму,
керівник Відділу політики та зовнішніх зв'язків АТ "Даймлер-Крайслер АГ"

Die Ukraine - Terra Incognita?

Nie werde ich die im indonesischen Fernsehen im August 1991 gezeigte Szene über die Unabhängigkeitserklärung des ukrainischen Parlaments vergessen. Ich war damals gerade nach Indonesien ausgereist als neuer Landesbeauftragter der Konrad-Adenauer-Stiftung. Wenige Tage zuvor waren ja noch die Bilder vom gescheiterten Putschversuch der Moskauer Betonköpfe und die Kämpfe um das dortige Parlament zu sehen gewesen, bei denen sich Jelzin damals erfolgreich durchsetzen konnte.

Zwei Jahre zuvor hatte sich beginnend mit der Ausreisewelle der jungen DDRler über Ungarn und die Tschechoslowakei bereits abgezeichnet, daß die Tage der DDR gezählt waren. Ab dem Herbst 1989 dramatisierten sich die Vorgänge, die ich zum Teil mit ausländischen Politikerdelegationen in der DDR, an der innerdeutschen Grenze und in Berlin als Augenzeuge erleben konnte. Eine geteilte Nation hatte wieder zusammengefunden, und mit dem Zusammenbruch der DDR und der anschließenden Wiedervereinigung wurde die politische Landkarte Europas neu gestaltet.

1991 wird auch die Ukraine, der flächengrößte Staat Europas mit einer Bevölkerung von damals über 50 Millionen Einwohnern – fast soviel wie England oder Frankreich – unabhängig. Hierauf war in Europa kaum jemand vorbereitet. Die wenigsten wußten, daß die Sowjetunion neben der Russischen Föderativen Sowjetrepublik und Weißrußland auch durch die Ukraine in den Vereinten Nationen vertreten war. Kenntnisse über die einzelnen Republiken der Sowjetunion waren sehr gering verbreitet. Ohnehin wurde von offizieller sowjetischer Seite, leider aber auch von vielen damals teilweise links orientierten Osteuropawissenschaftlern und ´Sowjetologen´, eher der gesamtsowjetische bzw. internationalistische Anspruch der Sowjetunion betont, als daß man sich dem Studium der einzelnen Bestandteile dieses sich über zwei Kontinente erstreckenden Großreichs gewidmet hätte.

Es gab also kaum Literatur über die

Україна - Terra Incognita?

Ніколи не забуду сцени проголошення незалежності України українським парламентом у серпні 1991 року, яку я спостерігав на індонезійському телебаченні. Незадовго до того я прибув до цієї країни як регіональний уповноважений Фонду Конрада Аденауера. А за кілька днів до того показували кадри про невдалий путч комуністичних бонз у Москві, про бої за тамтешній парламент і перемогу Єльцина.

А ще за два роки до цих подій тисячі молодих громадян НДР почали тікати з країни через Чехословаччину та Угорщину – дні НДР були пораховані. Восени 1989 року події набували все драматичнішого забарвлення. На той час я працював з делегаціями політиків з різних країн і став свідком деяких подій, які відбувалися в колишній НДР, на внутрішньонімецькому кордоні та у Берліні. Розділена нація знову об'єдналась. З крахом НДР та наступним об'єднанням Німеччини політична карта Європи набула нового вигляду.

У 1991 році Україна – найбільша за територією країна Європи з населенням на той час понад 50 млн чоловік – майже як в Англії чи Франції – стала незалежною. В Європі цього ніхто не очікував. Мало хто знав, що Україна, поряд з Російською Соціалістичною Федеративною Республікою та Білорусією, є членом ООН. Взагалі, на Заході знання про окремі республіки у складі СРСР були досить неповними. Адже й офіційна радянська пропаганда, а також, на жаль і велика кількість ліво-орієнтованих фахівців зі Східної Європи та "советологів" наголошували на нібито цілісності Радянського Союзу та його інтернаціоналізмі, замість того, щоб займатися вивченням окремих складових частин цієї величезної імперії, що розкинулася на двох континентах.

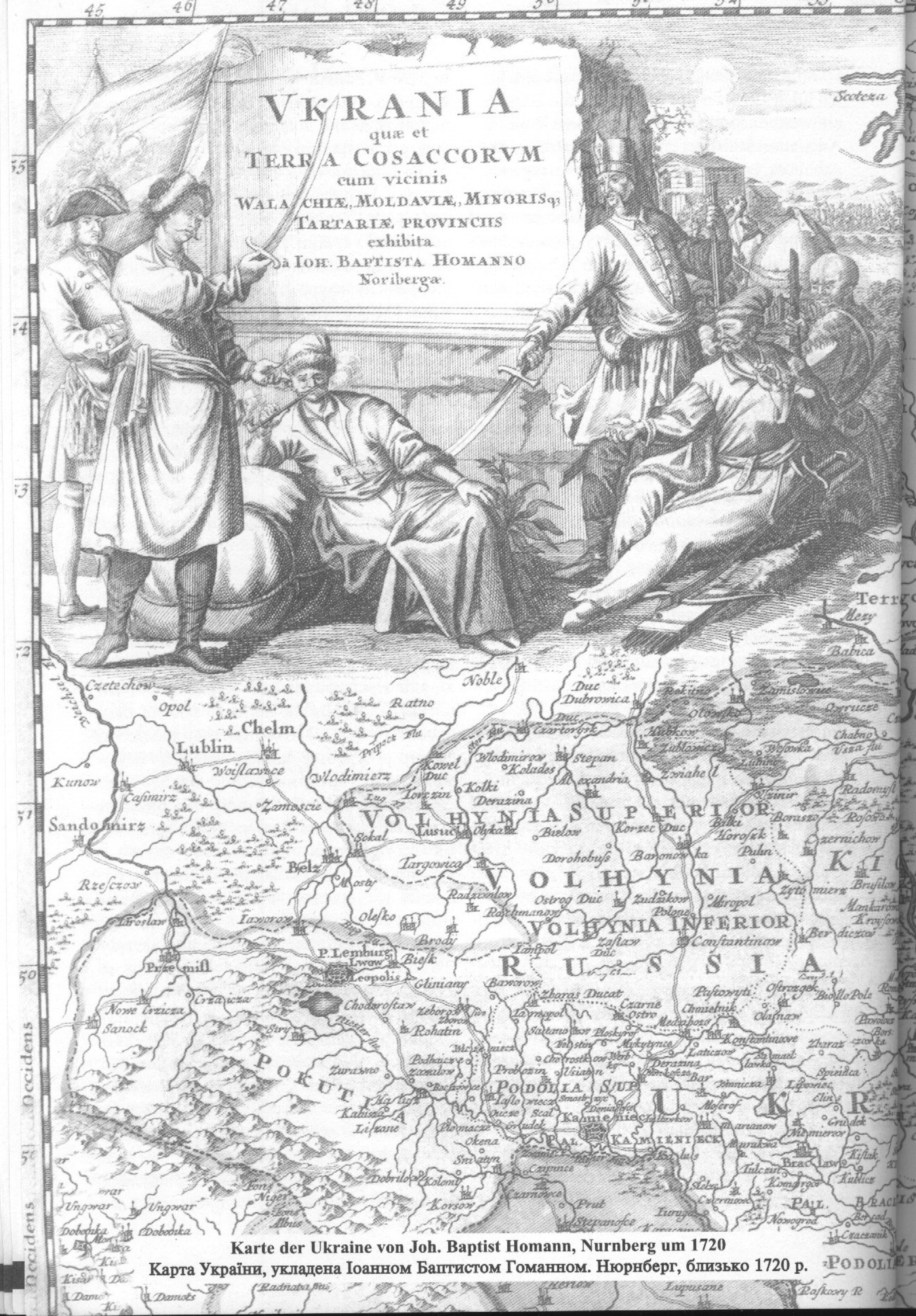
Отже, література про Україну була майже відсутня. Це мене особливо засмутило, бо у 1994 році я готувався очолити

Ukraine. Ich habe das besonders bedauert, als ich mich 1994 auf die Ausreise in die Ukraine als erster Außenstellenleiter der Konrad-Adenauer-Stiftung vorbereitete. Immerhin gab es einige teils hervorragende Einführungen in die Geschichte der Ukraine (Andreas Kappeler: „Kleine Geschichte der Ukraine“ / Frank Golczewski: „Geschichte der Ukraine“ / Ernst Lüdemann: „Ukraine“), aus denen schnell klar wurde, daß es mit der ukrainischen Geschichte, Kultur und Identität eine ganz besondere Sache ist. Insbesondere die Frage nach der ukrainischen Identität hat mich seither nicht mehr losgelassen. Vielleicht hängt das damit zusammen, daß auch wir Deutsche eine mehrfach ´gebrochene´ Identität haben, wobei wir auch hin und wieder dazu neigen, die Dinge zu übertreiben und zum Beispiel die Barbarei des Nationalsozialismus unter Hitler gelegentlich als Kristallisationspunkt der deutschen Geschichte zu begreifen.

Um Fragen der deutschen Geschichte des 20. Jahrhunderts (wie konnte es in unserem Volke zu dieser Diktatur kommen?) besser zu verstehen, hatte ich mich übrigens nach Beginn eines rechtswissenschaftlichen Studiums sehr bald entschieden, Politikwissenschaft und neuere Geschichte zum Schwerpunkt zu nehmen. Seither ist es ein Hobby für mich, beim Besuch einer mir neuen Hauptstadt zunächst das Nationalmuseum aufzusuchen, um die Selbstdarstellung des jeweiligen Landes besser zu begreifen. Dies ist natürlich – wie der geneigte Leser wohl weiß – insbesondere im Falle der Ukraine ein schwieriges Unterfangen. Nehmen wir als Beispiel das Reich der Kiewer Rus: damals ein für zwei Jahrhunderte – zwischen dem 10. und 12. Jahrhundert – bestimmender Machtfaktor in Osteuropa zwischen dem ´Heiligen Römischen Reich´ und dem ´Oströmischen Reich´ (Byzanz). Der Name Ukraine (´Grenzland´) taucht zum ersten Mal in Chroniken des 12. und 13. Jahrhunderts für Grenzgebiete des Kiewer Reiches auf. Die Taufe des Fürsten Wladimir (ukrainisch Wolodymyr) 988 in Chersones und die

перше в Україні представництво Фонду Конрада Аденауера. Та все ж вдалося віднайти деякі, досить-таки доброї якості матеріали про історію України. Мова йде про таких авторів як Андреас Каппелер ("Мала історія України"), Франк Гольчевський ("Історія України"), Ернст Людеманн ("Україна"). З цих книжок я досить швидко збагнув, що українські історія, культура та самоідентифікація мають свої особливості. Зокрема, питання української ідентичності не полишає мене і донині. Можливо, це пояснюється тим, що і німецька національна свідомість чимало разів зазнавала тяжких ударів. Правда, ми, німці, іноді схильні до перебільшень. Наприклад, варварство націонал-соціалістського режиму Гітлера інколи подається як точка кристалізації німецької історії.

Намагаючись краще збагнути події німецької історії XX століття та знайти відповідь на питання, як стала можливою диктатура в Німеччині, я невдовзі після початку навчання на юридичному факультеті вирішив обрати новітню історію та політологію як свій основний фах. З тих пір, приїжджаючи до іншої країни, завжди спершу йду в місцевий історичний музей, що допомагає мені краще зрозуміти самоусвідомлення того чи іншого народу. Як здогадується прихильний читач, в Україні це є дещо складним питанням. Візьмемо державу "Київська Русь", яка впродовж двохсот років – з X по XII століття – становила визначальну потугу Східної Європи, між Священною Римською імперією та Східноримською імперією (Візантією). Назва "Україна" вперше з'являється у літописах XII – XIII століть і стосується окраїнних територій Київської Русі. Хрещення князя Володимира у 988 році в Херсонесі та наступна християнізація східнослов'янської Русі стали поворотними моментами в історії України. Відбулося входження східних слов'ян до

Karte der Ukraine von Joh. Baptist Homann, Nurnberg um 1720

Карта України, укладена Іоанном Баптистом Гоманном. Нюрнберг, близько 1720 р.

MAGN DUCAT
PALAT SMOLENSCO
MOSCOVI
DUCAT MOSKOU
NOVOGRODENSIS
DUCAT
PALATINAT
CZERNIHO
SEVERIENSIS
DUCATUS
Silva 24 Milliar longa
Deserta
Deserta fine aqua
KIOVIA
TARTARIA
MOSCOVITI
NAGAJENSIS
Dubrouna
Dorgobouge
Viesma
Volkonskile
Mosaysk
Moskou
Colomenskoe
Sylva 26 Milliar longa in qua non tasi unitus Pagus reperimdus est.
Ugra fluvius cenosus, olim Lithuaniam et Moscoviam limitans.
Demetriuvicz
Vorotinck
Colouga
Toula
Belof
Alexin
Crapivna
Serensk
Branski
Starodub
Caraczef
Siefsk
Bolchof
Negyn
Merlin
Arool
Novosil
Bolgovoi
Curesk
Rylsk
Putivl
Baturin
Borzna
Konotop
Czernigove
Pultawa
Novogrodek
Novogorod
Propoisk
Rohaczow
Mohilow
Bychow
Gorki
Homel
Orsa
Volne
Achtir

anschließende Christianisierung der ostslawischen Rus sind ein entscheidender Wendepunkt der ukrainischen Geschichte, womit der Eintritt der Ostslawen in den oströmisch/ostkirchlichen Kulturkreis besiegelt wurde. Was wäre passiert, wenn der im Auftrag des römisch-deutschen Kaisers Otto I. entsandte Bischof Adalbert mit seiner Mission bei Großfürstin Olga in Kiew erfolgreich gewesen wäre, ihren Hof zum Übertritt in das lateinische Christentum zu bewegen? Die Fürsten der Rus verheirateten übrigens zu diesen Zeiten einige ihrer Prinzessinnen nach Westeuropa, so auch die in Deutschland Adelheid genannte Enkelin Jaroslaws des Weisen an den römisch-deutschen Kaiser Heinrich IV.

Daß die großrussisch-zaristische, später auch sowjetkommunistische Geschichtsschreibung die gesamte Geschichte der Kiewer Rus usurpierte, Kiew die ´Mutter aller russischen Städte´ nannte und die Ukrainer jahrhundertelang nur als ´Kleinrussen´ bezeichnet wurden, ist heute noch eines der großen Topoi der ukrainischen nationalorientierten Geschichtsschreibung.

Liege ich falsch, wenn ich hier gewisse Parallelen zum jahrhundertelangen deutsch-französischen Streit über die Rolle des Karolinger-Reiches in der französischen und deutschen Geschichtsschreibung sehe? Im Falle der Kiewer Rus sieht es jedoch eher so aus, daß eine ursprünglich bedeutsame und staatsbegründende Dynastie (der Kiewer Rus) nach deren Zersplitterung und dem erst einige Jahrhunderte später erstarkendem neuem Zentrum um das Großfürstentum Moskau auch in seiner rückwärtigen Geschichte in einen provinziellen Status zurückdefiniert wurde. In meinem Geschichtsatlas von 1954 ist zwischen dem 10. und 13. Jahrhundert vom ´Russischen Reich´ die Rede, obwohl es dort eigentlich ´Reich der Kiewer Rus´ heißen müßte. Denn das spätere Großfürstentum Moskau, das sich in das riesige Zarenreich entwickelte, hat sich ja erst viel später – nach zweihundertjähriger mongolisch/tatarischer Herrschaft – herausgebildet.

східноримського, тобто візантійського, культурного кола. Як склалася б історія, якби відрядженому до Києва римсько-германським імператором Отто I єпископу Адальберту вдалося переконати велику княгиню Ольгу та весь княжий двір перейти до латинського християнства? Руські князі видавали в той час своїх дочок заміж за західноєвропейських володарів. Відома в Німеччині під ім'ям Адельгейди дружина римсько-германського імператора Генріха IV була онукою Ярослава Мудрого.

Українська національна історіографія і досі наголошує на факті узурпації великодержавно-російською, а пізніше – радянсько-комуністичною історіографією всієї історії Київської Русі, згідно з якою Київ є "матір'ю міст руських" (в значенні російських), а українці впродовж століть називалися "малоросами". Чи я не помилюсь, коли наведу паралелі з одвічною суперечкою між німцями і французами про роль імперії Каролінгів в історіографії обох країн? Що ж до Київської Русі, то справа тут скоріш виглядає так, що історія цієї держави, після подрібнення та виникнення через століття по тому нового центру – Московського князівства, заднім числом була переписана, і Київська Русь стала інтерпретуватися як провінція. В історичному атласі 1954 року, присвяченому X – XIII ст., мова йде про "Російську Імперію", хоча правильно було б говорити про державу Київської Русі. Адже Велике Князівство Московське, яке потім перетворилося на величезну царську імперію, сформувалося набагато пізніше, вже після двохсотлітнього панування монголо-татар.

Крім того, існує певна плутанина навколо історичної назви населення країни "українці" та української мови. У Габсбурзькій імперії українців називали "русинами", у царській імперії –

Auch gab und gibt es Verwirrungen um die richtige historische Kennzeichnung der Bevölkerung des Landes als ´Ukrainer´ bzw. der ukrainischen Sprache. Im Habsburger Reich bezeichnete man die Ukrainer als ´Ruthenen´, im Zarenreich als ´Kleinrussen´, um keinen Zweifel an der Zugehörigkeit der Ukrainer zum gesamtrussischen Ethnos aufkommen zu lassen. Schon in der zaristischen Zeit wurde der Gebrauch des Ukrainischen als Bauern- oder Kosakensprache verunglimpft und über lange Perioden hinweg schlichtweg verboten. Die Ausprägung der ukrainischen Identität war im russischen Teil der Ukraine ungleich schwieriger als im zumindest seit den josefinischen Reformen liberaleren Habsburger Reich – oder auch unter der polnisch-litauischen Herrschaft.

Liege ich wieder falsch, wenn ich erneut Parallelen zwischen der ukrainischen und deutschen Geschichte insofern sehe, als der Zerfall des Kiewer Reiches und die anschließende Aufteilung des Landes – zunächst unter polnisch/litauischer, später russischer und teils auch osmanischer Herrschaft – im Falle der deutschen Geschichte eine nicht ganz unähnliche Situation mit dem Zerfall der Reichssouveränität und -autorität nach dem 30jährigen Krieg bzw. dem Westfälischen Frieden von 1648 darstellt? Auch in diesem Fall etablierten sich die Nachbarmächte Deutschlands (Frankreich, Schweden und Dänemark) auf deutschem Boden und förderten damit nicht nur den Verfall des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation, sondern auch ein Gefühl der Bedrohung, der geopolitischen Einkreisung bei den Deutschen, das in der Folgezeit durch ´national´ denkende Vorkämpfer des Einheitsstrebens für ihre – nicht immer friedlichen – Zwecke ausgenutzt wurde.

Natürlich war die Ukraine Spielball der Nachbarmächte über einen viel größeren Zeitraum als es Deutschland jemals war. Zwar verlor auch Deutschland im 30-jährigen Krieg zwei Drittel seiner Bevölkerung, aber natürlich kann man dies in keiner Weise in

"малоросами", щоб, не дай Боже, не виникло сумнівів у їхній належності до загальноросійського етносу. Ще за часів царизму українська мова висміювалась як говірка козаків та селян, а її вживання просто заборонялося. У російській частині України збереження української самосвідомості було незрівнянно складнішим завданням, ніж у Польсько-Литовському князівстві чи у ліберальній Габсбурзькій імперії, принаймні після реформ Франца-Йозефа.

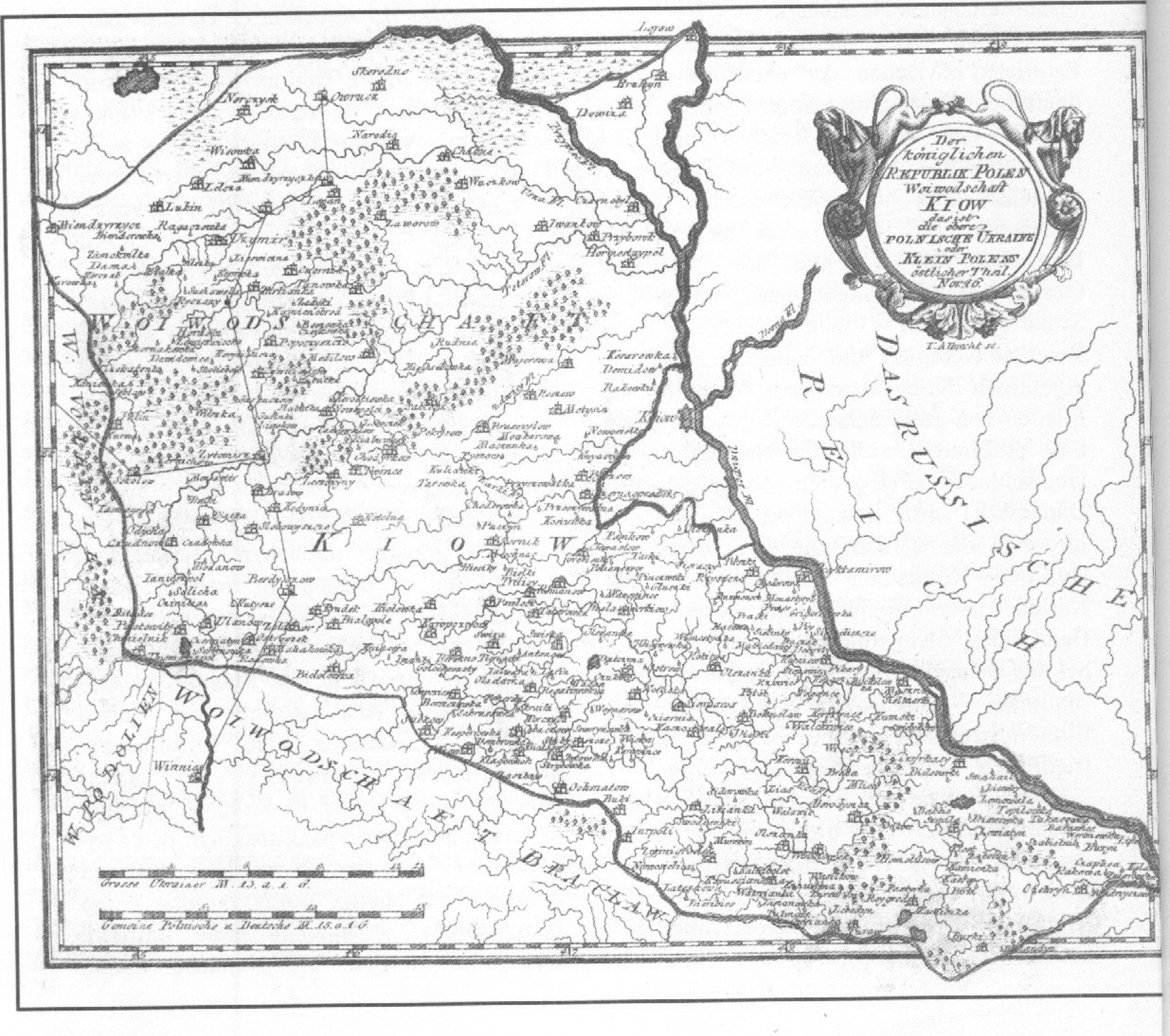
Чи не буде доречно знову провести паралель між історією України та Німеччини, якщо розпад Київської держави та наступне розчленування країни спочатку між Польсько-Литовським князівством, а пізніше – Російською і, частково, Османською імперіями порівняти зі становищем Німеччини після Тридцятилітньої війни та підписання Вестфальського миру у 1648 році? Адже тоді також стався поділ Рейху і втрата ним частини суверенітету. Сусідні держави – Франція, Швеція і Данія – закріпилися на німецькій території, що сприяло не тільки занепаду Священної Римської імперії германської нації, а й викликало серед німців почуття небезпеки геополітичної ізоляції. Пізніше "національно" налаштовані поборники спільної німецької спадщини використовували ці почуття у не завжди мирних цілях.

Звичайно ж, Україна була м'ячем у грі сусідніх держав набагато довше, ніж Німеччина в будь-який період своєї історії. Хоча Німеччина втратила під час Тридцятилітньої війни дві третини свого населення, проте це аж ніяк не можна порівняти з тим гнобленням, якого українці зазнали за польсько-литовського панування, у складі Габсбурзької імперії, не кажучи вже про втрати за комуно-радянського режиму. Україна – і в цьому полягає головна проблема сучасних пошуків нею своєї ідентичності – вважає себе нацією-жертвою. У XX ст. Україна стала

Beziehung setzen zu den Unterdrückungen, denen Ukrainer unter polnisch-litauischer Herrschaft, unter dem Habsburger Reich und ganz besonders unter dem Zarenreich – geschweige denn unter dem Sowjetkommunismus – ausgesetzt waren. Die Ukraine – und darin liegt ein Hauptproblem der heutigen Identitätsfindung – begreift sich im wesentlichen als eine Opfernation: im 20. Jahrhundert Opfer vor allem der Stalinschen Säuberungen und Liquidationen gegen alles, was sich auf ukrainisch-nationaler Seite regte und ganz besonders der großen Hungersnot (´Holodomor´) von 1932-33 unter Stalin, der nach unterschiedlichen Schätzungen zwischen 4 – 10 Millionen Menschen zum Opfer fielen.

жертвою в першу чергу сталінських чисток і репресій, спрямованих проти всього, що виявляло національні українські риси. Апофеозом став штучний голод (“голодомор”) 1932-1933 років, жертвами якого, за різними оцінками, стали від 4 до 10 мільйонів українців.

Karte der königlichen Republik Polen, Woiwodschaft Kiow, um 1790
Карта королівської Республіки Польської, Київське воєводство (близько 1790 р.).

Die Last der Geschichte

Als Deutscher ist man sehr schmerzlich berührt von den Grausamkeiten und Massakern unter deutscher Besatzung gegenüber den Juden, aber auch sowjetischen Kriegsgefangenen und ukrainischen Zivilisten, deren Opferzahl in die Millionen geht. Man muß aber heute auch erwähnen, daß viele Untaten von sowjetischer Seite (z.B. Tausende vom NKWD Ermordete im Lemberger Raum oder die über 15 000 polnischen Offiziere: Katyn-Morde) den ´faschistischen Okkupanten´ zugerechnet wurden. Diese Kennzeichnung, die noch auf fast allen Kriegsdenkmälern, in fast allen Museen und der Mehrzahl der einschlägigen Literatur zu finden ist, wird der historischen Wahrheit nicht gerecht. Diese Kennzeichnung geht sehr leicht über in die Kollektivschuldthese, die – von Ilja Ehrenburg ausgehend – von der sowjetischen Propaganda v.a. gegen Ende des Krieges dazu genutzt wurde, um Rotarmisten anzustacheln, Deutsche totzuschlagen, wo immer sie nur anzutreffen waren. Entsprechende Untaten – einschließlich der Beschießung von Flüchtlingstrecks und dem gezielten Hungertod nach der ´Befreiung´ – sind zu vielen hunderttausenden Schicksalen im Osten Deutschlands zwischen Königsberg und Berlin bezeugt, nicht zu vergessen die anschließenden Verschleppungen in den GULAG.

Vielleicht sollte diese Thematik – wie auch die Massenvergewaltigungen von Seiten der Rotarmisten – nach nunmehr fast 60 Jahren endlich einmal im trinationalen Gespräch zwischen Intellektuellen, insbesondere Historikern, Archivaren, Journalisten etc. aufgegriffen und diskutiert werden. Ansatzweise ist dies durchaus schon geschehen in Form von Geschichtswerkstätten und Literaturausschreibungen, in denen Zeitzeugen von zwischenmenschlichen Begegnungen berichten, die die vorherrschenden Stereotypen häufig durchbrechen. Wolodymyr Malejew zum Beispiel berichtet

Тягар історії

Як німець, відчуваю біль за жорстокість і розправи, що сталися в Україні по відношенню до євреїв, радянських військовополонених та цивільних у часи німецької окупації. Кількість жертв вимірюється мільйонами. Але сьогодні необхідно говорити і про те, що багато злочинів було скоєно і радянською стороною. Мова йде про тисячі людей замордованих НКВД на Львівщині, про понад 15 тис. загиблих у Катині польських офіцерів, вбивство яких приписувалося "фашистським окупантам". До речі, вираз "фашистські загарбники", який і досі зустрічається на майже всіх пам'ятниках, в музеях та у воєнній літературі, не відповідає історичній правді. З нього можна легко вивести тезу про колективну вину, яка, починаючи з Іллі Еренбурга, використовувалася радянською пропагандою, особливо наприкінці війни, для підбурювання червоноармійців до вбивства німців усюди, де б вони їх не зустріли. Про ці злодіяння свідчать долі багатьох сотень тисяч німців на сході Німеччини, між Кенігсбергом і Берліном: обстріли колон біженців, організований після "визволення" голод, відправки в ГУЛАГ.

Можливо настав час через більш ніж 60 років звернутися до цієї теми, в тому числі і до масових зґвалтувань німецьких жінок червоноармійцями, винести ці питання на тристоронню німецько-українсько-російську публічну дискусію – за участі інтелігенції, зокрема істориків, працівників архівів, журналістів і т.д. Вже є перші спроби такої дискусії у формі історичних студій та літературних конкурсів. На них виступають очевидці тих подій, часто руйнуючи своїми розповідями існуючі стереотипи. Володимир Малеєв, наприклад, у своїй книжці "Зміна епох", виданій у Києві 2002 року за сприяння Гете-Інституту,

in dem Büchlein 'Epochenwechsel' (Smina epoch), herausgegeben vom Goethe-Institut Kiew 2002, über eine Liebesgeschichte zwischen einem deutschen Kriegsgefangenen in Kiew und einer jungen Ukrainerin, die – sie hatte in der Schule deutsch gelernt – durch mutiges Eintreten gegenüber dem Wachhabenden diesen daran hinderte, die ausgemergelten und halb verhungerten deutschen Kriegsgefangenen, die beim Arbeitseinsatz aus Erschöpfung eine Pause eingelegt hatten, zu erschießen.

Ich habe auch Berichte gehört und gelesen, daß die ukrainischen 'Ostarbeiter' – die ja häufig Frauen waren – sehr unterschiedlich aufgenommen wurden, wobei es ihnen auf Bauernhöfen wie überhaupt in der Landwirtschaft erheblich besser ging als wenn sie für Industrie- oder Rüstungsbetriebe arbeiten mußten. Ich weiß von Anfragen seitens der Nachkommen solcher Zwangsarbeiter, die um Unterstützung bei der Auffindung deutscher Familien baten, bei denen sie eingesetzt waren, um sich über deren Menschlichkeit zu bedanken.

Hiermit soll nun wirklich gar nichts relativiert werden. Doch glaube ich, daß man sich vor Stereotypen, pauschalen Beurteilungen und v.a. Kollektivschuldthesen hüten sollte. Jeder Mord, jedes Verbrechen ist eines zu viel, und so schwierig das auch sein mag: Schuldzuweisungen, Sühne und Wiedergutmachung sollten im Sinne der historischen Gerechtigkeit nur nach Prüfung des Einzelfalles erfolgen.

Wir haben in Deutschland in dieser Hinsicht seit Kriegsende – angefangen mit der etwas verunglückten Entnazifizierungskampagne der Alliierten bis hin zu den großen Prozessen gegen die Haupttäter der Judenvernichtung – viel hinzu gelernt. Danach begann ab 1989 noch einmal eine Aufarbeitung der Verbrechen unter dem SED-Regime und insbesondere der Stasi-Aktivitäten. Ich weiß natürlich, daß unsere Art von 'Vergangenheitsbewältigung' im In- wie im Ausland sehr unterschiedlich beurteilt wird. Insgesamt gesehen bin ich aber davon

змальовує історію кохання між німецьким військовополоненим та українською дівчиною, яка в школі вивчала німецьку мову. Завдяки її втручанню та мужній поведінці радянський солдат передумав розстрілювати знесилених військовополонених, які, працюючи на будові, влаштували собі перепочинок.

Мені доводилося чути і читати про те, що доля українських "остарбайтерів", серед яких було багато жінок, складалася дуже по-різному. Часто вони працювали у фермерів, де їм жилося набагато краще, ніж на промислових підприємствах. Мені відомі запити нащадків таких остарбайтерів з проханням відшукати німецькі сім'ї, в яких ті працювали, щоб подякувати їм за людяне ставлення до своїх рідних.

Тут справді не можна нічого применшувати. Проте я вважаю, що треба остерігатися стереотипів, загальних оцінок і, в першу чергу, тез про колективну відповідальність. Кожне вбивство, кожен злочин є трагедією, та як би не було складно, звинувачувати, вимагати покаяння та відшкодування можна лише з урахуванням історичної справедливості, досліджуючи кожен окремий випадок.

Тут у нас, німців, є багатий досвід – починаючи з післявоєнної денацифікації під проводом союзників (правда, не зовсім вдалої) і аж до засудження головних винуватців у знищенні євреїв. З 1989 року почався новий етап – розкриття та засудження злочинів комуністичного режиму в колишній НДР, особливо служби держбезпеки "штазі". Мені, звичайно, відомо, що наша практика "подолання" спадщини минулого оцінюється дуже по-різному як усередині країни, так і за кордоном. Проте я переконаний, що неможливо будувати майбутнє, не розібравшись з минулим, навіть якщо воно таке тяжке, як у німців.

überzeugt, daß man – auch wenn man mit einer schweren jüngeren Geschichte wie derjenigen der Deutschen 'belastet' ist – eine Zukunft nicht aufbauen kann, ohne mit dieser Geschichte ins Reine zu kommen.

Nun steht es einem Deutschen wie überhaupt einem Ausländer nicht zu, zu Fragen der 'ukrainischen Vergangenheitsbewältigung' spezifische Ratschläge zu geben. Auf jeden Fall ist es aber sinnvoll, sich über Erfolge und Mißerfolge derartiger Initiativen und Maßnahmen auf geeigneter Ebene zusammenzusetzen und Erfahrungen auszutauschen. Es wäre besonders sinnvoll, solche Gespräche zu führen hinsichtlich eines hoffentlich in nicht allzu ferner Zukunft einmal erscheinenden europäischen Geschichtswerks, das versucht, künftigen Schülergenerationen eine wirklich gesamteuropäische Geschichte in gegenseitiger Abstimmung vorzulegen.

Kurzum: ich hoffe, daß mein Büchlein in dieser Richtung einige Anstöße vermitteln kann. Aus den genannten Gründen scheint mir, daß unsere Geschichte in vielfältiger Weise miteinander verflochten ist, wovon ja nicht nur die seit einiger Zeit wiederbelebte Tradition des Magdeburger Rechts (welches fast alle Städte unter litauisch-polnischer Herrschaft erhielten) zeugt, sondern auch die unüberschaubare Vielzahl von Partnerschaften zwischen Schulen, Universitäten, Städten und Gemeinden sowie die vielen humanitären Hilfeleistungen (keineswegs nur unter dem Stichwort Tschernobyl-Hilfe), die kulturellen Verbindungen und die Tätigkeit der zahlreichen deutschen Firmen, Handelskammern, technischen Hilfsinstitutionen, der deutschen Lehrer und Lektoren, Diplomaten und politischen und anderen Stiftungen.

Sie alle sind dabei, einen Brückenschlag nicht nur zwischen der Ukraine und Deutschland, sondern auch nach Europa zu schlagen, wobei mir klar ist, daß die Ukraine geographisch und historisch/kulturell von jeher ein Bestandteil Europas ist. Ich hoffe, mit meinem Büchlein zu diesem Brückenschlag beitragen zu können.

Звичайно ж, німцеві, як і будь-якому іншому іноземцю, не личить давати поради українцям, як їм розбиратися зі своїми історичними тягарями. У будь-якому разі було б доцільно створити адекватний ситуації форум для аналізу успіхів та невдач на цьому шляху та для обміну досвідом. Особливо корисно було б вести такі дискусії з огляду на появу в майбутньому (сподіваюсь, не дуже віддаленому) підручника європейської історії, в якому новим поколінням школярів буде представлена справді узгоджена, спільна історія Європи. Іншими словами, хочеться вірити, що ця моя невеличка праця надасть певного імпульсу в цьому питанні. З названих вище причин мені видається, що наша історія у багатьох випадках тісно переплітається. Про це свідчить не тільки спільна традиція Магдебурзького права (поширене було майже у всіх містах Польсько-Литовського князівства), до якої з недавнього часу знову починають звертатися. Це також і численні партнерські зв'язки між школами, університетами, містами і громадами, гуманітарні акції, які далеко не вичерпуються лише темою Чорнобиля, культурні зв'язки, діяльність німецьких фірм, торгово-промислових палат, організацій з надання технічної допомоги, німецьких вчителів і викладачів, дипломатів, політичних та інших фондів. Усі вони прагнуть перекинути місток не тільки між Україною і Німеччиною, а й поєднати її з Європою, хоча мені цілком очевидно, що Україна, з географічної, історичної та культурної точок зору, з давніх-давен належить до Європи. Цією книжкою я сподіваюся зробити і свій внесок у наведення такого мосту.

Die dreifache Transformation

Immer wieder wird die Frage gestellt, warum die Ukraine zwölf Jahre nach der Unabhängigkeit gegenüber der Entwicklung anderer Staaten des ehemaligen Warschauer Paktes wie Polen, Tschechien, Slowakei, Ungarn und den Baltischen Ländern so weit zurückgefallen ist. Ich glaube, man muß hierbei berücksichtigen, daß die Ukraine neben der politischen und ökonomischen Transformation noch eine zusätzliche Aufgabe zu erfüllen hat: nämlich den Aufbau einer eigenen Staatlichkeit und einer nationalen Identität. Das Land in seiner heutigen territorialen Ausdehnung ist, von einer kurzen Phase nach dem ersten Weltkrieg abgesehen, nie ein eigener Staat gewesen. Die Definition dessen, was ukrainische Staatlichkeit, ukrainische Kultur und Identität ist, ist nach wie vor im Lande umstritten. Immer noch zieht sich eine imaginäre Trennungslinie entlang des Dnjepr durch das Land, wobei sich die rechtsufrige Ukraine mit ihrer teils polnischen, teils österreichisch-ungarischen Tradition und die linksufrige Ukraine mit ihrer eher russischen Orientierung voneinander unterscheiden. Ein Großteil der ethnischen Russen (knapp 20% der Bevölkerung) im Osten und Süden des Landes begreifen ihre Identität wohl eher als russisch (teils sogar noch sowjetrussisch) denn als ukrainisch.

Bezüglich der politischen Transformation sind – auch nach Annahme der neuen Verfassung von 1996 – und der Durchführung mehrerer mehr oder minder freier Wahlen noch keine nachhaltigen Fortschritte festzustellen. Das politische System ist – wie auch in anderen postsowjetischen Staaten – durch eine überaus starke Position des Präsidenten zum Nachteil des Parlaments, durch Defizite bei der rechtsstaatlichen Entwicklung, beim Aufbau einer unabhängigen Justiz und freier Medien gekennzeichnet. In der Bevölkerung herrscht – verbunden mit dem täglichen Überlebenskampf – Resignation bis hin zum Zynismus vor. Nach neuesten Umfragen des Rasumkow-Zentrums

Потрійна трансформація

Весь час виникає питання, чому за дванадцять років незалежності Україна так далеко відстала у своєму розвитку від інших країн колишнього Варшавського блоку – Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та країн Прибалтики? На мій погляд, тут необхідно зважити на те, що Україні, поряд з політичною та економічною трансформацією, доводиться виконувати ще одне завдання – розбудовувати власну державність та формувати національну ідентичність. Адже країна у її сьогоднішніх межах, за винятком короткого періоду після Першої світової війни, ніколи не мала власної держави. І досі в країні триває дискусія навколо того, що є українська державність, українська культура, українська ідентичність. По Дніпру все ще проходить уявна лінія, що поділяє країну на Захід з його частково польськими, частково австро-угорськими традиціями, та на Схід, який орієнтується здебільшого на Росію. Велика частина етнічних росіян (майже 20% населення) на Сході і Півдні країни ототожнюють себе упереваж з російською, а частково ще з радянською традицією.

У здійсненні політичної трансформації поки що не спостерігається стабільного поступу, навіть попри прийняття нової Конституції у 1996 році та проведення більш-менш вільних виборів. Політична система, як і в інших пострадянських країнах, позначена домінуванням президентської влади, труднощами у розбудові правової держави, незалежної судової влади та вільних ЗМІ. Серед більшості населення, яке змушене боротися за щоденне виживання, панує песимізм, який інколи доходить до цинізму. Згідно з останніми опитуваннями, проведеними Центром Разумкова, більшість українців переконані в тому, що їхні громадянські та конституційні права порушуються. 78,5% опитаних вважають, що не забезпечується їхнє право на працю та справед-

sind die Ukrainer mit großer Mehrheit davon überzeugt, daß ihre Bürger- und verfassungsmäßigen Rechte nicht beachtet werden. 78,5% glauben, daß ihr Recht auf Arbeit und gerechten Lebensunterhalt nicht gewährleistet ist. 80% geben an, daß ihnen kein ausreichender gesundheitlicher Schutz, 78,2% keine soziale Sicherheit und 71,1% kein Recht auf ordentliche Erziehung gewährleistet wird. 20,8% bezweifeln sogar, ob ihre Kinder ihnen dafür dankbar sind, daß sie auf der Welt sind.

Dies sind erschütternde Fakten. Sie werden verständlich dadurch, wenn man sieht, wie viele Millionäre, Oligarchen und einflußreiche Leute mit unvorstellbarem Luxus sich inzwischen bereichert haben. Es überrascht nicht, daß derjenige Anteil der Bevölkerung, der die Regierung unterstützt, bei unter 8% liegt. Die Obrigkeit im Lande genießt weder Vertrauen noch Respekt. 83,7% sind überzeugt, daß sie keinerlei Einfluß auf die Regierung haben.

All dies hat natürlich Folgen für die Einstellung der Bevölkerung zu ihrer Identifizierung mit dem neuen Staat. Nach einer Umfrage zum letzten Unabhängigkeitstag glaubte über die Hälfte der Bevölkerung (56,3%), daß die Ukraine als unabhängiger Staat nicht erfolgreich war. Hatten 1991 noch weit über 90% der Bevölkerung für die Unabhängigkeit gestimmt, wären es heute nur noch 48,8%. Wenn sie Gelegenheit dazu hätten, würden heute 30% der Ukrainer ihr Land verlassen. Etwa 2,5 Millionen haben dies bereits in der Zwischenzeit getan.

Mir persönlich scheinen zwei wichtige Faktoren ausschlaggebend zu sein: zum einen hat es wie in den anderen genannten Staaten des früheren Warschauer Paktes in der Ukraine keinen Elitenwechsel gegeben. Die Unabhängigkeit wurde auch im Unterschied zu diesen Ländern von der Bevölkerung nicht im gleichen Maße aktiv herbeigeführt. Jedenfalls übernahmen in der Folgezeit die bisherige Nomenklatura, die Komsomol-Eliten und alsbald aus diesen erwachsene mafiose Finanzclans und Oligarchen die

ливу зарплату, 80% - на належну охорону здоров'я, 78,2% – на достатній соціальний захист, а 71,1% – на належне виховання. 20,8% батьків навіть сумніваються, що їхні діти будуть їм вдячні за появу на світ. Усе це приголомшливі факти. Вони стануть зрозумілими, якщо подивитися, скільки мільйонерів, олігархів та впливових людей тимчасом оточили себе неймовірним багатством. Не дивно, що лише менш ніж 8% населення підтримують владу. Керівна верхівка не користується ні довірою, ні повагою. 83,7% населення переконані, що вони ніяк не впливають на діяльність влади.

Усе це, звичайно, впливає на ідентифікацію населення з новою державою. За даними опитування, проведеного з нагоди останнього святкування Дня незалежності, більш ніж половина населення (56,3%) вважає, що Україна як незалежна держава не досягла успіху. Якщо у 1991 році більш ніж 90% населення проголосували за незалежність, то сьогодні це зробили б лише 48,8%, а 30% українців були готові залишити країну, якщо у них була б така можливість. 2,5 млн українців вже виїхали зі своєї країни.

Особисто мені здається, що головну роль тут грають дві обставини. По-перше, на відміну від країн колишнього Варшавського блоку, в Україні не відбулося зміни керівної еліти, а рух за незалежність не був такою ж мірою масовим і активним. Принаймні, після здобуття Україною незалежності до влади прийшли (або при ній залишилися) стара номенклатура, комсомольські ватажки, а пізніше – мафіозні фінансові клани та олігархи.

Що ж стосується суспільної і політичної еліти, то в Україні вона, особливо за царизму та радянського режиму, часто зазнавала великих втрат, а інколи просто винищувалася. До цього треба додати еміграційні процеси, які досягли свого апогею під час і після революції, та які, з огляду на трансформаційну кризу, продовжуються і досі.

Macht in allen Bereichen des Landes bzw. führten sie einfach weiter.

Zu diesem Stichwort muß noch gesagt werden, daß im Laufe der letzten Jahrhunderte – ganz besonders unter zaristischer und später sowjetischer Herrschaft – die ukrainische soziale und politische Elite mehrfach dezimiert oder gar liquidiert worden ist. Hinzu kam eine Emigrationsbewegung mit einem Kulminationspunkt vor, während und auch noch nach der Revolution, die auch nach der Unabhängigkeit, bedingt durch die Transformationskrise, weiter fortgesetzt wurde.

Zum anderen fehlt in der Ukraine – vielleicht mit Ausnahme der westlichen Ukraine – die Tradition einer Bürgergesellschaft mit ihren Vereinen, Verbänden, Kirchen, Parteien und freien Medien, wie sie nun einmal eine Demokratie braucht wie der Fisch das Wasser. Durch den anhaltenden Schock der ´permanenten Transformation´ – die aber noch keine wirkliche politische oder ökonomische Transformation erreicht hat – wird auch ein offenbar tief in der Gesellschaft angelegter Hang zur Apathie, Resignation und Wehleidigkeit verstärkt. Ukrainer sind, aus ihrer Geschichte her durchaus verständlich, offenbar unbegrenzt leidensfähig und es bedarf ganz besonderer Anlässe, um in Massen auf die Straßen zu gehen.

Aber Demokratie wird ohnehin nicht mit Demonstrationen aufgebaut, sondern durch Bürgerengagement einschließlich der Ermutigung unternehmerischer Tätigkeit, für das staatlicherseits die notwendigen Rahmenbedingungen geschaffen werden müssen. Ebenso muß es ein Regelwerk zur Kompromiß- bzw. Konsensfindung in allen Streitigkeiten geben. Daß dies in vielen Bereichen der Gesellschaft noch nicht der Fall ist, liegt auf der Hand. Als Beispiel möge der Hinweis auf die Dauerkonflikte zwischen den christlichen Konfessionen, besonders innerhalb der dreifach zersplitterten Orthodoxie sowie zwischen den verschiedenen Konfessionen/Religionen einerseits und dem Staat andererseits genügen. Positiver

З іншого боку, в Україні, за винятком, можливо, західних регіонів, бракує традицій громадянського суспільства з його об'єднаннями, спілками, церквами, партіями та вільними засобами масової інформації. Вони потрібні демократії, як людині повітря. Триваючий шок "перманентної трансформації", яка ще не переросла у справжні політичні й економічні зміни, підсилює і без того притаманну суспільству схильність до апатії, песимізму і страдництва. Українці, як мені видається, безмежно терплячі, що ніскільки не дивує з огляду на їхню історію. Потрібно, щоб сталося щось надзвичайне, аби вони масово вийшли на вулиці.

Проте демократія не будується на демонстраціях. Вона потребує активності самих громадян, у тому числі і підприємців. Держава ж повинна створити для цього необхідні рамкові умови. Крім того, необхідно створити механізми, які б давали можливість знаходити компроміси та консенсус у вирішенні будь-яких суперечностей. Поки що у багатьох ділянках суспільного життя таких механізмів не створено, і це є цілком очевидним. Достатньо подивитися на постійні конфлікти між Християнськими конфесіями, зокрема між трьома окремими Православними Церквами, та між різними релігійними конфесіями, з одного боку, і державою — з другого. Більш позитивною виглядає справа із захистом прав національних меншин, які в основному скаржаться на те, що держава виділяє замало коштів для їхнього культурного, мовного та іншого розвитку. Нижче я більш детально зупинюся на становищі національних меншин.

До обнадійливих тенденцій я відніс би передусім бажання більшості українців – і це задекларувало керівництво країни – приєднатися в осяжному майбутньому до Європейського союзу. Звичайно, необхідно докласти чимало зусиль, щоб наблизитися до європейських

sieht es beim Schutz der Minderheiten aus, die sich eher darüber beklagen, daß staatlicherseits zu wenig Mittel für ihre kulturellen, sprachlichen und anderen Entfaltungsmöglichkeiten eingesetzt werden (können). Auf die Situation der Minderheiten gehe ich weiter unten noch etwas ausführlicher ein.

Zu den Hoffnungszeichen zähle ich in erster Linie den auch von der Staatsführung ausgesprochenen mehrheitlichen Wunsch der Bevölkerung, in baldiger Zukunft der Europäischen Union beitreten zu können. Dies bedarf aber noch großer Anstrengungen zur Annäherung an europäische politische und ökonomische Standards, wozu inzwischen eine Vielzahl von Gremien, Institutionen und Initiativen eingerichtet worden ist. Eine ganz besonders positive Rolle kommt hierbei der jungen Generation zu. Die Begegnung mit jungen Ukrainern auf einer Vielzahl von Veranstaltungen hat mich überzeugt, daß die Zukunft der Ukraine bei ihnen in guten Händen ist. Sie sind dynamisch, kritisch, neugierig, weltoffen, und – im Unterschied zur älteren Generation und insbesondere der herrschenden politischen Klasse – lernt ein zunehmend wachsender Teil von ihnen Fremdsprachen. Wenn wir uns zwischen Deutschland und der Ukraine und zwischen Europa und der Ukraine besser und schneller verständigen wollen, ist dies nur schwer mit Dolmetschern und in Übersetzungen machbar. Das Erlernen jeder Sprache eröffnet einen völlig neuen Horizont und dies ist bereits bei Teilen der jüngeren Generation spürbar.

Ein weiterer positiver Faktor ist der allmählich entstehende Mittelstand, der trotz widriger Rahmenbedingungen – wohl mehr innerhalb als außerhalb der Schattenwirtschaft – den wirtschaftlichen Aufbau von unten fördert, während die in großen Teilen marode Großindustrie, die veralteten Bergwerke, der teils korrupte und nur ansatzweise privatisierte Energiesektor noch auf eine wirkliche Transformation warten lassen.

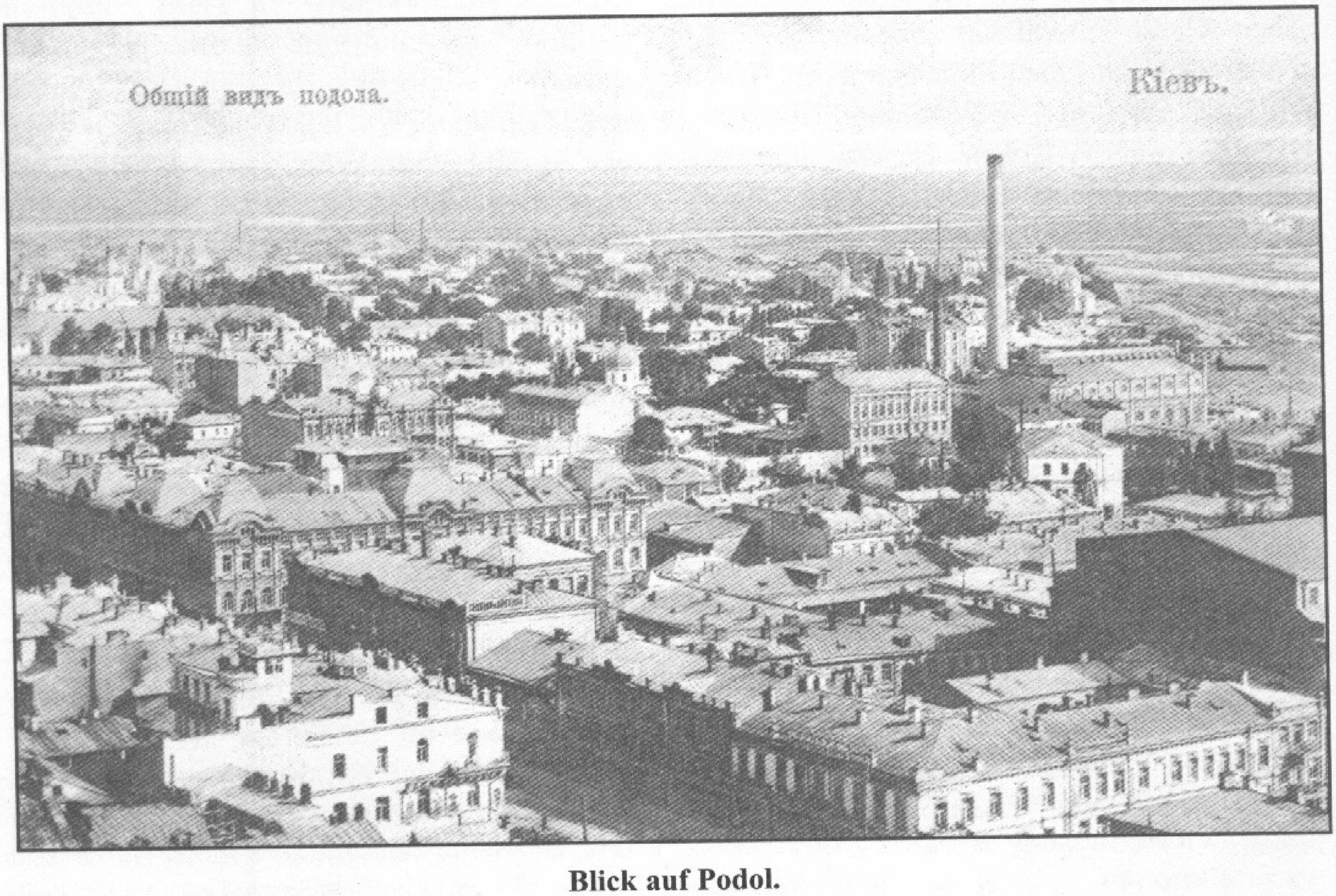
політичних і економічних стандартів. З цією метою в Україні вже створено цілу низку різноманітних громадських організацій, інституцій та ініціативних груп. Надзвичайно позитивна роль належить у цій справі молодому поколінню. Мені доводилося багато разів зустрічатися з молодими українцями під час численних семінарів та виступів, з яких я виніс переконання в тому, що майбутнє України знаходитиметься в надійних руках. Молоді люди динамічні, критичні, активні, відкриті світові і, на відміну від старшого покоління та, зокрема, керівного політичного класу, все активніше вивчають іноземні мови. Якщо ми краще хочемо розуміти одне одного – німці, українці, загалом європейці, то це важко робити через перекладачів. Володіння іноземними мовами відкриває перед людиною нові горизонти, і це вже відчувається серед великої частини молоді.

Наступним позитивним явищем є поступове становлення середнього класу. Він, незважаючи на несприятливі умови і діючи здебільшого в тіні, сприяє економічній відбудові країни. Водночас багато великих підприємств, що перебувають у жалюгідному стані, застарілі шахти та почасти корумпований і лише до певної міри приватизований енергетичний сектор ще чекають на справжню трансформацію.

Особлива роль належить жінкам, і це дуже швидко помічає іноземець. Вони не тільки змушені нести основний тягар глибокої трансформаційної кризи. Жінки фактично тримають країну "на плаву", виконуючи свої обов'язки в різних ділянках життя, починаючи з освіти і закінчуючи, в хорошому розумінні цього слова, консервативною роллю в сім'ї. До речі, про українських жінок. Вже не пам'ятаю, де і коли я прочитав таку їхню характеристику: "Українські жінки вродливі, охайні,

Bahnhof, Poststempel von 1907.
Вокзал (поштовий штемпель 1907 року).

Blick auf Podol.
Вид на Поділ.

Sophienplatz mit Blick auf die Desjatinnaja-Kirche (Zehntkirche),
zerstört in den 30er Jahren vom Sowjetregime.
Софійська площа з видом на Десятинну церкву
(зруйнована в 30-х роках за радянського режиму).

Staatsbank 1913, heute Nationalbank.
Das Gebäude wurde 1934 um zwei Etagen aufgestockt.
Державний банк, 1913 р. Сьогодні – Національний банк.
(У 1934 році були надбудовані два поверхи).

Eine ganz besondere Rolle kommt den Frauen zu, die in der tiefen Transformationskrise – wie jeder Ausländer alsbald merkt – nicht nur die Hauptlast zu tragen haben, sondern auch vom Schul- und Bildungswesen bis hin zu ihrer – im besten Sinne des Wortes – konservativen Rolle in Familie und Gesellschaft das Land ´über Wasser´ halten. A propos ukrainische Frauen: ich weiß nicht mehr, wann und bei wem ich zum ersten Mal die folgende amüsante Charakteristik gelesen habe: ´ukrainische Frauen sind hübsch, sauber, ordentlich, fleißig und familienorientiert und kochen gern. Aber sie haben einen Fehler: nämlich ihre spitze bzw. scharfe Zunge.´

Ich will mich hier nicht weiter verbreiten über die allseits bekannten Unpäßlichkeiten, denen der Ausländer zumindest in der Anfangszeit mit Erstaunen, manchmal aber auch mit Erschrecken gegenübersteht. Aber einige Beispiele aus dem ukrainischen Alltag kann ich mir dennoch nicht verkneifen:

♦ die Brutalität im Straßenverkehr, wo der Fußgänger Freiwild ist und der Milizionär – zumindest war es in den Anfangsjahren so – nur daran interessiert ist, seine aufgrund des geringen Gehalts leere Tasche zu füllen;

♦ die abenteuerlichen Mietverhältnisse mit doppelten Verträgen (Steuerhinterziehung), zu völlig überhöhten Preisen, bei oft schlechter Ausstattung und mangelhaften Installationen;

♦ die immer wiederkehrenden Ausfälle von Strom, Warmwasser oder Heizung. Bis heute gilt die zu Sowjetzeiten festgelegte Heizperiode vom 15. Oktober bis 15. April. Wenn es schon vorher zu kalt wird, oder wenn die Temperatur im April/Mai noch eine Heizung erforderlich macht, dann müssen eben elektrische Geräte zugeschaltet werden, was wiederum die Stromkapazität häufig überfordert. Solche Geräte können sich die meisten aber gar nicht leisten. Und was macht man, wenn es in der ´Heizperiode´ zu warm wird? Dann öffnet man eben die ´Fortotschka´ (Oberlicht). Da überall individuelle Heizregler fehlen, leistet sich das zum großen Teil auf Energieeinfuhr aus Rußland angewiesene Land also eine enorme

працьовиті, зорієнтовані на сім'ю і люблять готувати. Але в них є один недолік – гострий язик".

Не хочу розповсюджуватись про загальновідомі недоречності, з якими стикається іноземець зі здивуванням, інколи навіть з жахом, принаймні спочатку. Проте не можу стриматись, щоб не навести деякі приклади української буденності:

♦ брутальність дорожнього руху, де пішохід є скоріш об'єктом полювання, а міліціонер (так було, принаймні, у перші роки мого перебування), з огляду на низьку зарплату, заклопотаний лише тим, як поповнити свій гаманець;

♦ авантюрний характер відносин з орендодавцями квартир, коли укладаються дві угоди на різні суми (ухиляння від податків), у той час як обладнання квартир часто залишає бажати кращого;

♦ регулярні відключення електроенергії, гарячої води та опалення. По сьогоднішній день діє старе радянське правило, коли "опалювальний сезон" триває з 15 жовтня по 15 квітня. Якщо ж холоди настають раніше, або температура повітря у квітні і травні занадто низька, тоді мешканці вдаються до електрообігрівачів, що часто призводить до перевантаження електричних мереж. Проте більшість населення навіть не може дозволити собі купити опалювальні прилади. А що робити, коли в "опалювальний сезон" раптом стане тепло? Тоді відчиняють кватирки. Індивідуальні регулятори температури просто відсутні. Країна, яка значною мірою залежить від імпорту енергоносіїв з Росії, дозволяє собі неприпустиме розтринькування енергії.

♦ у перші роки дратувало досить неввічливе "обслуговування" в готелях, магазинах та громадських установах. Очевидно, тут керувалися гаслом "клієнт заважає", а не "клієнт завжди правий", як це прийнято на Заході. Але за останні роки, принаймні у Києві, багато

Energieverschwendung;

♦ die in den Anfangsjahren äußerst unfreundliche 'Bedienung' in Hotels, Geschäften und öffentlichen Einrichtungen. Die Devise war hier offenbar: der Kunde ist ein Störfaktor, aber natürlich kein König (im Gegensatz zum Westen: so zumindest der Anspruch). Hier hat sich jedoch in den letzten Jahren, vor allem in Kiew, viel getan. Man trifft jetzt häufiger auf nach westlichen Kategorien geschultes Bedienungspersonal, mit dem man sich gelegentlich auch auf Englisch verständigen kann;

♦ die lähmende Bürokratie, die den Kontakt mit den Behörden aber z.B. auch mit den Banken oft zum Alptraum macht. Auch hier hat sich für den Ausländer in den vergangenen Jahren einiges zum Besseren verändert: zum Beispiel muß er inzwischen nicht mehr für Hotelzimmer, Flüge und Bahnfahrten, Eintrittspreise für Museen etc. den doppelten Preis wie ein Ukrainer bezahlen. Wehe aber dem Unternehmer, der seine Firma neu- oder umregistrieren will. Er hat es gelegentlich – vor allem in den Regionen – mit über 40 verschiedenen Amtsstellen zu tun, von der Steuerverwaltung über Kreditabsicherung bis hin zur Feuerwehr. Häufig helfen da nur Beziehungen oder Schmiergeld.

Erstaunt hat mich auch der ruppige Umgangston auf der Straße, in Treppenhäusern, Verkehrsmitteln und Ämtern: man grüßt sich nicht, man rempelt sich an, man hält die Wohnung zwar sauber, was aber vor der Korridortür passiert, interessiert niemanden. Jeder weiß, wie es in Hausfluren, Eingängen, Aufzügen und öffentlichen Toiletten aussieht.

Auch der Umgangston miteinander gehört zu einer Bürgergesellschaft, die ja viel mit gegenseitiger Wertschätzung und Höflichkeit zu tun hat. Es ist zwar rührend zu sehen, wie am 8. März und an Geburtstagen die Frauen verehrt werden, man hat aber den Eindruck, daß dies doch eher Alibi-Tage sind, denn Frauen sind generell noch in allen Führungsbereichen unterrepräsentiert. Daß Frauen die dreckigsten Straßenarbeiten verrichten müssen, ist für den Ausländer häufig

змінилося на краще. Відчувається вишкіл за західними стандартами, інколи можна навіть порозумітися англійською мовою;

♦ бюрократія, яка паралізує всю роботу і перетворює спілкування з установами, скажімо, з банками, на справжній кошмар. Правда, за останні роки ситуація для іноземців змінилася на краще. Вже не потрібно платити подвійну в порівнянні з українськими громадянами ціну за готель, квитки на літак або потяг, вхідні квитки в музеї і т.д. Але не позаздриш підприємцю, який збирається зареєструвати чи перереєструвати свою фірму. Йому доведеться мати справу, особливо в регіонах, з більш ніж 40 різними інстанціями, починаючи з податкової інспекції і закінчуючи пожежним наглядом. Часто із ситуації можна вийти лише завдяки зв'язкам або хабарам.

Здивувала мене також непривітність на вулицях, у під'їздах будинків, у громадському транспорті, в установах. Люди не вітаються один з одним, штовхаються. Хоча квартири утримуються в чистоті, але що відбувається в коридорі, нікого не цікавить. Усі знають, який вигляд мають під'їзди, ліфти та громадські туалети.

Але ж спілкування також належить до ознак громадянського суспільства, яке, серед усього іншого, передбачає взаємну повагу та ввічливість. Звичайно ж, зворушливо спостерігати, як 8 березня чоловіки демонструють своє обожнення жінок, але складається враження, що це свято – лише певне алібі для чоловіків. Адже і досі жінки надзвичайно мало представлені на керівних посадах. А те, що жінки часто виконують найважчу роботу на будівництві доріг, просто шокує іноземця. Мабуть, усе це пізні наслідки радянського менталітету, так званого "homo sovieticus".

schockierend zu sehen. All dies sind offenbar auch Spätfolgen der sowjetischen Mentalität, eben des 'homo sovieticus'.

Zu den Städten und Regionen

Wenn ich dem geneigten Leser nun dieses Buch präsentiere, muß ich zunächst darauf hinweisen, daß ich seit langem ein Sammler historischer Ansichtskarten bin.

Warum sammle ich solche Karten und warum sammeln gerade in Deutschland Zehntausende solche alten Ansichtskarten? Es muß wohl damit zusammenhängen, daß im zweiten Weltkrieg fast alle deutschen Städte systematisch durch Terrorangriffe verwüstet wurden, viele Baudenkmäler und historische Stadtzentren verschwunden sind. An deren Stelle traten, vor allem in der ersten Nachkriegszeit, Durchgangsstraßen, Stadtautobahnen und immer weitere Parkplätze, die von gedankenlosen Stadtverwaltungen und Architekten dem neuen Götzen – dem Auto –geweiht wurden. Alte historische Städte sind daher kaum noch wiederzuerkennen. So erging es auch meiner Heimatstadt Paderborn, die im Krieg zu 85% zerstört wurde und wo beim anschließenden Wiederaufbau viele Bausünden begangen wurden. Es ist also nicht nur die Suche nach der verlorengegangenen historischen Identität, sondern auch die Nostalgie, der insgeheime Wunsch, die Welt der Großeltern und Urgroßeltern kennenzulernen.

Natürlich vermitteln alte Ansichtskarten kein ungeschminktes Bild der gesellschaftlichen Wirklichkeit, doch läßt sich immer wieder neu studieren, wie harmonisch Stadtlandschaften und Stadtbilder in einer vielhundertjährigen Geschichte zu einem eindrucksvollen Ganzen zusammengewachsen sind. Der Hybris moderner Bauwut sind – so sagen viele Kritiker – nach dem Kriege noch viele Ruinen von Baudenkmälern zum Opfer gefallen, die – an moderne Bedürfnisse angepaßt – durchaus hätten wiederhergestellt werden können.

Den ersten Ansichtskarten aus meiner Heimatstadt Paderborn folgte alsbald eine

Міста і регіони

Презентуючи прихильному читачеві цю книгу, мушу на початку зауважити, що я вже довгий час колекціоную старовинні листівки.

Чому саме в Німеччині я та десятки тисяч інших людей займаються колекціонуванням старих листівок? Мабуть, це пояснюється тим, що під час Другої світової війни майже всі німецькі міста спустошувалися у терористичних нападах, велика кількість архітектурних пам'яток та історичних центрів міст зникли з лиця землі. На їхньому місці будували, особливо у перші повоєнні роки, наскрізні дороги, міські автобани та, знову і знову, – стоянки для машин. Міські адміністрації та архітектори бездумно приносили жертви новому божеству – автомобілю. Саме тому сьогодні майже неможливо впізнати старі історичні центри німецьких міст. Це повною мірою стосується і мого рідного міста Падерборна, яке під час війни було зруйноване на 85 відсотків і при відбудові якого припустилися багатьох архітектурних гріхів. Отже, мова йде не тільки про пошуки втраченої історичної ідентичності, а й про певну ностальгію, потаємне бажання пізнати світ своїх дідів та прадідів.

Звичайно ж, на листівках зображена прикрашена картина тодішньої суспільної дійсності. Але, з іншого боку, кожного разу бачиш, наскільки гармонійними були міські пейзажі, як поступово, уподовж багатьох століть, утворювалися неповторні архітектурні ансамблі. Як стверджують чимало критиків, у повоєнні часи жертвою зарозумілого підходу тодішніх архітекторів стали численні архітектурні пам'ятки, які ще можна було врятувати, пристосовуючи їх до сучасних потреб.

Моя перша колекція старовинних

Sammlung von Karten deutscher und europäischer Städte, die ich im Laufe meines Studiums und späteren beruflichen Tätigkeit kennenlernen konnte. Später kamen dann solche Länder und Orte hinzu, in denen ich längere Zeit verbrachte, oder an die ich besondere Erinnerungen habe.

Hierzu gehört seit 1994 die Ukraine und insbesondere ihre historischen Städte, deren Stadtkerne häufig von ganz besonderem Reiz sind. Natürlich erlebt jeder ein fremdes Land anders. Vieles hängt von Zufällen ab: Reisen, Gespräche, Begegnungen. Neben der unermeßlichen Weite des Landes faszinieren besonders die immer wieder anders aussehende Gestalt des riesigen Dnjepr, die weiten Felder und Hügellandschaften der Zentralukraine, die Gebirgslandschaft der Karpaten im Westen und die subtropische Küstenlandschaft der südlichen Krim.

листівок присвячена рідному Падерборну. Потім я почав збирати листівки про інші міста Німеччини та країн Європи. Ще пізніше з'явилися листівки про країни та міста, де я перебував довгий час по роботі або які пов'язані з особливими спогадами.

З 1994 року до таких країн належить і Україна з її старовинними містами, історичні центри яких часто випромінюють особливу чарівність. Звичайно ж, у кожного складаються свої особливі враження про ту чи іншу країну. Багато залежить від випадку – подорожі, знайомства, зустрічі. Поряд з незмірними просторами країни мене завжди вражав Дніпро, кожного разу інший, нескінченні поля та горбисті терени Центральної України, гірські пасма Карпат на Заході та мальовниче узбережжя Південного Криму з його субтропічним кліматом.

KIEW

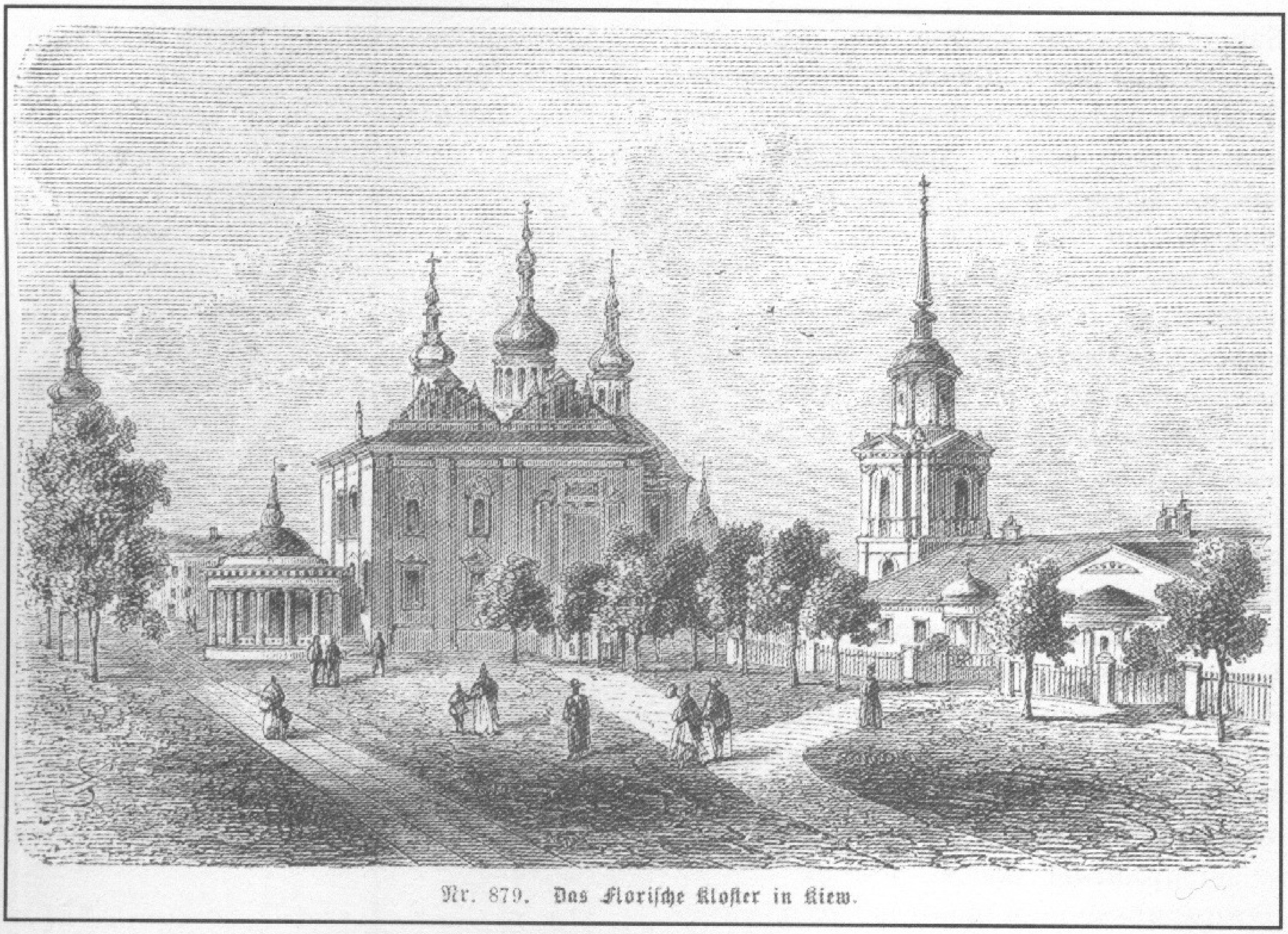
Meine ersten Ansichtskarten waren aus Kiew und so habe ich ab 1998 versucht, meine Eindrücke vom historischen Kiew anhand von Karten bestimmter ausgewählter Kirchen, Plätze und Denkmäler zu formulieren. Kiew ist sicher die faszinierendste Stadt der Ukraine und ist ja auch zu Recht – mit den Architekturdenkmälern der Sophien-Kirche und der Petscherska Lawra – 1990 auf die Liste des Weltkulturerbes der UNESCO gesetzt worden. 1998 kam das historische Zentrum von Lemberg/Lwiw hinzu, welches auch meine zweite 'heimliche Liebe' ist.

Natürlich muß Kiew am Anfang stehen, ´die Mutter aller Städte´ im östlichen Europa, nicht nur wegen ihres außerordentlich reichhaltigen architektonischen Erbes, sondern einfach weil sie über die ganzen Jahre mein Hauptstandort war. Dabei habe ich es bei kurzen Skizzen über einige Plätze, Denkmäler und Kirchen belassen, die mich in den Anfangsjahren besonders beeindruckt

КИЇВ

Перші листівки були присвячені Києву. Отже, починаючи з 1998 року я спробував доповнити свої враження стародавнього Києва, збираючи листівки із зображеннями церков, площ та пам'ятників. Київ з його визначними архітектурними пам'ятками – Софійським собором, Печерською лаврою – є, поза всяким сумнівом, найчарівнішим містом України, і з повним правом у 1990 році його було занесено до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. У 1998 році до нього приєднався історичний центр Львова, який є моєю другою "потаємною любов'ю".

Звичайно ж, глава про Київ, цю колиску усіх східноєвропейських міст, мусить стояти на початку. І не тільки з огляду на його надзвичайно багату архітектурну спадщину, а й тому, що я мешкав у цьому місті протягом усього

´Das Florische Kloster in Kiew´, Lithographie ca. 1880
Флорівська церква в Києві. Літографія близько 1880 р.

haben. Die Skizzen wurden bereits vor einigen Jahren geschrieben und ich habe sie im wesentlichen so stehen gelassen. Natürlich unverzeihlich, daß hier Petscherska Lawra und viele andere historische Stätten fehlen, aber über dieses großartiges Ensemble der orthodoxen Kirchenbaukunst ist ja nun wirklich auch schon sehr viel an anderer Stelle geschrieben worden. Ich bitte also jeden Kiewer um Nachsicht, daß ich mich auf nur wenige Beispiele der unglaublich reichen architektonischen Monumente beschränke.

Zu Kiew zunächst noch eine eher amüsante und eine ernstere Anmerkung: in dem Buch von Michael F. Hamm ´Kiev. A Portrait 1800-1917´ (Princeton University Press 1993) findet sich die interessante Information, daß im 17. und 18. Jahrhundert fast das gesamte Einkommen der Stadt durch die Produktion und den Verkauf von Alkohol bestritten wurde. Um 1750 unterhielten die Mönche des Höhlenklosters 14 Tavernen in

мого перебування в Україні. Я обмежився коротким нарисом про площі, пам’ятники та церкви, які в перші роки мене найбільше вразили. Ці нариси виникли декілька років тому і я їх майже не змінював. Цілком зрозуміло, не можна пробачити, що в них відсутня Печерська лавра та інші визначні пам’ятки, але про цей та інші прекрасні ансамблі православної архітектури було написано вже досить багато іншими авторами. Отже, прошу у киян вибачити мені, що обмежився лише окремими прикладами неймовірно багатої архітектурної спадщини Києва.

Хочу навести дві невеличкі зауваги про Київ – одну, вважай, жартівливу, а другу більш серйозну. В книзі Майкла Ф. Хамма “Київ: портрет 1800-1917 рр.” натрапляємо на цікаву інформацію про те, що у XVII – XVIII ст. майже весь дохід міської казни надходив від виробництва

Petschersk, eine auf jeder Straße. Ich wollte diese Information dem geneigten Leser nicht vorenthalten, der sich vielleicht ohnehin fragen wird, wieso das Verhältnis der Ukrainer zum Alkohol in solch einem Büchlein nicht erwähnt wird.

Die zweite, ernstere Anmerkung betrifft das Verhältnis des ukrainischen Staates bzw. der Bevölkerung zu seinen Denkmälern. Zwar steht nur noch ein einziger Lenin, allerdings an prominenter Stelle vor dem Bessarabischen Markt, der angeblich aus Denkmalschutzgründen (er ist aus teurem Porphyr) dort stehen bleiben soll. Wo sind eigentlich die großen Lenin-Statuen geblieben, die früher auf dem jetzigen Unabhängigkeitsplatz und im Lenin-Museum standen? Aber keine Angst: es sollen noch ca. 500 Lenin-Denkmäler im Lande verblieben sein.

In der gesamten Stadt gibt es auf der anderen Seite kein einziges würdiges Denkmal für die Opfer des Bolschewismus und Sowjetkommunismus. Lediglich vor der Michaels-Kathedrale steht ein kleineres, durchaus ansprechendes und bewegendes Denkmal, auf dem jedoch nur die Hungerjahre 1932-33 angegeben sind. Man hat sich bei der Aufstellung nicht einmal getraut, das Motiv für dieses Denkmal in Worten zu formulieren. Allerdings ist zu hören, daß jetzt endlich ein größeres Denkmal an prominenter Stelle auf der Agenda steht.

Schließlich möchte ich noch zum Thema Kiew auf ein in meinem Besitz befindliches Buch, herausgegeben von Prof. G.C. Lukomskij, Professor am damaligen Kiewer Archäologischen Institut hinweisen. Dieses Werk unter dem Titel ´Kiew. Denkmäler kirchlicher Architektur des 11.-19. Jahrhunderts. Byzantinische Baukunst – Ukrainisches Barock´ wurde im Orchis-Verlag München / Sybillen-Verlag Berlin 1923 herausgegeben. Ich vermute, daß die 158 zum Teil großformatigen Aufnahmen, die alle wesentlichen Bauten des ukrainischen Barock mit Fassaden, Interieurs, Ikonostasen etc. in bestechender Qualität zeigen, in der

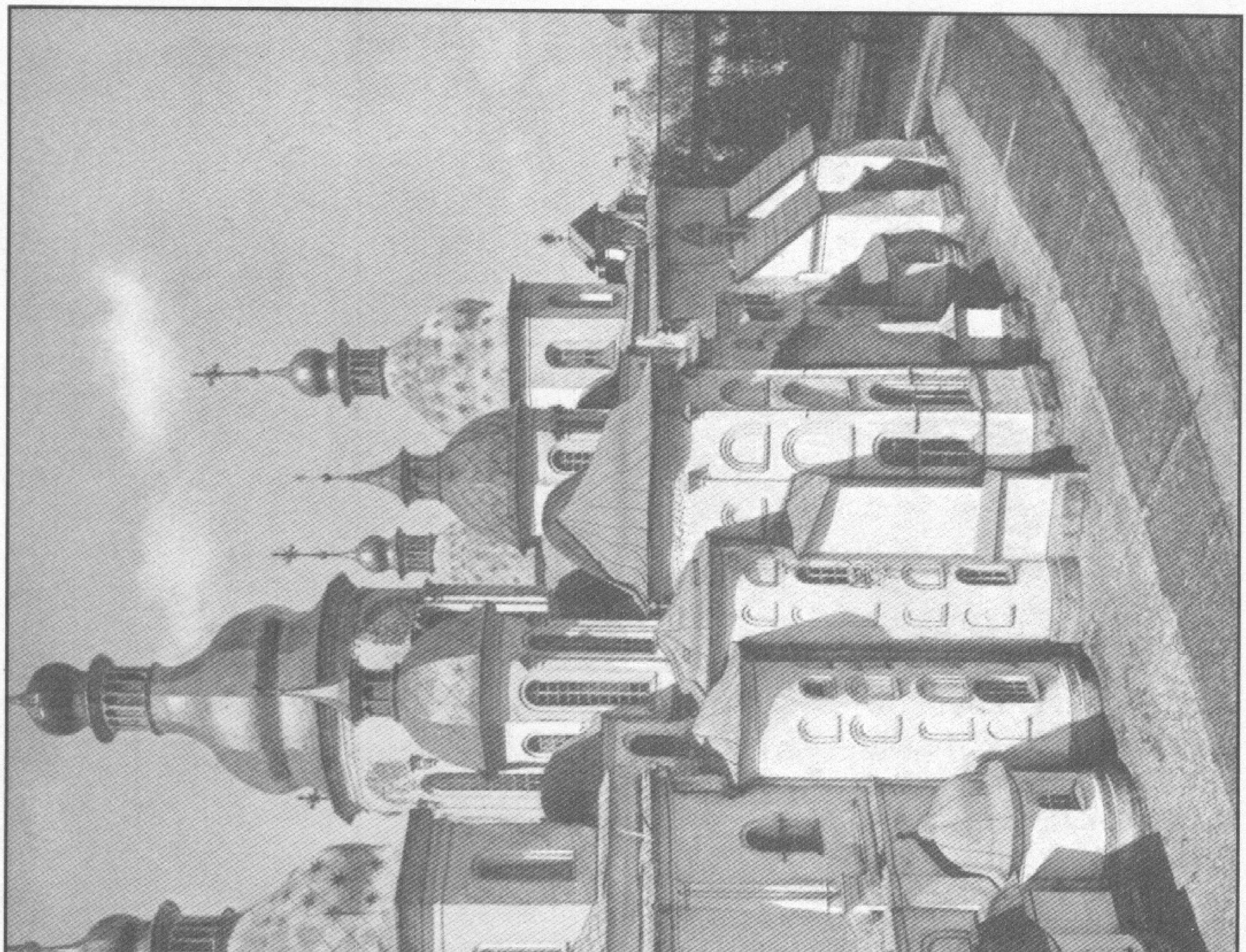
та продажу горілки. Я навів цю інформацію свідомо, бо допитливий читач все одно здивувався б, як це в книзі нічого не говориться про ставлення українців до цього напою.

Друге, більш серйозне зауваження стосується ставлення української держави та її населення до своїх пам'ятників. Хоча в Києві і стоїть лише один пам'ятник Леніну, зате на найвиднішому місці – навпроти Бессарабського ринку. Зберегли його, як стверджується, через те, що він становить художню цінність і зроблений з дорогого порфіру. А куди ж поділися величезні статуї з теперішнього Майдану Незалежності та музею Леніна? Поте не лякайтеся – по всій країні ще налічується близько 500 пам'ятників Леніну.

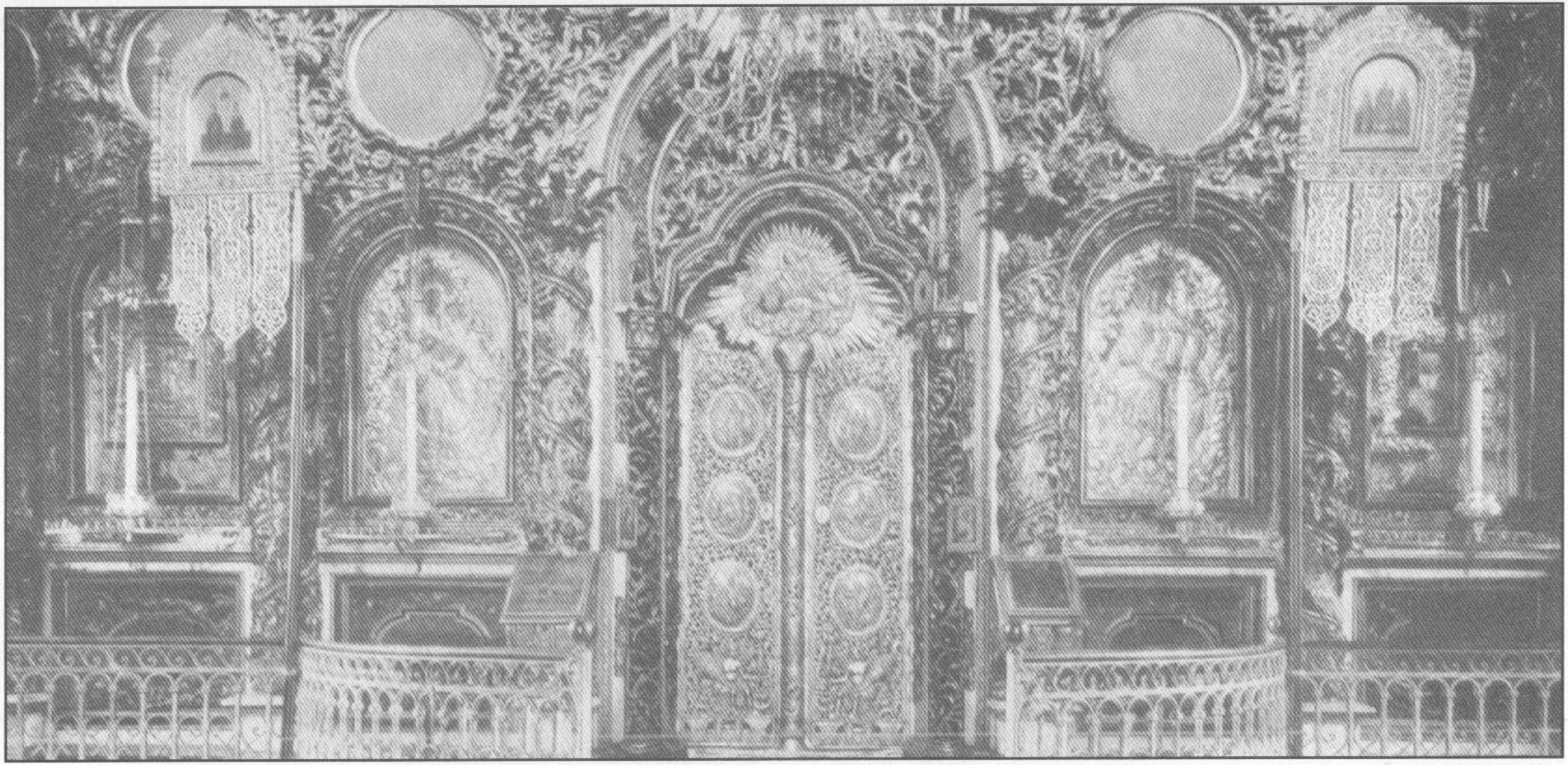
З іншого боку, в усьому місті немає жодного гідного пам'ятника жертвам більшовизму та радянського комунізму. Лише перед Михайлівським собором стоїть невеликий, досить зворушливий пам'ятний знак, на якому вибиті дати голодомору 1932-33 років. При спорудженні не наважилися навіть на напис, який би розкривав мотиви спорудження цього пам'ятника. Проте вже начебто заплановано збудувати великий пам'ятник на гідному місці.

На завершення хочу згадати про книжку з моєї бібліотеки, написану професором Г. С. Лукомським, який свого часу працював у Київському археологічному інституті. Ця книжка під назвою "Київ. Пам'ятники церковної архітектури XI-XIX ст. Від візантійської архітектури до українського бароко" вийшла у 1923 році в мюнхенському видавництві "Орхіс" (Orchis-Verlag Mьnchen) та берлінському видавництві "Сибіллен" (Sybillen-Verlag Berlin). В ній містяться 158 фотографій дуже гарної якості, які зображають всі значні пам'ятки українського бароко – фасади церков, інтер'єри, іконостаси і т.д. Я припускаю, що фотографії були зроблені під час перебування в Києві німецьких

Die folgenden Abbildungen aus: G.C. Lukomskij ´Kiew´.
Фотографії з книги Г. С. Лукомського "Київ".

Sophienkathedrale. Ansicht vom Glockenturm nach Süd-Ost
Софійський собор. Вид з дзвініці у південно-східному напрямку.

Michaelskathedrale. Bilderwand
Михайлівський собор. Іконостас.

Lavra. Kirche bei der Ökonomiepforte
Лавра. Церква біля Економічних воріт.

Nikola-Militärkirche, zerstört in sowjetischer Zeit
Микільська воєнна церква, зруйнована за радянських часів

Zeit des Aufenthalts der von Skoropadski ins Land gerufenen deutschen Truppen entstanden sind. Jedenfalls handelt es sich wohl um eine der ersten größeren Publikationen über die Kiewer Architekturgeschichte der Kiewer Rus und des ukrainischen Barocks in deutscher Sprache. Ich bin mir nicht sicher, ob diese Publikation in Kiew greifbar ist.

військ, запрошених гетьманом Скоропадським. У всякому разі, мова йде про одну з перших серйозних праць німецькою мовою про архітектуру Київської Русі та українського бароко. Не впевнений, що цю книгу можна знайти в Києві.

Sophienplatz

Die hier abgebildete alte Ansichtskarte von 1902 wurde von der – offenbar deutschen – ´Phototypie Scherer, Nabholz & Co´ in Moskau hergestellt, die in der Zarenzeit viele Qualitätskarten produzierte. Sie zeigt die Sophienkathedrale mit dem 1888 errichteten Bohdan Chmelnizkij-Denkmal.

Площа Святої Софії

Поштова листівка 1902 року була виготовлена, судячи з усього, німецькою «Фототипією Шерера, Набхольца & Со.» у Москві. Ця фотостудія за царських часів випускала великими накладами високоякісні картки. На ній зображено Собор Святої Софії та пам'ятник Богданові Хмельницькому, що був споруджений у 1888 році.

Sophienkathedrale mit Chmelnizkij-Denkmal, 1902.
Софійський собор. Пам'ятник Богдану Хмельницькому, 1902 р.

Die Platzanlage ist eine der schönsten und eindrucksvollsten in der ganzen Ukraine, vor allem nach der Wiedererrichtung des Glockenturms des Michaelklosters – in der

Архітектурне вирішення щодо забудови площі є одним з найвдаліших та найвражаючих в Україні. Особливо це стало помітним після відбудови Свято-

Foto des Autors 1996
Фото автора, 1996 р.

entgegengesetzten Blickrichtung. Die Gesamtsicht wird nun wieder von den Bauten des so typisch ukrainischen Barocks beherrscht.

Der Platz – in der Sowjetzeit nach Hetman Bohdan Chmelnizkij benannt, der 1648 den großen Volksaufstand gegen den polnischen Adel anführte – spielte eine hervorragende Rolle in allen wichtigen Phasen der ukrainischen Geschichte. Schon zu Zeiten der Kiewer Rus, aber besonders in der bewegten und tragischen Zeit gegen Ende des Ersten Weltkrieges, als Kiew mehrfach den Besitzer wechselte: Er war Aufmarschplatz für die Weißen und Roten, der Hetman-Regierung unter Skoropadskij, des Direktoriums unter Petljura, der kurzfristigen deutschen und später ´alliierten´ Besetzung. Ab 1919 beherrschten die Sowjets das Bild.

Als unter Stalin in den 30er Jahren mehr als 50 Kirchen, Klöster und Kapellen zerstört wurden, wäre fast auch die Sophien-Kathedrale abgerissen worden. Dies verhin-

михайлівського Золотоверхого монастиря, розташованого на протилежному боці майдану. В загальній панорамі площі тепер знову домінують будівлі у стилі типового українського бароко.

За радянських часів площа носила ім'я Богдана Хмельницького, який у 1654 році очолив народне повстання проти польської шляхти. Вона відігравала важливу роль на всіх етапах становлення і розвитку українського суспільства, починаючи з часів Київської Русі. Роль майдану зросла у бурхливі і трагічні часи наприкінці Першої світової війни, коли Київ кілька разів переходив з рук у руки. Площею крокували білі і червоні, урядове військо гетьмана Скоропадського, військові формування Директорії Симона Петлюри, німецьке військо під час його нетривалого перебування у Києві, пізніше - військо Антанти. У 1919 році майдан на довгий час потрапив до рук можновладців радянської системи.

derte der Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. Laut der 'Encyclopedic Chronology – A Thousand Years of Christianity in Ukraine' (Smoloskyp Publishers New York / Baltimore / Toronto 1988) sind nach sowjetischen Unterlagen von 1917 bis 1932 6.371 Kirchen auf dem Territorium der Ukraine entweder zerstört oder nach ihrer Aufhebung als Lager, Clubs, Schulen, Gefängnisse etc. mißbraucht worden. Eine welthistorisch einzigartige und unvergleichliche Barbarei.

Das im Winter 1996 aufgenommene Foto zeigt, daß der Platz die Zeiten fast unbeschadet überstanden hat.

Noch eine Anmerkung zur Ansichtskarte: damals war man in Europa 'europäischer' als heute und druckte auch eine fremdspachige Beschriftung: hier in französischer Sprache. Sollte diese alte Tradition nicht schnellstens wiederbelebt werden?

За часів сталінської диктатури у 30-ті роки було зруйновано понад 40 церков, монастирів та каплиць. Загроза знищення нависла і над Софійським собором. Лише початок Другої світової війни перешкодив планам її знищення. Згідно з енциклопедією "Encyclopedic Chronology – A Thousand Years of Christianity in Ukraine" (Smoloskyp Publishers New York/Baltimore/Toronto, 1988), за радянськими джерелами з 1917 по 1932 рік на території України було зруйновано або використовувались під склади, клуби, школи, в'язниці і т.ін. 6371 церква. Це унікальне і безприкладне в історії людства варварство.

Фотокартка, зроблена взимку 1996 року, доводить, що майдан залишився майже неушкодженим.

Ще один штрих до старої поштової листівки: на той час перебування у кожному куточку Європи мало більш європейський присмак, ніж нині. Про це свідчить напис на картці іноземною мовою, у нашому випадку французькою. Можливо, є сенс якомого скоріше відновити традицію.

Europäischer Platz

Die beiden alten Ansichtskarten zeigen den Europäischen Platz – vor dem Ersten Weltkrieg – mit Blick auf die Philharmonie, einmal ohne und einmal mit dem Denkmal für Zar Alexander II., welches in den 30er Jahren demontiert wurde. Rechts daneben war der mit einem orientalischen Torbogen geschmückte Aufgang zum „Park der Kaufleute" (Сад Купецького Зібрання).

Man sieht auf beiden Karten die frühere Straßenbahn zur Dnjepr-Uferstraße. In der Sowjetzeit hieß der Platz „Leninskogo Komsomola" und entsprechend baute man an der Stelle des früheren Hotels „Europa" das Kiewer zentrale Lenin-Museum mit einer riesigen Leninstatue in der großen Halle. Die Statue ist seit 1991 verschwunden. Heute heißt dieses Gebäude „Ukrainisches Haus", und wo man bis Ende der 80er Jahre

Європейська площа

На двох стародавніх поштових листівках зображена Європейська площа у Києві напередодні Першої світової війни з будинком філармонії на передньому плані. На одній з карток видно пам'ятник цареві Олександру II, який було демонтовано у 30-ті роки нинішнього століття. Це фото належить до приватної колекції автора. Праворуч від пам'ятника знаходився вхід до Саду купецького зібрання, оздоблений брамою, виконаною у східному стилі.

На обох листівках видно колишній трамвай, маршрут якого пролягав до Дніпровської набережної.

За радянських часів майдан звався "площею Ленінського комсомолу" і відповідно до назви на місці колишнього готелю «Європа» було збудовано філію московського Центрального музею

Zarenplatz.
Царська площа.

Zarenplatz mit Denkmal für Zar Alexander II.
Царська площа з пам'ятником Олександру II.

andächtig den Diktator Lenin verehren mußte, finden heute Ausstellungen, Konzerte und Konferenzen statt.

Das Blumenrondell in der Platzmitte wurde jüngst (für den 7. Jahrestag der Unabhängigkeit) neu bepflanzt, wie überhaupt der gesamte Platz - zusammen mit der Renovierung des Krestschatik - verschönert wurde. Auch die Philharmonie in der Bildmitte erstrahlt inzwischen im neuen Glanz .

Wer heute – wie der Autor – in der Nähe des Europäischen Platzes wohnt, hatte allerdings während der Renovierung des Krestschatik nicht nur Freude: Lärm und Staub bereiteten viel Ärger. Und der laute Straßenverkehr wird eher noch zunehmen.

Леніна з величезною статуєю вождя у головному холі. Ця статуя кудись зникла у 1991 році. Сьогодні ця споруда має назву "Український дім". Тут, де до кінця 80-х уславлювали диктатора Леніна, сьогодні відбуваються виставки, концерти та конференції.

Квіткова клумба у центрі майдану, як і сама площа разом з головною вулицею міста - Хрещатиком, були оновлені до 7-ї річниці проголошення Незалежності України. Зображена у центрі знімка, а сьогодні відреставрована будівля філармонії випромінює блиск та елегантність.

Ті, хто на кшталт автора цих рядків, мешкає поблизу Європейської площі, відчував, безперечно, в період реконструкції Хрещатика не тільки радість, а й безліч незручностей, пов'язаних з пилом від будівельних робіт та нескінченним гуркотінням працюючої техніки. І навряд чи можна було сподіватися на те, що рух у центрі міста після ремонту стане менш інтенсивним.

Olga-Denkmal

Die erste Ansichtskarte zeigt den Michaels-Platz mit dem Blick auf die Sophienkirche und rechts das am 4.September 1911 aufgestellte Olga-Denkmal. Man sieht auch die alte Straßenbahn, die damals an der Sophienkirche und dem Olga-Denkmal vorbeifuhr. Die zweite Ansichtskarte von 1913 zeigt das Olga-Denkmal in Frontalsicht. Links der Apostel Andreas, der mit ausgestreckter Hand auf die Hügel der Stadt Kiew weist; und rechts die beiden Slawen-Apostel Kyrillus und Methodius. Das Olga-Denkmal ist nach dem St. Wladimir-Denkmal wahrscheinlich das berühmteste Denkmal der Christianisierung der Kiewer Rus im 10. Jahrhundert. Während der Regierungszeit der Fürstin Olga kam es zu Kontakten mit dem römisch-deutschen Kaiser Otto I. , welcher 961 den Bischof Adalbert nach Kiew entsandte. Dessen Mission, ein Bistum zu errichten, war jedoch erfolglos und es blieb bei der Vorherrschaft Konstantinopels.

Пам'ятник княгині Ользі

На першій поштовій листівці зображено Михайлівську площу з краєвидом на собор Святої Софії та пам'ятник княгині Ользі, встановлений 4 вересня 1911 року. У поле зору об'єктиву потрапив також трамвайний вагон, що курсував за своїм маршрутом поряд з Софійським собором та пам'ятником Ользі. Наступна поштова листівка 1913 року - це фронтальний знімок пам'ятника княгині Ользі. Ліворуч від неї - Апостол Андрій, який вказує десницею на Старокиївський пагорб, праворуч - слов'янські апостоли Кирило та Мефодій.

Пам'ятник княгині Ользі разом з пам'ятником Святому Володимиру являють собою найбільш відомі монументальні споруди на честь визначної події X-го століття нашої ери - Хрещення Київської Русі.

В період правління княгині Ольги великого розвитку набули контакти з римсько-германським кайзером Отто I,

Natürlich war das Denkmal den Sowjets ein „Dorn im Auge“, die es zwischen 1919 und 1923 zerstörten, um einen weiteren großen Platz für Aufmärsche zu schaffen.

Es ist eine Freude zu sehen, daß die mit der Christianisierung der Rus verbundenen Denkmäler nun wiedererrichtet bzw. besser gepflegt werden als früher. So wurde das St. Olga-Denkmal originalgetreu von der Stadt Kiew wiederaufgebaut und am 25. Mai 1996, während des Tags von Kiew eingeweiht. Das Foto zeigt die Einweihungszeremonie kurz vor der Enthüllung des Denkmals mit der versammelten Festgemeinde. Es gab zwar viel Kritik an den hohen Kosten und teuren Materialien, die von der Stadt Kiew und verschiedenen Sponsoren aufgewendet wurden, doch hat der Michaels-Platz mit diesem Denkmal und dem bald danach wieder hergestellten Michaels-Kloster nun fast wieder sein ursprüngliches Aussehen zurückgewonnen. Nach wie vor stört die Harmonie allerdings der kolossale Sowjet-Prunkbau des heutigen Außenministeriums.

Es bleibt zu hoffen, daß es nach 70-jähriger

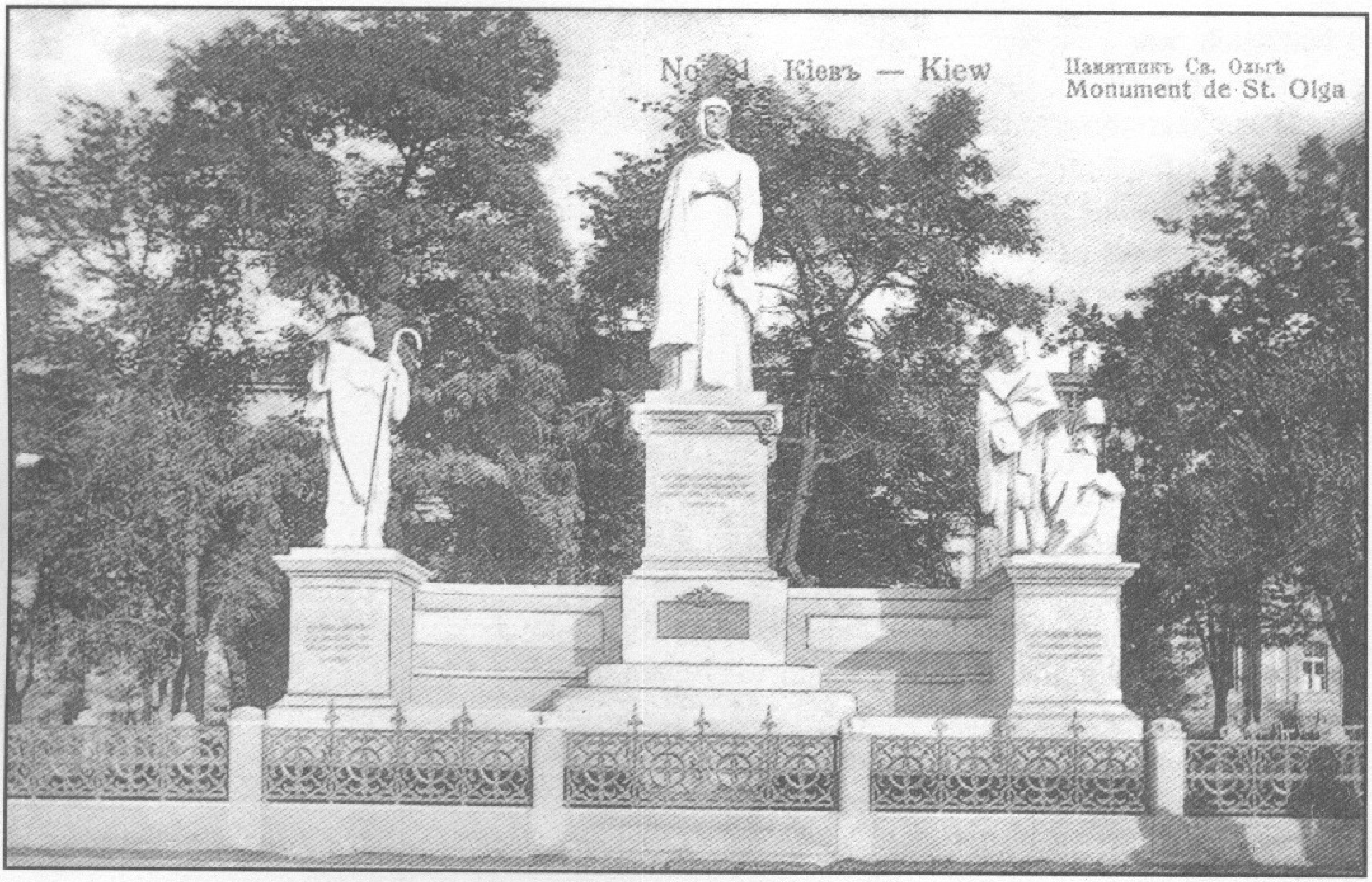
який у 961 році послав до Києва єпископа Адальберта для створення відповідного єпископату. Його місія не увінчалась успіхом, і Київ залишився, як і раніше, під патронатом Константинополя.

Червоним партійним функціонерам пам’ятник княгині Ользі був більмом на оці, і тому між 1919 та 1923 роками його зруйнували. Таким чином, було створено черговий великий майдан для військових парадів.

Сьогодні відрадно спостерігати відновлення пам’яток, присвячених Хрещенню Русі, та більш уважний догляд за ними. Біломармуровий монументальний ансамбль княгині Ользі відновлено майстрами столиці у відповідності з колишнім оригіналом та урочисто відкрито 25 травня 1996 року в День Києва. На фотознімку знайшли свій відбиток урочиста церемонія відкриття пам’ятника та святковий мітинг. Між тим не обійшлося і без нищівної критики на адресу керівників української столиці та спонсорів за надто великі матеріальні витрати

Olga-Denkmal, 1913.
Пам’ятник княгині Ользі, 1913 рік.

Michaels-Platz mit Olga-Denkmal
Михайлівська площа з пам'ятником княгині Ользі.

Foto: Neu-Einweihung Olga-Denkmal 25. Mai 1996
Фото: Відкриття відновленого пам'ятника княгині Ользі 25 травня 1996 року.

Sowjetherrschaft, in der der angeblich wissenschaftliche Atheismus einzige „Staatsreligion“ gewesen war, es nun auch allmählich eine Rückbesinnung – vor allem auch der jungen Leute – auf die christliche Vergangenheit und das christliche Menschenbild geben wird. Dies wäre sicherlich auch im Sinne der heiligen Olga.

на матеріали для пам'ятника та роботу над ним. Попри всі негаразди, пам'ятник Святій княгині Ользі та невдовзі відбудований Святомихайлівський Золотоверхий монастир стали тією домінантою, яка повернула Михайлівській площі своє колись втрачене обличчя. Хоча, як і раніше, її гармонію порушує колосальна споруда з радянських часів, у якій розташоване Міністерство закордонних справ України.

Залишається сподіватися, що після сімдесятирічного панування радянської тоталітарної системи, де псевдонауковий атеїзм був єдиною "державною релігією", повернення до минулого, до християнського сприйняття світу і людини в ньому стане нормою. Особливо це важливо для молоді. Таке повернення до витоків власної історії відповідає заповітам Святої Ольги.

Magdeburger Säule

Wenn man vom 'Freundschaftsbogen Rußland - Ukraine' den Zentralpark zum Dnjepr hinabsteigt, kommt man zu einem Denkmal, daß für Deutsche besonders interessant ist: es handelt sich um die sogenannte Magdeburger Säule, die an die Einführung des Magdeburger Stadtrechts in Kiew Ende des 15. Jahrhunderts erinnert. Das Magdeburger Recht erlebte im Mittelalter eine weite Ausstrahlung nach Osteuropa, wobei Kiew wohl die östlichste Stadt war, die dieses Rechtssystem übernahm. Das Magdeburger Stadtrecht garantierte die Selbstverwaltung durch einen gewählten Stadtrat und eine unabhängige Justiz. Die Bürger wurden damit der Verwaltung und Rechtsprechung durch fürstliche Statthalter entzogen. Unter polnisch-litauischer Herrschaft wurden den Städten mit Magdeburger Recht entsprechende Privilegien verliehen und sogenannte 'Magdeburger Kodifikationen' wurden ins Lateinische und Polnische übersetzt. Damit zusammenhängend wurde häufig auch das Zunftwesen aus Deutschland übernommen.

Die 'Magdeburger Säule' wurde 1802 von

Магдебурзька колона

Якщо спускатися береговим схилом від так званої Арки російсько-української дружби до центрального парку на березі Дніпра, то можна натрапити на пам'ятник, який для німців становить особливий інтерес: мова йде про так звану Магдебурзьку колону - монумент на честь введення Магдебурзького права у Києві наприкінці XV століття. Магдебурзьке право у середні віки значно поширилося на Східну Європу, хоча Київ можна вважати найсхіднішим містом, яке запровадило в себе цю правову систему. Магдебурзьке міське право гарантувало самоврядування через створену на основі загальних виборів міську раду, а також незалежне судочинство. Таким чином, княжі намісники були позбавлені можливості самочинно вирішувати адміністративні та судові справи. За часів польсько-литовського княжого панування містам, що отримали статус Магдебурзького права, надавалися відповідні привілеї, а так звані Магдебурзькі кодифікації були перекладені на латинську та польську мови. У багатьох випадках

Magdeburger Säule / ´Unteres Denkmal´ für Fürst Wladimir, vor WK I
Магдебурзька колона; нижній пам'ятник – князю Володимиру
(зроблено ще до Першої світової війни).

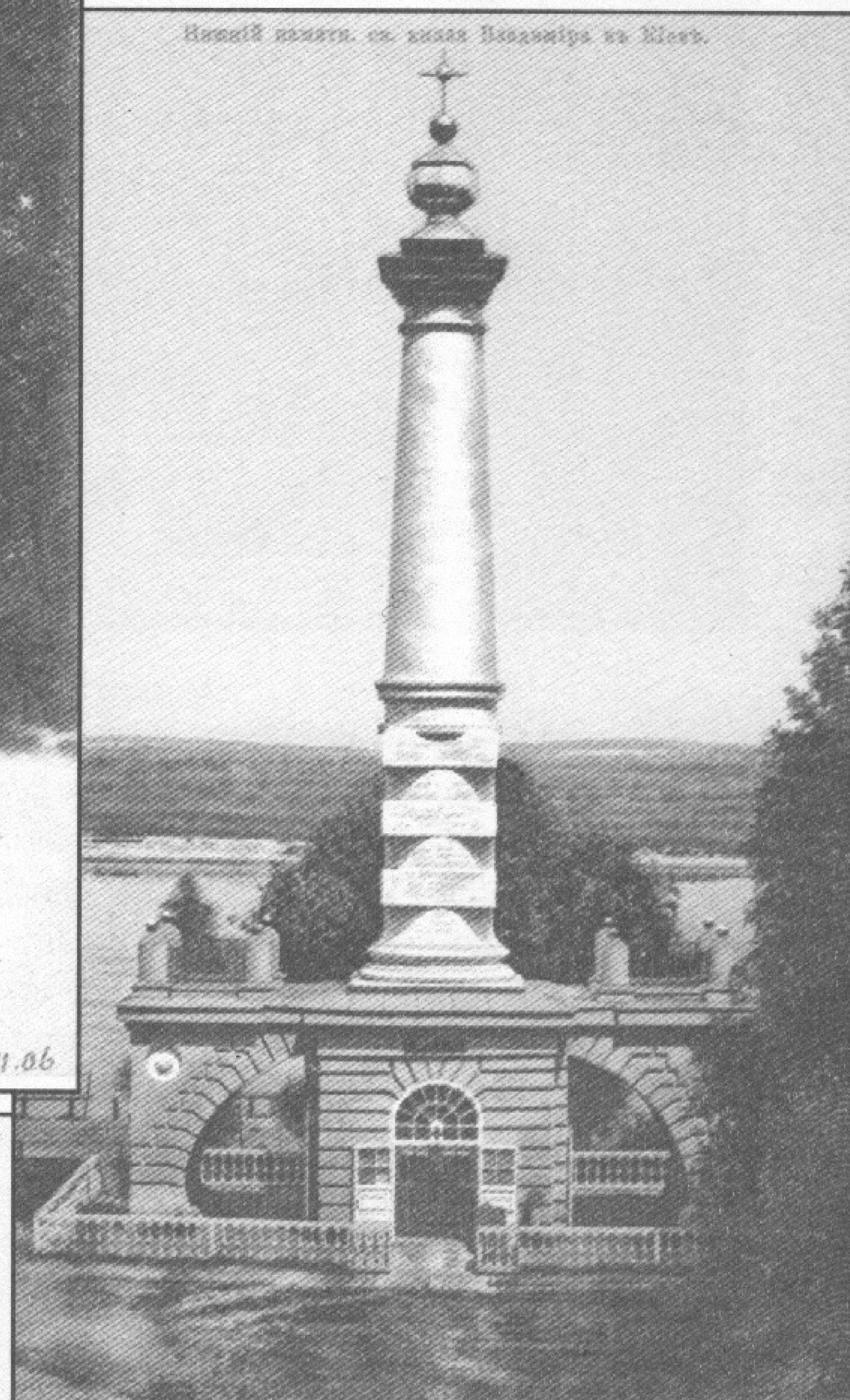

Foto des Autors 1998
Фото автора. 1998 р.

den Kiewer Bürgern zum Dank für die Erhaltung alter Rechte unter Zar Alexander I. aufgestellt. Die Inschriften weisen jedoch auf die Erinnerung an die 'Taufe der Rus' unter Großfürst Wladimir hin. Das Denkmal ist daher bei der Kiewer Bevölkerung eher als 'Unteres Denkmal der Taufe der Rus' bekannt. Früher befand sich an dieser Stelle eine heilige Quelle und eine kleine Kapelle für die Hl. Boris und Gleb.

Die beiden Ansichtskarten aus der Zeit vor der Revolution zeigen das Denkmal einmal mit Blick zum Park vom Fluß her und zum anderen mit dem Blick auf den Dnjepr. Die Beschriftungen auf beiden Karten weisen lediglich auf die 'Taufe der Rus' hin, wobei in der französischen Beschriftung auch noch fälschlich von der 'Taufe Rußlands' die Rede ist. Das Foto von 1998 zeigt das kürzlich weiß gestrichene Denkmal, mit vergoldeter Kugel und von einem Kreuz gekrönt.

Der Spaziergang vom Park hinunter zu diesem Denkmal ist in jedem Fall empfehlenswert. Es wäre zu hoffen, daß sich Regierung und Parlament bei der anstehenden Neugestaltung der kommunalen Selbstverwaltung auch wieder auf die Ursprünge und Prinzipien des Magdeburger Rechts besinnen würden, die ein Bollwerk für die bürgerlichen Freiheiten und gegen staatliche Willkür darstellten.

переймався водночас і німецький цеховий устрій.

Вдячні громадяни Києва вирішили встановити пам'ятник Магдебурзькому праву у місті як данину збереження старих прав та свобод за часів панування російського царя Олександра. Напис на колоні пов'язаний із спогадом про "Хрещення Русі" Великим князем Володимиром. Тому про пам'ятник мешканці Києва більше знають, ніж про "Нижній монумент на честь Хрещення Русі". Раніше на цьому місці знаходилося святе джерело з каплицею Святих Бориса та Гліба.

На обох опублікованих поштових листівках дореволюційних часів пам'ятник зображений у двох ракурсах: краєвид з ріки на колону і навпаки - із суходолу з панорамою Дніпра. Написи на обох листівках засвідчують також, що це - пам'ятних Хрещенню Русі, хоча на листівці з написом французькою мовою зроблено грубу помилку: там йдеться про пам'ятник на честь Хрещення Росії. На фото, зробленому в 1998 році, бачимо білий, свіжо пофарбований пам'ятник, увінчаний позолоченими сферою та хрестом. Прогулянка парком вниз до описаного монумента може принести неабияке задоволення. Є сенс сподіватися, що уряд і парламент України при майбутньому перегляді сталих основ комунального самоврядування знову повернуться до принципів Магдебурзького права, яке саме по собі є запорукою громадянських прав і свобод, дієвою перешкодою на шляху свавілля держави.

Michajlowski - (Michaels-) Kloster

Die Ansichtskarte zeigt das Michaels-Kloster in Frontalsicht. Es handelt sich um eine Karte der Jahrhundertwende. Sie wurde von dem schwedischen Verlag „Granberg" in Stockholm herausgebracht, der seinerzeit Ansichtskarten für ganz Europa wie auch für das russische Reich druckte. Das Michaels-Kloster „mit den goldenen Kuppeln" war eine

Михайлівський монастир

На поштовій листівці ми бачимо фронтальний знімок Михайлівського монастиря. Ця картка була виготовлена на межі XIX і XX століть шведським виданням "Гранберг" у Стокгольмі, яке свого часу друкувало поштові листівки для всієї Європи, включаючи Російську імперію. Головну церкву Михайлівського

siebenkupplige Hauptkirche mit Glockenturm, die in ihrer Bedeutung nur der Sophien-Kathedrale nachstand.

Золотоверхого монастиря вінчали сім златоглавих бань, над якими домінувала дзвіниця. Церква за своїм духовним значенням поступалася лише Святій Софії Київській.

Michaels-Kloster, vor WK I
Михайлівський монастир до Першої світової війни.

Die Hauptkirche wurde 1108 fertiggestellt und überdauerte die Zeiten bis 1936, als sie der stalinistischen Barbarei zum Opfer fiel: man wollte an dieser Stelle das Gebäude des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei bauen. Bis vor kurzem war außer Resten von Fundamenten, die in eine Parkanlage einbezogen waren, nichts mehr vom Michaels-Kloster zu sehen - bis auf die 1713 gebaute Kirche Johannes des Täufers mit ihrem charakteristischen Holzschindeldach, bei welcher es sich eigentlich um das übriggebliebene Refektorium des Klosterkomplexes handelt.

Seit die Wiedererrichtung der Klosteranlage aus Mitteln des Staatshaushalts und der Stadt Kiew beschlossen wurde, konnte man drei Jahre lang den allmählichen

Головна церква монастиря була споруджена у 1108 році. Вона проіснувала до 1936 року, в якому була варварськи зруйнована сталінськими поплічниками. На місці церкви планувалося спорудження будівлі центрального комітету комуністичної партії.

Ще до недавнього часу про Михайлівський монастир не нагадувало нічого, окрім залишків фундаменту, що губилися у міському парку, та церкви Іоанна Хрестителя, збудованої у 1713 році. Церква мала типовий дерев’яний дах, виготовлений без жодного цвяха. Судячи з усього, вона слугувала трапезною палатою для ченців колишнього великого монастирського комплексу.

Після рішення держави та Київської

Einweihung des Glockenturms des Michaels-Klosters
(Foto des Autors Mai 1998)
Освячення дзвіниці Михайлівського монастиря (фото автора, травень 1998 р.).

Aufbau zunächst des Glockenturmes bestaunen. Auf dem Foto oben sieht man den Glockenturm bei der Einweihungsfeier am 30. Mai 1998. Das vertikale Foto zeigt den Augenblick, als die Fahne des Erzengels Michael (Patron der Stadt Kiew) aufgezogen wird. Das horizontale Foto zeigt das Ehrenspalier der Priester und Diakone beim Einzug der Bischöfe und des Metropoliten sowie der staatlichen Würdenträger. Rechts sieht man noch die Baukräne für die eigentliche Kirche „mit den sieben goldenen Kuppeln", die inzwischen vollendet ist.

Links ragt in das obere Foto der klotzige, kolossale Bau des früheren Zentralkomitees der Kommunistischen Partei, welches heute als Außenministerium dient. Nach Vollendung des Wiederaufbaus sind Sophien- und Michaels-Platz mit ihren einander

міськради про надання коштів на відбудову монастиря протягом трьох років можна було із захопленням спостерігати, як поступово зводилася дзвіниця. На фото праворуч задокументовано освячення дзвіниці 30 травня 1998 року. На вертикальному фотознімку увічнено підняття хоругви Архангела Михаїла, покровителя Києва. На фотознімку з горизонтальним планом бачимо почесні шеренги священиків та дияконів, що супроводжували урочисте входження єпископів, митрополитів та офіційних осіб держави до відродженого монастиря. На знімку праворуч видно будівельні крани, що працювали на спорудженні Головної церкви монастиря, яку прикрасили сім золочених бань.

Ліворуч на фото видно фрагмент незграбної, але колосальної споруди колишнього міськкому компартії України, в якій нині розмістилося Міністерство закордонних справ.

Einweihung des Glockenturms des Michaels-Klosters
(Foto des Autors Mai 1998)
Освячення дзвіниці Михайлівського монастиря (фото автора, травень 1998 р.).

gegenüberliegenden Kirchenkomplexen wieder eines der schönsten historischen Ensembles Kiews und der Ukraine.

Andreas- und Alexander-Kirche

In dieser Folge möchte ich noch zwei Kiewer Kirchen vorstellen, zu denen ich einen besonderen Bezug habe, da ich in ihrer unmittelbaren Nähe lebte.

Über drei Jahre lang habe ich am Andreas-

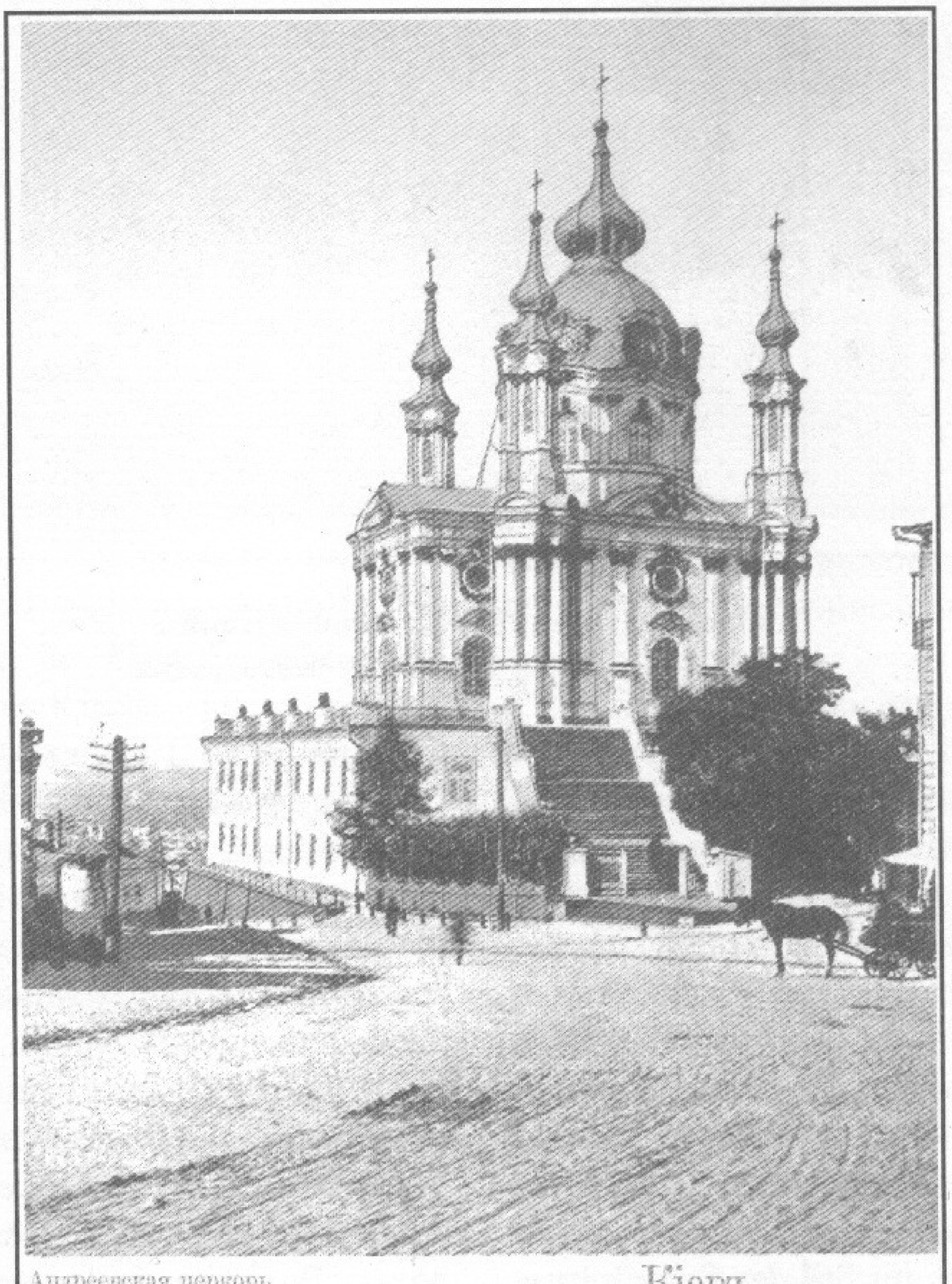
Після завершення відбудови Святомихалівського Золотоверхого монастиря, що розташований навпроти собору Святої Софії, в українській столиці буде створено комплекс сакральних споруд, об'єднаних в єдиний ансамбль, рівних якому немає, певне, ані у Києві, ані в усій Україні.

Андріївська та Олександрівська церкви

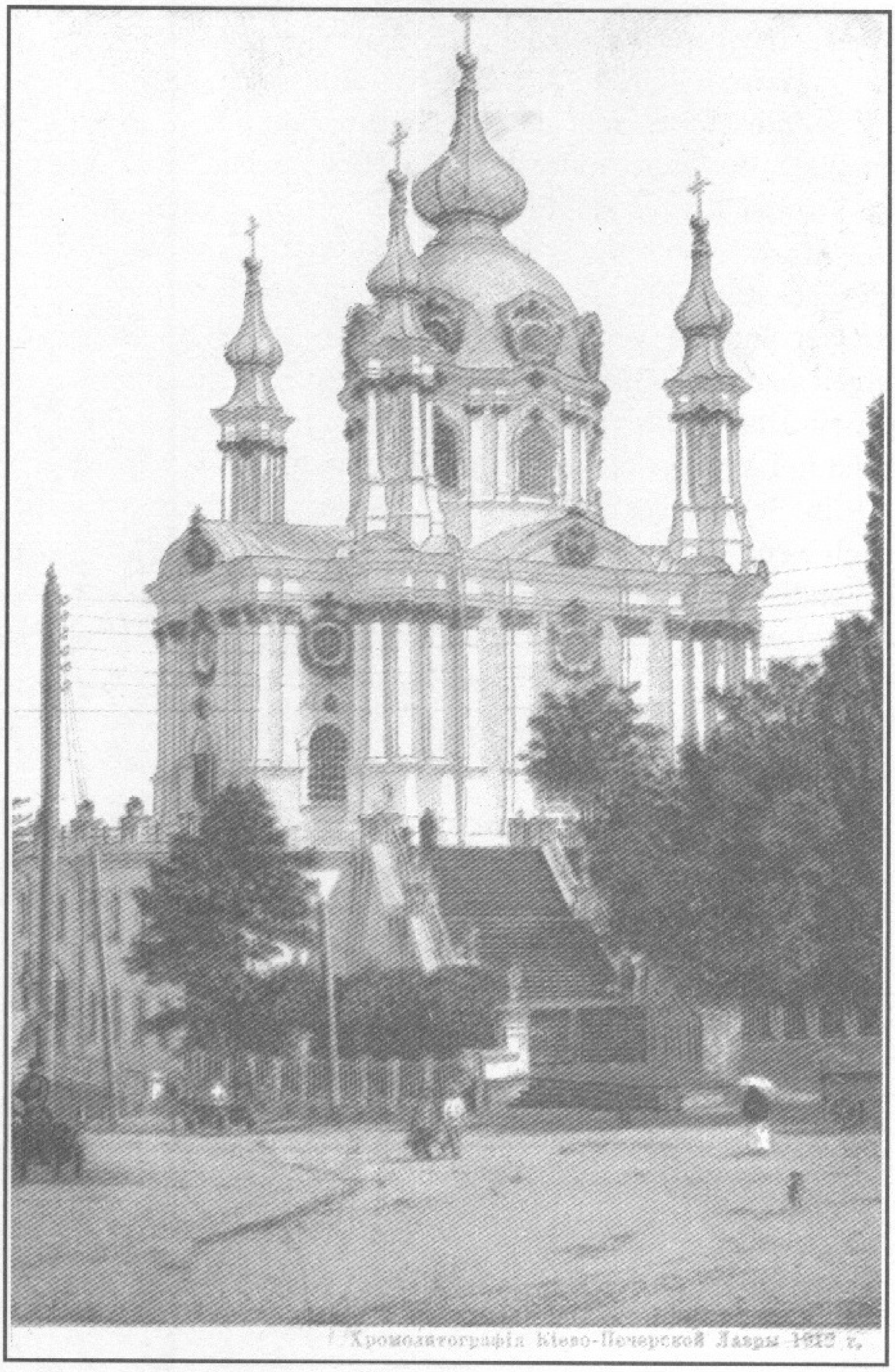
У цій частині моєї розповіді я хотів би репрезентувати ще дві київські церкви, які у мене викликають особливі почуття - мабуть тому, що мешкав безпосередньо поруч з ними.

Abstieg (Andrejewskij Spusk) gewohnt und bin täglich an der Andreas-Kirche vorbeigekommen. Auf der Postkarte sieht man die Kirche und den Platz, der zum Andreas-Abstieg hinabführt. Vor der Kirche steht ein Pferdewagen. Diese Karte wurde vor 1900 gedruckt, als die Rückseite nur für die Anschrift reserviert war und die Vorderseite unten für Mitteilungen an den Empfänger. In diesem Fall schreibt ein Herr Müller an seine Frau Anna und Kinder in Leipzig, doch ist der Text noch in Sütterlin Schrift geschrieben, welche heute nur noch wenige Deutsche lesen können. Die folgende Karte zeigt eine Chromatographie mit einer Nahaufnahme der Kirche, hergestellt in der Kiewer Lavra 1912. Man beachte die Strommasten, die viele Aufnahmen aus dieser Zeit verunzieren.

Понад три роки поспіль я жив на Андріївському узвозі і щодня ходив повз Андріївську церкву. На поштовій листівці видно цю церкву, а також майдан, який переходить в Андріївський узвіз. Перед церквою стоїть екіпаж, запряжений кіньми. Ця листівка була виготовлена до 1900 року, її зворотний бік зарезервовано під адресу. Повідомлення адресату писалося на лицьовому боці листівки внизу. У нашому випадку такий собі пан Мюллер писав своїй дружині та дітям до Лейпцига, але готичним курсивом, який сьогодні мало хто з німців міг би прочитати. На хроматографічній листівці, виготовленій у Київській Лаврі в 1912 році, зображено Андріївську церкву крупним планом. На знімках помітні

Andreas-Kirche (vor WK I)
Андріївська церква до Першої світової війни.

Andreas-Kirche 1912, Chromolitographie
Андріївська церква, 1912 р., хроматографія.

Die Andreas-Kirche befindet sich an einem hervorragenden Standort auf dem Andreas-Hügel, wo der Legende nach Apostel Andreas ein Kreuz errichtet hat und sich bereits frühere Kirchen befanden. Die jetzige Andreas-Kirche wurde 1747 - 1753 nach Plänen des italienischen Architekten Rastrelli erbaut, der auch viele der berühmten Bauten der Zarenzeit in St. Petersburg entworfen hat, in Kiew auch das Marien-Palais. Rastrelli ist für seine Bauten im Stil des Barock bzw. Rokoko besonders berühmt geworden. Die Andreas-Kirche ist ein Kreuzkuppelbau mit

стовпи електромережі, що аж ніяк не прикрашали загальну картину.

Розташування Андріївської церкви дуже вдале - на Андріївському пагорбі. Якщо вірити легенді, на цьому місці, де вже стояли збудовані церкви, апостол Андрій встановив Святий хрест. Нинішня Андріївська церква була збудована за проектом італійського архітектора Бартоломео Растреллі у межах 1747 - 1753 років. За його проектами за царських часів багато будувалося у Санкт-Петербурзі. У Києві, окрім Андріївської церк-

einer Kuppelhöhe von 42 Metern. In den 15 Meter tiefen Fundamenten befindet sich eine Unterkirche. Mit ihren vielen Pilastern, Säulen und Kapitellen sowie der blau-gold-weiß-grünen Farbgebung ist sie ein berühmtes Beispiel des ukrainischen Barock. Innen befinden sich eine vergoldete Ikonostase und berühmte Gemälde. Im 19. und noch Anfang des 20. Jahrhunderts bot sich von Podol oder vom Dnjepr her eine atemberaubende Sicht auf mehrere Kuppelkirchen, welche – außer der Andreas- und Sophien-Kirche – in den 30er Jahren von den Sowjets zerstört wurden. Erst jetzt kommt wieder die neugebaute Michaels-Kirche hinzu.

Im unteren Teil der Andreas-Kirche befindet sich jetzt die theologische Hochschule des Kiewer Patriarchats, doch ist die Kirche selbst aus nicht ganz klaren Gründen seit vielen Jahren geschlossen und angeblich immer noch 'in Reparatur'. Der abendliche Gang an der Kirche vorbei und den Andreas-Abstieg hinunter ist ein romantisches Erlebnis eigener Art, jedoch wegen des Kopfsteinpflasters und der außerordentlich spärlichen Beleuchtung nicht ganz ungefährlich. Meine ukrainischen Bekannten raten mir bei solchen Straßen, immer in der Mitte zu gehen und sorgfältig die Hauseingänge und Seitenstraßen zu beobachten.*

Die von T. W. Popelska gemalte Karte zeigt die 1817-42 im klassizistischen Stil gebaute Alexander-Kirche. Diese Kirche wurde unter Zar Alexander I. den (v. a. polnischen) Katholiken zur Verfügung gestellt. Die Polen stellten zu dieser Zeit einen nicht unerheblichen Teil der Kiewer Bevölkerung, vor allem im Bildungs- und Besitzbürgertum. Die Kirche wurde in sowjetischer Zeit als Sternwarte und als 'Museum des wissenschaftlichen Atheismus' genutzt. Es zeigt die besondere zynische und religionsverachtende Einstellung der Sowjets, daß diese in jeder größeren Stadt eingerichteten 'Museen'

* Die Kirche wurde 2000 endlich als Museum wieder eröffnet. Gelegentlich finden dort abendliche Konzerte und sogar Gottesdienste statt.

ви, він збудував також величний Маріїнський палац. Завдяки своїм архітектурним творінням у стилі бароко та рококо Бартоломео Растреллі був дуже знаменитою людиною у Російській імперії.

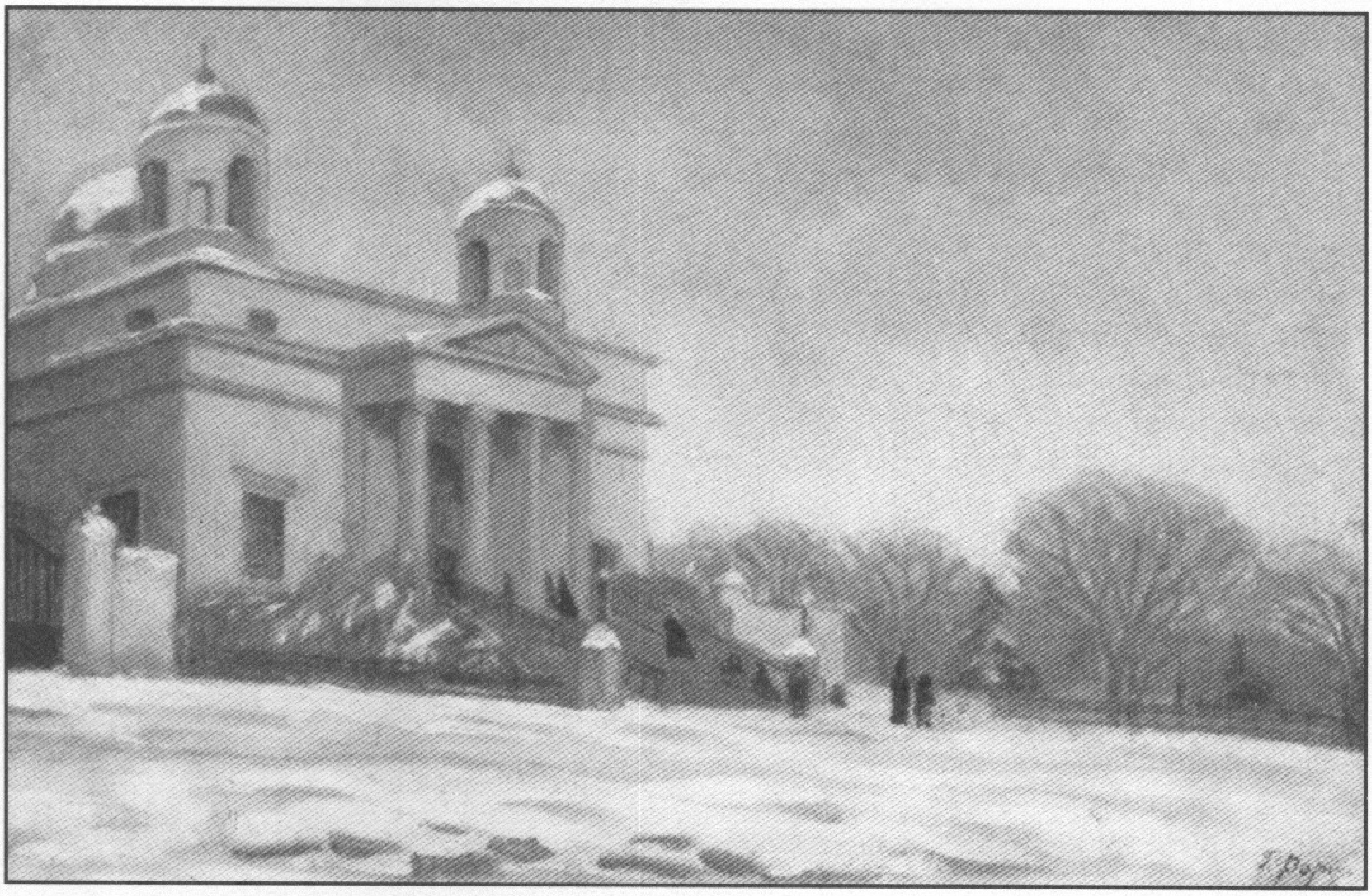
Андріївська церква відзначається хрестоподібним розташуванням другорядних куполів, над якими домінує 42-метрова головна баня. Має власні особливості і фундамент церкви - він сягає 15 метрів у глибину, створюючи цоколь, у якому розташована нижня церква.

Андріївська церква з її численними пілястрами, колонами та капітелями а також синьо-біло-золотими кольорами являє собою яскравий взірець архітектурної споруди у стилі типового українського бароко. Внутрішня оздоба церкви складається із золоченого іконостасу та відомих творів образотворчого мистецтва.

У XIX та на початку XX століття з Подолу або з Дніпра можна було побачити величну, захоплюючу подих панораму златоглавих церковних куполів на високому правому березі Дніпра. Сьогодні залишилися лише Андріївська церква, Лавра, Видубицький монастир та собор Святої Софії, решта була знищена за радянського режиму. Лише останнім часом у цю картину почали гармонійно вписуватись бані Святомихайлівського Золотоверхого монастиря.

У нижній частині Андріївської церкви нині знаходиться Духовна академія Київського патріархату, хоча сама церква з не зовсім зрозумілих причин вже тривалий час зачинена. Офіційне пояснення просте: триває ремонт. Вечірня прогулянка повз цю церкву додолу Андріївським узвозом є певною мірою дуже романтичною, хоча і не зовсім безпечною з огляду на бруківку зі слизького каменю та мізерне освітлення. Мої українські приятелі радять мені завжди триматися середини вулиці і пильнувати на парадні будинків та провулки.*

* У 2000 році Андріївська церква була нарешті відкрита. Інколи в ній відбуваються концерти і навіть служби Божі.

Alexander-Kirche, alte Künstlerkarte
Олександрівська церква, художня картка.

zur antireligiösen Propaganda vor allem in Kirchen untergebracht wurden. Inzwischen wurde sie der katholischen Kirche wieder zurückgegeben und nicht zuletzt mit Hilfe von Spenden deutscher Katholiken und des bischöflichen Hilfswerks 'Renovabis' renoviert und wieder eingerichtet. Ich werde niemals den Weihnachtsgottesdienst 1994 in der ungeheizten und damals noch eingerüsteten Kirche vergessen, vor allem mit welcher Inbrunst die Gläubigen am Gottesdienst teilnahmen. Heute wohne ich in unmittelbarer Nähe mit Blick auf die Kuppeln dieser Kirche, deren Glocken eventuelle Langschläfer pünktlich um acht Uhr wecken.

Bezüglich des Wiederaufbaus bzw. der Neukonstruktion von in der Sowjetzeit zerstörten Kulturdenkmälern noch eine kritische Anmerkung: während sich sicherlich die meisten Kiewer und ausländische Besucher über den Wiederaufbau freuen werden, war und ist auf der anderen Seite auch immer wieder Kritik sowohl an der mangelnden Transparenz der Finanzierung dieser

На картці, намальованій Т. В. Попельською, зображена Олександрівська церква, збудована у класичному стилі в 1817-1842 роках. За часів царя Олександра ця церква була передана у користування католицькій (очевидно, польській) громаді Києва. Поляки становили на той час значну частину населення Києва. Вони працювали переважно в освітніх установах та мали вагому частку у власності міста.

За радянських часів Олександрівську церкву використовували як планетарій та "Музей наукового атеїзму". Особливо цинічне і зневажливе ставлення радянської системи до релігії знайшло своє головне відображення у тому, що осередками антирелігійної пропаганди в країні здебільшого ставали колишні будівлі церков та храмів.

Між тим, Олександрівська церква була повернена католицькій громаді. Її відремонтували та оздобили, не в останню чергу завдяки пожертвуванням німецьких католиків та єпископської

Neubauten wie auch über die geschmackliche Ausgestaltung – insbesondere des kürzlich erfolgten Umbaus des Unabhängigkeitsplatzes – zu hören. Manchen Kiewern sind die in der letzten Zeit neu errichteten Denkmäler, insbesondere am Unabhängigkeitsplatz, zu pompös und allzu sehr dem Geist des ´Sozrealismus´ nachempfunden. Auch wurde immer wieder Kritik darüber laut, ob man staatlicherseits nicht mehr Bürgerbeteiligung bei der Planung und Ausführung dieser Projekte hätte einräumen müssen. Schließlich gab und gibt es immer wieder Stimmen, die derartige kostenaufwendige Neubauten eher zurückgestellt sehen wollen – zumindest bis der Staat seinen Verpflichtungen zur Begleichung von immer noch bestehenden Lohn- und Rentenrückständen nachgekommen ist.

служби "Реновабіс". Я ніколи не забуду Різдвяне богослужіння 1994 року у нетопленій церкві з неприбраними ремонтними лісами, я ніколи не забуду той духовний порив під час служби, яким були охоплені всі віруючі. Сьогодні з мого помешкання у Києві я кожної хвилини можу кинути погляд на бані цієї церкви, чиї дзвони будять любителів довго поспати щодня рівно о восьмій годині ранку.

Хочу додати критичне зауваження стосовно відновлення чи реконструкції культурних пам'яток, зруйнованих в радянські часи. Звичайно ж, більшість киян та іноземних туристів вітають цей процес. Проте одночасно лунає і критика як непрозорості фінансування таких проектів, так і їхнього естетичного виконання. Особливо це стосується нещодавно реконструйованого Майдану Незалежності. Багатьом киянам споруджені останнім часом пам'ятники, зокрема на Майдані Незалежності, видаються занадто помпезними, витриманими в дусі "соцреалізму". Крім того, все частіше лунають вимоги більш ширшого залучення громадян при плануванні та здійсненні подібних проектів. Зрештою багато громадян вважали і вважають, що краще відмовитися від таких дорогих проектів, принаймні доти, доки держава не виконає своїх зобов'язань і не погасить заборгованості з пенсій та зарплат.

SCHITOMIR

Schitomir, Hauptstadt der historischen Provinz Wolhynien und des gleichnamigen Oblast ist v.a. eine Industriestadt mit Maschinenbau, Chemie und Metallbearbeitung, Möbel-, Textil- und Schuhfabriken. Eigentlich eine eher typisch sowjetisch geprägte Oblasthauptstadt von 300.000 Einwohnern mit endlosen Wohnsilos und Fabriken entlang der noch heute nach Lenin benannten Hauptverkehrsader, mit riesigen, zugigen Plätzen und unansehnlichen

ЖИТОМИР

Житомир, столиця історичної провінції Волині, є передусім промисловим містом, в якому представлені машинобудівна, хімічна, металообробна, меблева, текстильна та взуттєва галузі. Власне, Житомир є типовим радянським обласним центром з нескінченними рядами панельних будинків та фабрик уздовж головної транспортної артерії, яка і досі носить ім'я Леніна; з величезними, відкритими всім вітрам площами

Außenbezirken. Die Europastraße 40, die von Bad Hersfeld über Erfurt, Dresden, Breslau, Krakau, Lemberg, Riwne, Kiew und weiter über Charkiw bis nach Rostow am Don reicht, schlägt einen Halbbogen um die Stadt und sorgt für eine gute Verkehrsanbindung. Die Europastraße 40 ist eine der wenigen als Autobahn ausgebauten Durchgangsstrecken in der gesamten Ukraine.

1444 erhielt Schitomir das Magdeburger Stadtrecht und soll damals eine der 15 größeren Städte im polnisch-litauischen Staat gewesen sein. Nachdem Kiew 1667 an das russische Reich fiel, war Schitomir bis zur ersten polnischen Teilung Verwaltungszentrum der wolhynisch-polnischen Grenzregion. Nach der zweiten polnischen Teilung 1794 wurde sie Hauptstadt des russischen Gouvernements Wolhynien. Von einer alten Burgfestung, die im späten Mittelalter mehrfach umkämpft war, ist seit dem Abbruch Mitte des 19. Jahrhunderts nichts mehr geblieben. Nur die Namen Schloßberg, Schloßstraße und Schloßplatz erinnern noch daran.

Unter der Herrschaft des polnischen Adels bildete sich ein einflußreiches jüdisches Schtetl, aus dem manche bekannte jiddische Literaten und skurrile Charaktere hervorgingen, während Ukrainer bzw. ´Ruthenen´ vorwiegend die bäuerliche Bevölkerung darstellten. "Auch dort mordeten und brannten die Kosaken des Bogdan Chmelnizki und dreihundert Jahre später General Budjonnys Rote Reiterarmee , um das soziale Gefüge aus mächtigen polnischen, später russischen Fürsten, armen ruthenischen Bauern und vermittelnden Juden zu zerstören", schreibt Verena Dohrn in ihrem Buch ´Reise nach Galizien´ 1991 über das weitere Schicksal der Stadt. Eine kleinere deutsche bzw. deutschsprachige Gemeinde hat in Schitomir überlebt, wovon die kürzliche Neueinweihung der alten evangelisch-lutherischen Kirche Zeugnis ablegt.

1792 hatte Schitomir ganze 3.000 Einwohner, davon ein Drittel Juden. Erst unter russischer Herrschaft stieg die Bevölkerungszahl, natürlich in erster Linie

та непоказними окраїнами. Європейська автострада Е 40, яка починається в Герсфельді і веде далі через Ерфурт, Дрезден, Вроцлав, Краків, Львів, Рівне, Київ на Харків і Ростов-на-Дону, утворює навколо Житомира дугу і забезпечує зручне сполучення з містом. Е 40 – одна з небагатьох чотирирядних транзитних магістралей у всій Україні.

У 1444 році місто отримало Магдебурзьке право і належало на ті часи до 15 найбільших міст польсько-литовської держави. Після приєднання у 1667 році Києва до Російської імперії, Житомир став, аж до першого поділу Польщі, адміністративним центром волинського прикордонного регіону. В 1794 році, після другого поділу Польщі, місто перетворилося на адміністративний центр Волинської губернії у складі Росії. Від старої фортеці, навколо якої в середньовіччя точились запеклі бої, нічого не залишилося. Її знесли ще в середині XIX століття. Лише такі назви, як Замкова гора, Замкова вулиця та Замкова площа нагадують про старі часи.

За домінування в місті польської шляхти утворилася впливова єврейська колонія – штетль, з якої вийшли відомі єврейські літератори та дивакуваті персонажі. Українці, або ж "русини", складали переважно сільське населення. "Тут козаки Богдана Хмельницького також вбивали і палили, а три століття потому те ж саме робила червона кіннота генерала Будьонного, руйнуючи соціальну структуру, утворену з могутніх польських, а пізніше – російських князів, бідних русинських селян та євреїв, які виконували посередницькі функції", - писала у 1991 році Верена Дорн про подальшу долю цього міста у своїй книжці "Подорож в Галичину". В Житомирі збереглася невеличка німецька (німецькомовна) громада, про що свідчить недавнє поновлення діяльності лютеранської церкви.

У 1792 році в Житомирі налічувалося "аж" 3 тис. мешканців, третину яких становили євреї. Лише за російського пану-

Russen, aber auch die jüdische Bevölkerung nahm stark zu. Die Juden waren gezwungen, eng zusammengedrängt zu leben, wofür der Name ´Schtetl´ für ihre Siedlungen steht. Große Städte waren ihnen nicht zugänglich, nur den reichsten konnte es gelingen, z.B. in Kiew Besitztümer zu erwerben.

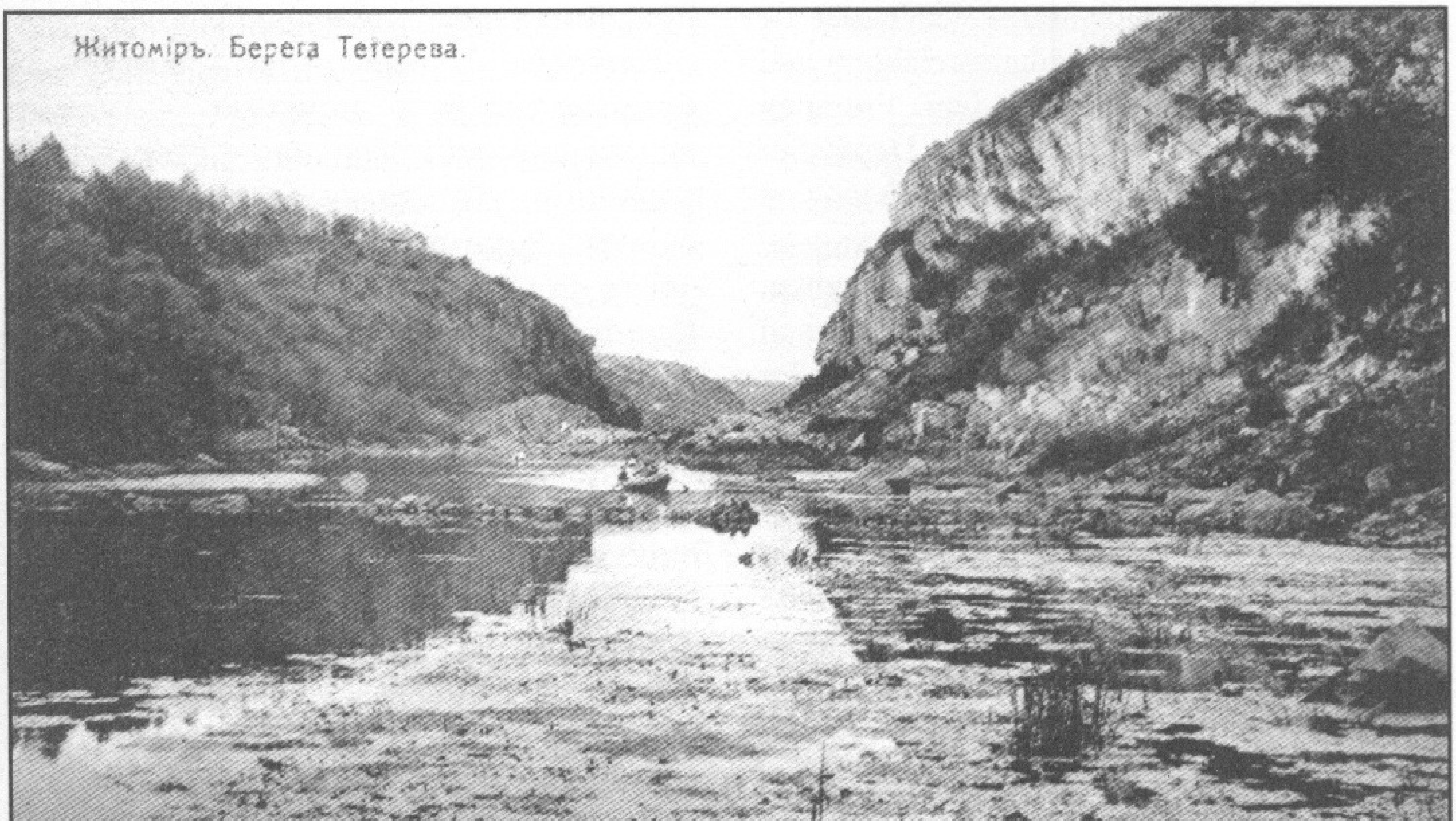
Die Stadt hatte im Zweiten Weltkrieg ein schweres Schicksal: nicht nur durch Artilleriekämpfe und Bombardements von beiden Seiten, sondern auch durch die Einsatzkommandos der SS, die den Großteil der Juden umbrachten. Viele Denkmäler und Gedenksteine erinnern an die ´Opfer des Faschismus´; das Schicksal der Juden wird jedoch darauf nicht erwähnt. Auch heute noch scheinen die verbliebenen Juden über keine Synagoge zu verfügen.

Von einigem Reiz ist ein Spaziergang im Gagarin-Park, wo man entlang schattiger Alleen und Springbrunnen alsbald eine kühn geschwungene Brücke über den Teterew erreicht, den übrigens Isaak Babel ´ein abscheuliches Flüßchen´ nannte. Sehenswert sind die orthodoxe Verklärungskathedrale aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und besonders die katholische Sophienkirche,

вання населення зросло, звичайно ж, у першу чергу за рахунок росіян, хоча і єврейське населення значно збільшилося. Євреї змушені були жити скупчено, про що свідчить назва їхньої колонії "штетль" – містечко. Великі міста були для них закриті. Лише найбагатшим могло поталанити придбати нерухомість у великому місті, наприклад у Києві.

Під час Другої світової війни місто спіткала важка доля. І не тільки через артобстріли та бомбардування з обох боків. "Айнзацкоманди" СС винищили більшу частину єврейського населення. Багато пам'ятників та стел нагадують про "жертви фашизму", проте на них не згадується доля євреїв. І сьогодні у євреїв, що ще не виїхали, здається, немає своєї синагоги.

Не позбавлена певної приємності прогулянка парком Гагаріна. Йдучи тінистими алеями повз фонтани, потрапляєш на сміливо вигнутий міст над річкою Тетерів. До речі, Ісаак Бабель назвав Тетерів "бридким струмком". Варто відвідати Преображенський собор, збудований у другій половині XIX століття, а також ка-

Schitomir: am Ufer des Teterew. Verlag Leibengarz, Shitomir datiert 1918.
Житомир: на березі Тетерева. Видавництво Лейбенгарца, Житомир (датовано 1918 роком).

Mitte des 18. Jahrhunderts in einer Mischung von Renaissance und Barock gebaut. Schitomir hat noch einen erheblichen Anteil polnischstämmiger Katholiken – weswegen man die Katholiken in der Ukraine auch häufig allgemein als 'Polen' bezeichnet. Auch heute noch ist die große zentrale katholische Diözese, zu der auch die Hauptstadt Kiew gehört, nach Schitomir benannt.

Die Karte ist wohl von einem Angehörigen der von der Hetman-Regierung unter Skoropadskij 1918 in die Ukraine geholten deutschen Truppen beschriftet, die dieser von dem Verlag Leibenharz (wahrscheinlich in jüdischem Besitz) in Schitomir erwarb.

Warum ich dieser eigentlich nicht sonderlich ansehnlichen Stadt so viel Raum gebe, hat noch einen weiteren Grund: Die Stadt wird für mich immer mit besonders lieben Menschen verbunden bleiben, mit denen ich während meines langjährigen Aufenthalts manches 'Freud und Leid' geteilt habe. Hier habe ich schon ganz zu Anfang miterlebt und gespürt, wie schwierig es ist, eine größere Familie, die damals noch aus vier Generationen bestand, zu ernähren und zu pflegen – besonders, welches Geschick es dazu von Seiten der Frauen bedarf.

Beeindruckt hat mich immer wieder der nie endende Humor, der Erfindungsreichtum und v.a. die Gastfreundschaft dem Fremden gegenüber. Obwohl ich als Deutscher zunächst noch 'Reserven' aus den Tragödien des Zweiten Weltkrieges heraus vermutete, war dies eigentlich während meines gesamten Aufenthaltes – von ganz wenigen Ausnahmen abgesehen – niemals ein Thema. Im Gegenteil, der Deutsche genießt offenbar von alters her Vertrauen und Respekt. Manchmal bringt man ihm sogar zu hohe Erwartungen entgegen: die vielen humanitären Hilfsleistungen aus Deutschland wie auch die TRANSFORM-Programme der Bundesregierung, anderer deutscher Institutionen und Stiftungen werden in der Regel begrüßt und gefördert. Vor allem in den ersten Jahren nach der Unabhängigkeit erhoffte man sich von Deutschland auch viel Unterstützung bei der Bewältigung der tiefen Trans-

толицьку церкву Св. Софії середини XVIII, що являє собою суміш ренесансу та бароко. У Житомирі живе досить багато католиків польського походження. Тому в Україні католиків часто називають просто поляками. І досі головна католицька дієцезія, до якої належить і столичне місто Київ, носить назву Житомирської.

Листівка вочевидь була підписана німецьким військовослужбовцем, який прибув до України у складі німецької армії, запрошеної гетьманом Скоропадським у 1918 році, і придбана у житомирському видавництві Лейбенгарца.

Є ще одна причина, чому я присвятив цьому загалом пересічному місту так багато уваги. Справа в тому, що Житомир завжди асоціюється в моїй пам'яті з особливо сердечними людьми, з якими за довгі роки перебування в Україні довелося ділити, як кажуть, і радість, і горе. Вже на початку мого перебування в Україні я побачив і відчув, наскільки це важко і якої вправності, особливо від жінок, вимагає необхідність годувати велику сім'ю, яка на той час складалася з представників чотирьох поколінь, турбуватися про неї.

Кожного разу я дивувався безвідмовному почуттю гумору, винахідливості і особливо – гостинності українців. Спочатку я, як німець, очікував стриманого ставлення до себе через трагедію Другої світової війни. Проте, за незначними винятками, ця обставина ніколи не створювала проблем. Навпаки, до німців тут здавна ставляться з довірою і повагою. Інколи з ними навіть пов'язують завищені очікування. Численні програми гуманітарної допомоги, а також програма ТРАНСФОРМ німецького уряду та програми інших фондів сприймаються тут з вдячністю. Від Німеччини очікували, особливо в перші роки незалежності, активної допомоги в подоланні глибокої трансформаційної кризи та наближенні до

formationskrise und der Annäherung an westeuropäische Standards.

Solche Themen sind aber eigentlich nicht der Inhalt der endlosen – meist auch recht 'feuchtfröhlichen' – Gespräche im Freundeskreis. Man hat alle Hände voll zu tun, um sich mit der Alltagsbürokratie, Rentenzahlungen, Arbeitsplatzproblemen und Schwierigkeiten in Schule und Studium herumzuschlagen. Schlimm wird es besonders dann, wenn ein Krankheits- oder Todesfall eintritt. Von staatlicher Seite ist hier keinerlei Hilfe zu erwarten. Außer man gehört zu dem privilegierten Kreis der Kriegsveteranen (einschließlich des Afghanistan-Krieges), Behinderten oder Tschernobyl-Opfer. In Schitomir hat man allerdings den Eindruck, daß ein besonders hoher Prozentsatz der Bevölkerung tatsächlich durch das nicht weit entfernte Tschernobyl zumindest bezüglich des Immunsystems langfristig geschädigt ist. Laut offiziellen Darstellungen gehört übrigens ein Drittel der Bevölkerung zu der oben genannten Kategorie von Privilegierten, die freie kommunale Versorgung, freien Zugang zu öffentlichen Verkehrsmitteln und sonstige Unterstützungen genießen.

Ein Großteil der Bevölkerung hält sich mit der Datschen-Wirtschaft über Wasser. So auch meine Freunde in Schitomir, die etwas außerhalb eine – im Rahmen des Möglichen – gut gepflegte Gartenlaube mit ausreichend Beeten für Gurken, Tomaten, Erdbeeren und Apfel- wie Pflaumenbäumen zur Verfügung hatten. Die Datscha bleibt ein beliebter Ruhepol, insbesondere für die Rentner. Im Sommer besuchen die meisten Schüler und Studenten dort gern ihre Großeltern, zumal wenn ein Wald oder Fluß zum Baden in der Nähe ist.

західноєвропейських стандартів.

Але ця тема зазвичай не була предметом нескінченних розмов у колі друзів, часто за чаркою чогось міцного. Щоденні турботи пов'язані з подоланням бюрократичних перешкод, отриманням затриманої пенсії, проблемами з роботою, навчанням у школі або вузі. Серйозні труднощі виникають і у разі хвороби або смерті. Від держави тут не варто очікувати жодної допомоги, хіба що людина належить до привілейованого прошарку ветеранів війни (включно з ветеранами афганської війни), інвалідів та "чорнобильців". У Житомирі справді складається враження, що значна частина населення постраждала від аварії на Чорнобильській АЕС, що розташована не так уже й далеко звідси. Принаймні це стосується тривалого послаблення імунної системи. До речі, за офіційними даними, третина населення України належить до згадуваної вище категорії пільговиків, які звільнені від сплати комунальних послуг, проїзду у громадському транспорті. Вони також отримують іншу допомогу.

Значна частина населення тримається "на плаву" завдяки дачним ділянкам. Так і мої житомирські друзі мають за межами міста добре доглянутий дачний будиночок і ділянку, на якій вирощують огірки, помідори, полуниці. Є також і плодові дерева – яблуні та сливи. Дача є улюбленим острівцем спокою та відпочинку, особливо для пенсіонерів. Улітку школярі та студенти залюбки відвідують своїх дідусів та бабусь на дачах, особливо якщо поблизу є ліс або річка, в якій можна скупатися.

BERDITSCHEW

Berditschew ist mit 86.000 Einwohnern die zweitgrößte Stadt im Oblast Schitomir. Als Siedlung wohl schon zu Zeiten der Kiewer Rus begründet, finden sich erste schriftliche Dokumente erst aus polnisch-litauischer Zeit um 1546. Ein Lehensmann des litauischen Großfürsten namens Berditsch soll dem heutigen Ort seinen Namen gegeben haben. Janusz, ein Mitglied des einflußreichen Geschlechts der Tyszkewicz, ließ als Kiewer Gouverneur 1627 ein Kloster der unbeschuhten Karmeliter in Berditschew bauen, verbunden mit einem festungsähnlichen Schloß. Es war die Zeit erbitterter Religionskämpfe zwischen Katholiken und Orthodoxen. Unter polnischem Druck konvertierten viele einflußreiche Ukrainer und ihre Anhänger zum katholischen Glauben.

БЕРДИЧІВ

Бердичів налічує 86 тис. жителів і є другим за населенням містом Житомирської області. Ймовірно, поселення на цьому місці виникло ще за часів Київської Русі, проте перші письмові згадки про місто з'явилися у 1546 році, коли Бердичів входив до Польсько-Литовського князівства. Назва міста, за переказами, походить від прізвища ленника литовського князя Бердича. Януш, київський губернатор і член впливового роду Тишкевичів, наказав у 1627 році збудувати в місті монастир так званих босоногих кармелітів та укріплений замок. Це був час запеклої боротьби між католиками і православними. Під тиском поляків багато впливових українських родин перейшли у католицьку віру.

Berditschew: Gnilopjadj und Kloster (9.4.18) Es handelt sich um eine Feldpostkarte, die 1918 von einem deutschen Soldaten an seine Frau geschickt wurde.

Бердичів, річка Гнилоп'ять і монастир (9.04.1918).

(Мова йде про польову листівку, надіслану німецьким військовослужбовцем своїй дружині).

Das Karmeliter-Kloster bildete mit seinen Festigungsanlagen, zu denen auch Kanonen gegen Attacken der Kosaken und anderer Eroberer gehörte, ein eindrucksvolles Ensemble. Besonders beliebt war die wundertätige Ikone der Gottesmutter, Ziel von Pilgerfahrten vor allem der ländlichen Bevölkerung. 1648 wurden Festung und Kloster von den Kosaken überrannt und geplündert. Die Karmeliter hatten auch bald Schwierigkeiten mit den Nachfolgern der Magnatenfamilie der Tyszkewicz. 1768 wurde die Festung unter dem russischen General Krechetnikov belagert, beschossen und schließlich erobert. Anfang der 1740er Jahre war bereits die große Hauptkirche im barocken Stil über der ursprünglichen in den Fels gehauenen errichtet worden. Sie wurde ausgeschmückt mit reichem Stuck, Fresken und Wandgemälden. Das Kloster wurde auch berühmt durch seine Druckerei, die neben lateinischen, polnischen und jiddischen auch deutsche und französische Bücher druckte. Weithin bekannt wurde der 'Berditschewer Almanach' mit einer Auflage von 40.000 Exemplaren. Das Kloster umfaßte auch eine große Bücherei.

Das Karmeliter Kloster brannte beim sowjetischen Rückzug 1941 ab und blieb bis in die Mitte der 60er Jahre des vorigen Jahrhunderts Ruine, nachdem die letzten Mönche bereits Ende der 20er Jahre von den Sowjets vertrieben wurden. Ab 1925 war die Unterkirche als Kino genutzt, im eigentlichen Kirchenraum befand sich – wie auch in vielen anderen katholischen Kirchen der Ukraine – das obligate 'Museum für wissenschaftlichen Atheismus'.

Laut Pater Benedikt, der die jetzige ca. 3.000 Gläubige umfassende katholische Gemeinde betreut, soll Papst Johannes II. über Breschnew bewirkt haben, daß wenigstens das Dach der Hauptkirche notdürftig restauriert wurde. Erst seit 1994 – unterstützt von der polnischen Kirche, aber auch den deutschen katholischen Hilfswerken 'Kirche in Not' und 'Renovabis' – bietet sich wieder der traditionelle imposante Anblick der Hauptkirche mit großer Kuppel und zwei

Кармелітський монастир разом з фортифікаційними спорудами і встановленими на них гарматами для відбиття нападів козаків та інших завойовників, становив досить вражаючий комплекс. Особливою славою користувалася чудотворна ікона Божої матері, до якої стікалися численні прочани, особливо сільські мешканці. У 1648 році фортецю захопили і пограбували козаки. Невдовзі потому загострилися стосунки між монахами-кармелітами та нащадками магнатського роду Тишкевичів. У 1768 році фортецю взяли в облогу російські війська під командуванням генерала Кречетникова і після гарматних обстрілів захопили. На початку 40-х років XVIII століття над невеличкою церквою, вирубаною у скелі, збудували головний храм міста у стилі бароко. Нова церква була прикрашена пишною ліпкою, фресками та картинами. Монастир став відомим завдяки власній друкарні, де виходили книги не лише латинською, польською та мовою ідіш, а й німецькою та французькою мовами. Широкої популярності набув "Бердичівський альманах", що виходив накладом у 40 тис. примірників. Монастир мав також велику бібліотеку.

При відступі радянських військ у 1941 році монастир згорів і до 60-х років минулого століття лежав у руїнах. Останні монахи були вигнані звідси ще у 20-х роках радянськими властями. З 1925 року в нижній церкві знаходився кінотеатр, а в головній, подібно до багатьох католицьких церков у колишньому СРСР, влаштовували неодмінний "музей наукового атеїзму".

За словами отця Бенедикта, який опікується католицькою громадою з трьома тисячами парафіян, свого часу Папа Римський Іоан Павло II через Брежнєва домігся, щоб відремонтували хоча би дах над церквою. У 1994 році при підтримці польської церкви та допоміжних організацій німецької католицької церкви "Церква в потребі" та "Реновабіс" розпочалися реставраційні роботи, і

weiteren Türmen mit den wiederhergestellten Barockhauben. Empfehlenswert ist der Blick von dem die gesamte Anlage umfließenden Flüßchen Gnilopjadj. Die Renovierungsarbeiten halten bereits zwölf Jahre an. Seit 1995 sind die Karmeliter wieder nach Berditschew zurückgekehrt. Pater Benedikt hofft, mit der Erneuerung der in der Sowjetzeit verlorengegangenen wundertätigen Ikone der Gottesmutter demnächst die gesamte Anlage als Anziehungspunkt für katholische Pilger und Wallfahrer (auch aus Polen und Deutschland) wieder attraktiv zu machen.

Im Stadtzentrum – ausgerechnet an der Karl-Liebknecht-Straße – befindet sich eine weitere katholische Kirche mit dem Namen der Heiligen Barbara. Diese kleine, bereits 240 Jahre alte Kirche war in sowjetischer Zeit als Sportklub genutzt, die gesamte Innenausstattung ging verloren. Auch hier bemüht sich Pfarrer Albert, insbesondere mit gezielter Jugend- und Kulturarbeit sowie sportlichen Aktivitäten, seine kleine Gemeinde weiter zu entwickeln. Beim Gottesdienst sieht man vorwiegend alte Frauen, die überall im Lande das religiöse Leben noch am ehesten über die Sowjetzeit hin bewahrt haben. Auf die Frage, wo die Männer bleiben, schnippt sich Pater Albert schmunzelnd an die Gurgel, das landesübliche Zeichen für Trunksucht. Die Männer seien wohl auch zu bequem und überließen das Religiöse lieber ihren Frauen und Großmüttern.

In der Barbara-Kirche fand am 14. März 1850 die Hochzeit von Honoré de Balzac mit der Adligen Ewelina Hanska statt, mit der er bereits 18 Jahre lang in Korrespondenz stand. Er starb jedoch 51jährig schon ein halbes Jahr später.

In den 1820ern lebte auch Frederic Chopin im Schloß des Fürsten Radziwill bei Berditschew, der hier Musikstunden nahm und die Wiederherstellung von Kirchenorgeln überwachte.

Ab 1765 ließen die Fürsten Radziwill Märkte von europaweiter Bedeutung in Berditschew abhalten, die auch von Händlern

храм з його великим куполом, двома баштами та відновленими бароковими маківками повернув собі колишній величний вигляд. Реставраційні роботи тривають ось уже дванадцять років. У 1995 році до Бердичева знову повернулися кармеліти, і отець Бенедикт сподівається, що з відновленням втраченої за радянських часів чудотворної ікони Божої матері монастир знову стане центром паломництва католиків, у тому числі з Польщі та Німеччини.

В центрі міста, як навмисне саме на вулиці Карла Лібкнехта, знаходиться ще одним католицький храм – церква Святої Варвари, збудована ще 240 років тому. За радянських часів в ній розташовувався спортивний клуб, а все внутрішнє оздоблення та обладнання зникло. Пастор Альберт намагається активізувати життя своєї невеличкої громади, проводячи серед прочан, особливо серед молоді, багато культурних та спортивних заходів. На службу ходять в основному жінки. Переважно завдяки їм релігійне життя в країні не припинялося і в радянські часи. На моє запитання, де ж чоловіки, пастор Альберт посміхаючись поклацав пальцем по горлу, що означає тут: пристрасть до алкоголю. Чоловіки, мабуть, важкі на підйом, і залишають релігійні справи своїм жінкам та бабусям.

Чотирнадцятого березня 1850 року у церкві Святої Варвари відбулося вінчання Оноре де Бальзака з аристократкою Евеліною Ганською, з якою він листувався упродовж вісімнадцяти років. Але через півроку, у віці 51 рік, письменник помер.

У 20-х роках XIX століття в замку Радзивіллів біля Бердичева жив Фредерік Шопен. Тут він брав уроки музики і наглядав за відновленням церковних органів.

З 1765 року князі Радзивілли почали влаштовувати в Бердичеві ярмарки, які зажили слави по всій Європі. Сюди з'їжджалися купці з Німеччини, Італії, Османської імперії та інших країн.

aus dem Deutschen Reich, Italien, dem osmanischen Reich etc. besucht wurden. Eine besondere Rolle spielte der Textilhandel. Die Verarbeitung von Leinen- und Seidenstoffen machte Berditschews Schneidereien seinerzeit weithin berühmt.

Особливого значення набула торгівля текстильними виробами. Одяг та інші вироби з полотна та шовку зробили бердичівських кравців знаменитими далеко за межами свого міста.

Berditchev: Machnowskaja Straße. Orthodoxe Kirche.
Die Ansichtskarte wurde ca. 1916 in Moskau gedruckt.
Бердичів, вул. Махновська. Православний храм.
(Листівка була надрукована близько 1916 р. у Москві).

Am Ortsausgang Richtung Schitomir liegt ein großer Friedhof mit Tausenden von jüdischen Gräbern, von denen sich die meisten in total verwahrlostem Zustand befinden. Hier liegt – wenn man so sagen darf – die kollektive Erinnerung der seinerzeit großen jüdischen Bevölkerung, die – laut Aussagen von Einwohnern – früher über 40 Synagogen verfügte. Heute gibt es nur noch eine einzige.

На виїзді з міста у напрямку Житомира розташоване велике кладовище з тисячами єврейських поховань, більша частина яких знаходиться у надзвичайно занедбаному стані. Якщо можна так сказати, тут покоїться колективна пам'ять про колись чисельну єврейську громаду міста. За словами місцевих мешканців, свого часу у Бердичеві налічувалося понад 40 синагог. Сьогодні залишилася лише одна.

TSCHERNIHIW

Tschernihiw oder russisch Tschernigow ist eine der ältesten Städte der Kiewer Rus. An der großen Straße nach Gomel und Mohilew in Weißrußland gelegen, fährt man, wenn man die Außenviertel Kiews verlassen hat, schnurstracks ca. 140 Kilometer nach Norden – gesäumt von endlosen Buchen- und Fichtenwäldern. Ein Halt lohnt sich auf jeden Fall auf halber Strecke in Koselez, das zwei interessante Kirchen des ukrainischen Barock zu bieten hat. Kurz vor Tschernihiw passiert man die Desna und hat alsbald das berühmte Kirchenpanorama auf dem Festungsgürtel ´Detinez´ vor sich, auf dessen Wällen noch Kanonen aus dem 18. Jahrhundert stehen.

Im 11. - 13. Jahrhundert Hauptstadt des Großfürstentums Tschernihiw-Siwerskij, war dies auch seine eigentliche ´goldene Zeit´. Die Stadt galt zu dieser Zeit als Rivalin Kiews und pflegte eigene Kontakte nach Byzanz und Westeuropa.

Bedeutendstes Bauwerk ist die Erlöserkirche aus dem 11. Jahrhundert mit erhaltenen Fresken und einem Grabmal des Fürsten Gleb. Bedeutsam auch die Boris und Gleb-Kirche von 1123 (dem ersten russ.-orth. Heiligen geweiht) mit gut erhaltenen Reliefs und verzierten Kapitellen des 12. Jahrhunderts. Während diese beiden Kirchen der klassischen, byzantinisch geprägten Architektur der Kiewer Rus-Zeit zugehören, befinden sich auch noch Bauten des ukrainischen Barock innerhalb des Festungsgürtels: das unter polnischer Herrschaft gebaute Kollegiumsgebäude mit bemerkenswerten Ausstellungen ukrainischer Ikonen, religiöser Bücher sowie kirchlicher Insignien, das sogenannte Haus des Obersten Lizogub sowie das 1804 erbaute Haus des früheren Generalgouverneurs (heute Historisches Museum).

ЧЕРНІГІВ

Чернігів є одним з найстаровинніших міст Київської Русі. В Чернігів веде дорога, що з'єднує Київ з білоруськими містами Гомелем та Могильовом. Пряме як стріла шосе, оточене нескінченними буковими та сосновими лісами, починається відразу за Києвом. Проїхавши 140 кілометрів на північ, ви потрапляєте до Чернігова. Десь на середині цього шляху варто зробити зупинку в місті Козелець, де можна оглянути дві цікаві церкви в стилі українського бароко. Перед в'їздом в Чернігів дорога перетинає річку Десну, за якою відкривається знаменита панорама церков на укріпленому пагорбі – дитинці. На ньому ще збереглися гармати XVIII століття.

Розквіт міста припав на XI - XIII століття, коли воно було столицею Чернігівсько-Сіверського князівства. В ті часи Чернігів вважався суперником Києва і підтримував самостійні зв'язки з Візантією та Західною Європою.

До найвизначніших пам'яток належить Спаський собор XI століття, в якому добре збереглися фрески та могила князя Гліба. Значною пам'яткою є також Борисоглібський собор, збудований у 1123 році і присвячений першим православним святим. У ньому добре збереглися рельєфні зображення та різьблені капітелі XII століття. На території дитинця розташовані, крім цих двох церков у класичному візантійському стилі доби Київської Русі, споруди у стилі українського бароко. Серед них – колегіум, збудований за часів польського урядування, з цікавою виставкою української ікони, церковних книг та регалій, так званий будинок полковника Лизогуба та споруджений 1804 року будинок генерал-губернатора, а сьогодні – історичний музей.

Tschernihiw: Haus des Obersten ca. 1912
Будинок полковника (близько 1912 р.).

Leider ist es offenbar nur unregelmäßig geöffnet, wie zwei erfolglose Versuche ergaben. Etwas außerhalb des Festungsgürtels steht die Katharinen-Kirche von 1715, dem ukrainischen Holzkirchentypus nachempfunden. Diese Kirche wie auch die vorher genannten werden als Museen genutzt, so beherbergt die Katharinen-Kirche das Museum für Handwerks- und Volkskunst. Unweit des Stadtzentrums befindet sich die Paraskewa-Pjatniza-Kirche, ursprünglich Teil eines Klosters aus dem 12. Jahrhundert. In sowjetischer Zeit lange vernachlässigt, ist sie inzwischen renoviert und bietet heute ein gutes Beispiel der strengen byzantinischen Kirchenbaukunst.

Etwas außerhalb des Stadtzentrums liegt die Mariä-Himmelfahrts-Kirche, Teil des Jelezkij-Klosters (ursprünglich ebenfalls aus dem 12. Jahrhundert) und noch weiter stadtauswärts das Dreifaltigkeitskloster. Ältester Teil dieses Komplexes ist die aus dem 12. Jahrhundert stammende Elias-Kirche. Dreifaltigkeitskloster und -kathedrale

На жаль, цей музей працює вочевидь нерегулярно, про що свідчать мої дві даремні спроби його відвідати. За межами міських укріплень височить Єкатерининська церква 1715 року, збудована за взірцем українських дерев'яних церков. В цій та у вище названих церквах розташовані музеї. В Єкатерининській церкві знаходиться музей вжиткового та народного мистецтва. Неподалік від центру міста можна оглянути церкву Параскеви П'ятниці, яка свого часу належала до монастиря XII століття. Занедбана у радянські часи, сьогодні церква відреставрована і являє собою цікавий взірець суворої візантійської сакральної архітектури. Дещо віддалік центру розташований Успенський собор, який є частиною Єлецького монастиря XII століття, а ще далі – Троїцький монастир. Найстарішою частиною цього комплексу є Іллінська церква, збудована у XII столітті. Троїцький монастир та однойменний собор збудовані у XVII столітті і виявляють чіткі риси українського баро-

entstammen dem 17. Jahrhundert und zeigen deutliche Elemente des ukrainischen Barock. Ein deutschsprachiger Reiseführer (´Die Ukraine entdecken´, Trescher Verlag) bezeichnet diese Zeit im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts als "eine Zeit des Kampfes gegen die polnischen Feudalen und gegen katholische Aggressionen". Durch den Bau dieser Kathedrale habe sich das wachsende nationale Selbstbewußtsein des ukrainischen Volkes geäußert. In der polnischen Zeit (ab 1618) seien "mit Hilfe des Vatikans entschiedene Maßnahmen zur Polonisierung der ukrainischen Bevölkerung unternommen" worden. Immerhin wurde aber in polnischer Zeit 1623 das Magdeburger Recht in Tschernihiw eingeführt. Vielleicht sollte man überhaupt aus heutiger Sicht mit solchen Worten vorsichtig sein. Und kann man wirklich im 17. Jahrhundert in Tschernihiw von einem ´ukrainischen Volk´ sprechen?

Ein Erlebnis eigener Art ist der Besuch der Antonius-Höhlen, die der legendäre Gründer des Kiewer Höhlenklosters (Petscherska Lawra) Antonius angelegt haben soll. Sie sind allerdings weniger weitflächig und verzweigt als diejenigen in Kiew.

Warnen würde ich vor dem im Trescher-Führer empfohlenen Hotel ´Gradezkij´: sowohl von Architektur, Ausstattung, Service als auch miserabler Heizung im Winter ist es eher ein typisches Überbleibsel sowjetischer ´Intourist-Kultur´. In einem Führer von 1986 wird Tschernihiw noch als "moderne sozialistische Stadt" beschrieben mit vielen ´sowjetukrainischen´ Denkmälern, Erinnerungen an die "kolossalen Schäden der Nazis" und dem offenbar besonders wichtigen Hinweis, daß Tausende örtlicher Partisanen Orden und Medaillen der Sowjetunion erhalten haben einschließlich fünf ´Helden der Sowjetunion´. Lenin wacht noch heute auf seinem Denkmalssockel über seine Stadt und die vielen in diesem Führer aufgezählten 'sozialistischen Errungenschaften'.

Was fällt dem deutschen Besucher noch auf? Tschernihiw verfügt über ein gutes Bier (´Tschernihiwske´), eine Backwarenfabrik scheint gut zu florieren, aber ansonsten

ко. В одному німецькомовному путівникові (Die Ukraine entdecken, Trescher Verlag) остання чверть XVII століття характеризується як „час боротьби з польськими феодалами та католицькою агресією". Далі пишеться, що „у будівництві цього собору знайшла свій прояв зростаюча національна свідомість українського народу". В польський період (з 1618 року) „з допомогою Ватикану були здійснені рішучі спроби полонізувати український народ". Але, з іншого боку, саме в польський період у 1623 році в Чернігові запровадили Магдебурзьке право. Може було б варто з перспективи сьогодення бути більш обережним в оцінках. Та чи й можна говорити про „український народ" у Чернігові XVII століття?

До вражень особливого роду належить екскурсія по Антонієвих печерах, які, як стверджується, заклав легендарний засновник Києво-Печерської Лаври Антоній. Але ці печери не такі довгі та розгалужені, як у Києві.

Хотів би застерегти зупинятися в готелі „Градецький", який рекомендує путівник видавництва „Трешер". З точки зору архітектури, устаткування та сервісу, а також через погане опалення взимку цей готель є типовим рудиментом „Інтурист-культури". В одному путівнику 1986 року Чернігів описується як „сучасне соціалістичне місто" з багатьма радянськими пам'ятниками, згадуються „колосальні руйнування, заподіяні нацистами". Окремо наголошується, що тисячі місцевих партизанів були відзначені вітчизняними орденами та медалями, включно з п'ятьма Героями Радянського Союзу. Ленін ще й по сьогодні височить на своєму постаменті над містом з його „соціалістичними досягненнями", які описує цей путівник.

Що ще впадає в око німецькому відвідувачеві? У Чернігові варять добре пиво („Чернігівське"), успішно працює місцева пекарня. Але місто не належить до найбільш динамічних в Україні. Чим

gehört die Stadt nicht gerade zu den aufstrebenden in der Ukraine. Liegt es an der lähmenden Bürokratie der Regionalverwaltung und an der noch überall spürbar sowjetisch geprägten Mentalität?

це пояснити? Паралізуючим впливом місцевої бюрократії, радянським менталітетом, який ще повсюдно відчувається?

TSCHERKASSY

Tscherkassy bietet das typische Bild einer mittleren ukrainischen Oblasthauptstadt. Am rechten Ufer des Dnjepr gelegen, der zum Krementschuger Wasserreservoir in den 50-er Jahren aufgestaut wurde, ist sie auch eine Hafenstadt für die Flußschiffahrt, die jedoch schon lange keine besondere Rolle mehr spielt. Das riesige, ca. 150 km lange und fast 28 km breite Dnjepr-Reservoir ist zugleich eine der wenigen Attraktionen der ca. 300 000 Einwohner zählenden Stadt, da sich mit seinen kleinen Inseln und Sandstränden im Sommer reichlich Gelegenheit zum Fischen, Baden und zur Erholung bietet. Hier gibt es auch Gelegenheit zur Naherholung in den umgebenden Kiefernwäldern, wo – wie überall in der Ukraine – gern Picknicks mit dem beliebten Schaschlik stattfinden. Dabei ist allerdings von Umweltbewußtsein keine Rede: Abfälle bleiben einfach liegen.

Die Stadt trägt ihren Namen nach den früher so bezeichneten Kosaken, die hier ein Hauptsiedlungsgebiet hatten. Im Kriege stark zerstört, wurde die Stadt nach typischer Sowjetmanier in Schachbrettweise wieder aufgebaut. Es gibt nur wenige historische Architekturdenkmäler; am ehesten noch Reste von Jugendstilbauten wie z.B. das Bankgebäude in der Chrestschatik-Straße. Ansonsten überall langweilige Sowjet-Tristesse mit den üblichen Glas- und Betonkonstruktionen der Kultur- und Kinopaläste. In letzter Zeit wurden auch riesige Neubaugebiete errichtet, die bis an den Dnjepr hinunter reichen. Zehnstöckige, monoton aneinandergereihte, Wohnblocks – ohne jegliche Vegetation dazwischen – zeigen immer wieder die Phantasielosigkeit der Architekten und Wohnungsbaubürokraten.

Auf einem Hügel am Dnjepr wird wie üblich auf heroische Weise der 'Helden des

ЧЕРКАСИ

Черкаси являють собою типову картину пересічного обласного центру. Місто розташоване на правому березі Дніпра, який в цьому місці у 50-х роках, був перегороджений греблею. У місті є також річковий порт, який, проте, вже довгий час майже не використовується. Величезне водосховище, 150 км у довжину та майже 28 км у ширину, належить до небагатьох цікавинок цього 300-тисячного міста. Його невеличкі острови та піщані пляжі пропонують улітку достатньо можливостей для риболовлі, купання та відпочинку. У навколишніх соснових лісах, як і скрізь в Україні, місцеві жителії залюбки влаштовують пікніки з неодмінними шашликами. Проте екологічне мислення ще не опанувало суспільну свідомість: рештки таких трапез залишаються лежати в лісі.

Назва міста походить від колишньої назви козаків, які в цій місцевості мали свій головний осередок. Сильно зруйноване під час війни, місто було відбудоване у типовий радянський спосіб – за прикладом шахівниці. Від старих часів збереглися лише окремі пам'ятки, вірніше – рештки будівель у стилі модерн, скажімо, будинок банку на вул. Хрещатик. А в основному – нудна радянська сірість зі склобетонними конструкціями палаців культури та кінотеатрів. Останнім часом були збудовані нові масиви, що спускаються до самого Дніпра. Поте монотонні десятиповерхові будинки, між якими не зустрінеш бодай клаптика зелені, зайвий раз свідчать про бідну фантазію архітекторів та бюрократів, відповідальних за житлове будівництво.

Großen Vaterländischen Krieges´ gedacht: mit einer bronzenen Frauenfigur, die ein ewig flackerndes Feuer in der Hand hält. Tscherkassy war im zweiten Weltkrieg heiß umkämpft und forderte auf beiden Seiten hohe Opferzahlen. An die Kämpfe wird auch schon auf den Zufahrtsstraßen von Kiew erinnert, wo immer wieder Mahnmale – gelegentlich auch mit auf Postamenten stehenden Panzern – auftauchen.

Von einigem Reiz ist die Anfahrt von der etwa 200 Kilometer entfernten Hauptstadt Kiew über einen zehn Kilometer langen Damm von Solotonoscha, von dem aus man einen guten Überblick über den gewaltigen Dnjepr-Stausee hat. Eine Vorstellung der provinziellen Kunst, die immer wieder das Thema der Kosakengeschichte aufgreift, erhält man im Kunstmuseum. Im Regionalmuseum hingegen fällt besonders dem Deutschen die martialische, ´sowjetpatriotische´ Darstellung der Dnjepr-Rückeroberung ins Auge. Und natürlich sind – auch heute noch – die Gegner als ´die deutschen Faschisten´ benannt.

In einem in sowjetischer Zeit als Park genutzten Gelände, in dem, was man mit etwas Mühe die ´Stadtmitte´ nennen könnte, wird eine große orthodoxe Kirche völlig neu aufgebaut, die auch – im Abstand von zwei Jahren besucht – zwar längst im Rohbau fertig ist, deren Innengestaltung aber offenbar mangels kontinuierlicher Spendengelder immer noch nicht abgeschlossen ist. Ursprünglich wurde Tscherkassy nach dem Zweiten Weltkrieg wie überall in der Sowjetunion völlig ohne Kirchen wiederaufgebaut.

Das ´Rosava´ und das ´Dnipro´, die führenden Hotels am Platze, lassen an Service und Ausstattung noch vieles zu wünschen übrig, von der klotzigen, abschreckenden Bauweise ganz zu schweigen. Auch heute noch muß der Kunde um die Aufmerksamkeit des Personals kämpfen, stört schon mal eine überlaute Disko die Nachtruhe oder es fällt die Warmwasserversorgung aus. Selbst in den für den Ausländer dreimal so teuren Zimmern*

* Diese für Ausländer diskriminierende Regelung wurde endlich 2002 abgeschafft.

На пагорбі над Дніпром височить бронзова фігура жінки, яка тримає у руках вічний вогонь. В такий характерний героїчний спосіб вшановується пам'ять Героїв Великої Вітчизняної війни. І справді, у цій місцевості точилися запеклі бої, які призвели до численних жертв з обох сторін. Про ці бої нагадують меморіали і пам'ятники, інколи з танками на постаменті, які можна побачити обабіч дороги на виїзді в Київ.

Якщо їхати в Черкаси зі столичного Києва, який знаходиться за 200 кілометрів звідси, то за Золотоношею потрапляєш на десятикілометрову дамбу, звідки відкриваються не позбавлені певної чарівності краєвиди величезного Кременчуцького водосховища.

У міській картинній галереї можна ознайомитися з провінційним мистецтвом, яке часто звертається до теми козаччини. У краєзнавчому музеї впадає в око, особливо німцеві, страхітлива картина битви за Дніпро у стилі "радянського патріотизму". І по сьогоднішній день противниками є, звичайно ж, "німецькі фашисти".

На місці, де за радянських часів був парк, йде будівництво великої православної церкви. Зовні церква вже два роки як готова, проте внутрішні роботи, мабуть-таки через нерегулярність спонсорських внесків, ще не завершені. Повоєнна відбудова Черкас, як і інших міст колишнього Радянського Союзу, не передбачала будівництва церков.

Готелі "Росава" та "Дніпро", які належать тут до найкращих, не відзначаються високим рівнем сервісу й облаштування, не кажучи вже про страхітливу, незграбну архітектуру. Ще й сьогодні гість мусить боротися за увагу до себе з боку персоналу, миритися з шумом від нічної дискотеки та перебоями в подачі гарячої води. Навіть у номерах для іноземців – утричі дорожчих ніж для українців* – вікна на зиму

* Це дискримінаційне стосовно іноземців правило було нарешті скасоване у 2002 році.

(wie für Ukrainer) sind Fenster und Türen im Winter nur dürftig verklebt und man ist gut beraten, sich auch im Zimmer warm anzuziehen.

63 Kilometer südlich von Tscherkassy am Flüßchen Tjasmin liegt die Kleinstadt Tschihirin; nur acht Kilometer sind es noch zur Mündung des Flüßchens in das riesige Dnjepr-Reservoir von Krementschug. Bereits im 16. Jahrhundert war Tschihirin eine befestigte Kosakensiedlung und das Städtchen wird wohl auf immer mit dem Namen des Kosakenführers Bohdan Chmelnizkij (1596-1657) verbunden bleiben.

Bohdan Chmelnizkij machte sich zunächst gegenüber der polnischen Obrigkeit durch seine gemäßigte Haltung im Aufstand von 1637/38 verdient und war danach bereits Hundertschaftsführer der Kosaken. Seine Auseinandersetzung mit dem polnischen Unterstarosten Tschaplinski um sein Gut ließ ihn zu einem Führer der in der Region unzufriedenen und teilweise bereits gegen die polnische Herrschaft rebellierenden Kosaken werden, wobei er sich zunächst auf die in der Steppe stationierten Registerkosaken stützte. Nach seiner Wahl zum Anführer, der Integration übergelaufener Kosakentruppen unter polnischem Kommando und den verlorenen Schlachten der Polen von 1648 begann eine große Aufstandsbewegung, die zeitweise ein riesiges Heer von bis zu 300 000 Mann umfaßte. Sein erfolgreicher Kampf gegen die polnische Oberherrschaft – teilweise in Zusammenwirkung mit den Tataren – sowie die nach dem Vertrag von Zboriv sich ergebende Pattsituation stellten den Kulminationspunkt des Hetmanats der Ukraine dar. Allerdings waren die Geschehnisse dieser Jahre immer wieder mit brutalen Pogromen gegen die Juden verbunden. Bis heute ist der Kosakenaufstand unter Chmelnizkij für die Juden eines der traumatischsten Ereignisse ihrer Geschichte. Auf der anderen Seite wurden in dieser Phase auch negative Stereotypen über die ukrainischen Kosaken in der polnischen Gesellschaft verfestigt.

заклеюються про людське око. Так що не буде помилкою і в кімнаті одягати теплі речі.

За 63 кілометри на південь від Черкас на річці Тясмин розташоване містечко Чигирин. Звідси лише 8 кілометрів до впадіння Тясмина у величезне Кременчуцьке водосховище на Дніпрі. Вже у XVI ст. Чигирин був козацькою фортецею і залишиться, мабуть назавжди, поєднаним з іменем козацького провідника Богдана Хмельницького (1596-1657).

Богдан Хмельницький спочатку заслужив довіру польської шляхти завдяки стриманому ставленню до повстання 1637-1638 років і був призначений козацьким сотником. Конфлікт з польським старостою Чаплинським за своє помістя зробив його поводирем незадоволеного місцевого козацтва, яке вже почало виступати проти польського панування. Спочатку Хмельницький спирався на реєстрових козаків. Після обрання гетьманом, переходу на його бік козацьких військ, що знаходилися до того під польським командуванням, та перемогою над поляками 1648 року розпочався широкий визвольний рух, який в деякі періоди охоплював величезне військо — до 300 тис. осіб. Успішна боротьба проти польського панування, інколи із залученням кримських татар, а також Зборівський договір, унаслідок якого виникла патова ситуація, стали кульмінацією в історії Гетьманату. З іншого боку, події тих років часто супроводжувалися жорстокими єврейськими погромами. По сьогоднішній день повстання під проводом Богдана Хмельницького вважається євреями однією із найтрагічніших сторінок в їхній історії. Зрозуміло, що в цей час і у польському суспільстві закріпилися негативні стереотипи щодо українських козаків.

Elias-Kirche in Subotiw / Ikonostase. Foto des Autors
Ільїнська церква в Суботові. Іконостас (фото автора).

In Tschihirin sind heute noch Reste der Kosakenbefestigung zu besichtigen. Chmelnizkij starb dort unglücklich und krank am 4. September 1657. Seine Gebeine sollten in dem 1653 auf seinen Wunsch hin gebauten Elias-Kirchlein im nicht weit entfernten Dorf Subotiw ruhen. Dieses zauberhafte Kirchlein mit freistehendem Glockenturm weist zwar noch seine Grabplatte auf, die Gebeine Chmelnizkijs sind jedoch verschwunden. Es geht das Gerücht, daß sie von den Polen verschleppt wurden.

Die Fahrt zwischen Tscherkassy, Tschihirin und Subotiw – verbunden mit einem Abstecher an das Ufer des Dnjepr-Reservoirs – war einer meiner schönsten Ausflüge in die bukolische Landschaft der Zentralukraine. Man könnte sagen, daß hier das wahre Herz der Ukraine schlägt. Olga Gerasymjuk hat sicher recht, wenn sie in der Tageszeitung ´Denj´ schreibt: "Jeder Ukrainer sollte wenigstens einmal in seinem Leben in Tschihirin gewesen sein".

У сьогоднішньому Чигирині можна оглянути залишки козацьких укріплень. В цьому містечку Хмельницький помер 4 вересня 1657 року, нещасний і хворий. Похований він був у недалеко розташованому Суботові, в невеличкій Ільїнській церкві, збудованій за його волею. У цій чарівній церкві з дзвіницею неподалік можна побачити надгробну плиту, проте самого праху Хмельницького там немає. Як кажуть, він був викрадений поляками.

Поїздка від Черкас до Чигирина і потім до Суботова, з зупинкою на березі водосховища, закарбувалася в моїй пам'яті як одне з найчудовіших вражень від буколічних пейзажів Центральної України. Можна навіть сказати, що тут б'ється справжнє серце України. Безперечно, Ольга Герасим'юк мала рацію, коли в одній із своїх статей в газеті "День" писала: "Кожен українець мусить принаймні раз в житті побувати в Чигирині".

POLTAWA

1999 war für die Stadt Poltawa (ca. 350000 Einwohner) und Hauptstadt des gleichnamigen Oblasts ein Jubiläumsjahr. Vor 825 Jahren wurde Poltawa zum ersten Mal Stadtrecht verliehen und man war schon bei der Vorbereitung dieses Jubiläums, als man plötzlich auf Urkunden stieß, die die Stadt bereits vor 1100 Jahren zum ersten Mal erwähnten. Wenn dies zutreffen sollte, konnte also im September 1999 ein doppeltes Jubiläum gefeiert werden.

Die 355 Kilometer lange Fahrt von Kiew auf der Europastraße 40 führt – bei mäßigem Verkehr – durch leicht gewelltes Hügelland mit endlosen Getreidefeldern. Im Mai zeigen sich Feld und Wald in saftigem, wohltuendem Grün, nur gelegentlich unterbrochen durch kleine Städtchen und Dörfer mit einfacher, eingeschossiger Bebauung – die Fenster und Türen blau umrahmt – aber auch von den unvermeidlichen, häßlichen Kolchosgebäuden. Kühe, Ziegen, Schafe, Hühner, Enten, Hunde – gelegentlich auch Störche – beleben diese dörfliche, ein wenig monotone Idylle.

Dann tauchen hinter einer Bodenwelle die massiven Wohnblocks im sowjetischen Einheitsstil auf und künden von der nahen Großstadt. Die Stadt selbst macht mit ihren Parkanlagen und den breiten, kastaniengesäumten Straßen einen angenehmen und behäbigen Eindruck.

Aus dem Geschichtsunterricht ist den meisten noch die Schlacht von Poltawa 1709 in Erinnerung, in welcher die Truppen Peters I. die Schweden unter Karl XII. und die mit ihnen verbündeten Kosaken unter Hetman Iwan Masepa besiegten. Zum 100jährigen Jubiläum dieser Schlacht wurde 1809 der zentral gelegene runde Platz mit einer von einem goldenen Adler gekrönten Ehrensäule angelegt.

ПОЛТАВА

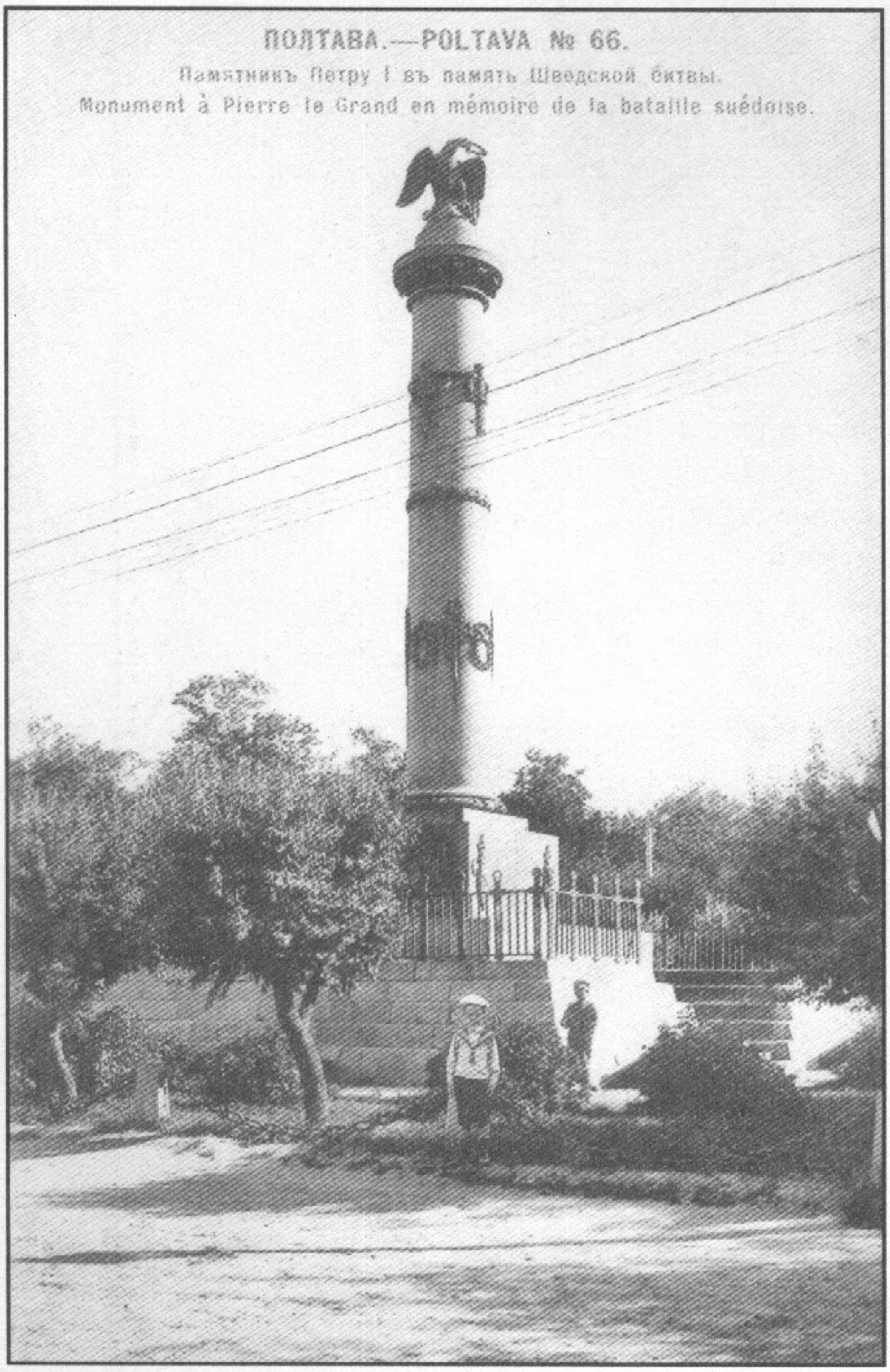
1999 рік для міста і обласного центру з населенням понад 350 тисяч був ювілейним. 825 років тому Полтаві було надано право зватися містом. Підготовка до святкування знаменної дати була у повному розпалі, коли несподівано знайшлися грамоти, в яких місто вперше згадувалося ще 1100 років тому. Якщо це відповідає дійсності, то у вересні 1999 року можна було святкувати подвійний ювілей.

Подорож довжиною 355 кілометрів від Києва до Полтави європейським шосе номер 40 проходила при помірному русі транспорту. Навкруги - пагористі ландшафти з неосяжними полями жита і пшениці. У травні поля і гаї вкриваються свіжою життєдайною зеленню. Цей краєвид час від часу змінювали містечка і села, забудовані простими одноповерховими спорудами з блакитними одвірками та віконницями. Інколи картину псували жахливі колгоспні споруди. Ці дещо монотонні картини сільської ідилії подекуди оживляли корови, кози, вівці, кури, гуси, собаки, інколи лелеки.

Аж гульк — з-за пагорба з'явилися масивні житлові багатоповерхівки, створені за типовими радянськими проектами, які свідчили про те, що ми на під'їзді до великого міста.

Саме місто з його парками і широкими каштановими алеями створювало приємне враження і відчуття затишку.

З уроків історії багато хто знає про Полтавську битву 1709 року, в якій російський цар Петро І переміг військо шведського короля Карла XII та його союзників - козаків під проводом гетьмана Івана Мазепи. До 100-річного ювілею Полтавської битви на міській центральній площі у 1809 році було встановлено колону слави, увінчану золотим орлом.

Poltawa: Denkmal Peter I. zum Schwedenkrieg, 1902, Phototypie Scherer, Moskau
Пам'ятник на честь перемоги над шведами, 1902 р. (Фототипія Шерера, Москва).

Die Säule steht auf einem Podest, umringt von 18 Kanonen als Trophäen aus der Schlacht und ist mit Lorbeerkränzen und Palmenzweigen geschmückt.

In der näheren und weiteren Umgebung des Schlachtfeldes wenige Kilometer nördlich der Stadt in Fahrtrichtung Sumy befinden sich noch weitere Denkmäler. Plötzlich sieht man rechter Hand mitten in einem Feld zwei wenige hundert Meter voneinander entfernte kleinere Obelisken, die angeblich den letzten Standort der gegenüberliegenden russischen und schwedischen Feldquartiere vor der

Колона стоїть на постаменті, оточеному вісімнадцятьма гарматами - трофеями битви. Вона прикрашена лавровими вінками та пальмовими гілками.

Неподалік від місця Полтавської битви і трохи дальше на північ у напрямку Сум знаходяться інші пам'ятники. Несподівано серед поля на відстані якихось ста метрів один від одного у поле зору потрапляють два невеликих обеліски, які, судячи з усього, визначали дислокацію штабів російського та шведського військ перед вирішальною битвою. Трохи далі

Schlachtentscheidung markieren. Etwas weiter befindet sich – über einem Massengrab für die schwedischen Gefallenen – ein in der Zarenzeit aufgestelltes Mahnmal mit einem großen steinernen Kreuz. Ein weiteres Denkmal wurde von schwedischer Seite 1909 zum 200jährigen Gedächtnis aufgestellt. Diese beiden Denkmale sind sowohl in russischer wie schwedischer Sprache beschriftet.

Nicht weit davon befindet sich ein Museum mit Erinnerungsstücken (Uniformen, Waffen, Schlachtpläne etc.). Davor steht eine lebensgroße Statue des Zaren Peters des Großen. In unmittelbarer Nähe ferner ein Grabhügel für die russischen Gefallenen der Schlacht mit einem großen Kreuz und Gedächtniskirche in russischem Stil ("Samsonkirche").

видно великий кам'яний хрест, що був встановлений за царських часів на братській могилі шведських вояків. Інший пам'ятник, трохи далі на північ, було споруджено Швецією у 1909 році з нагоди 200-річного ювілею Полтавської битви. Написи на цих монументах викарбувані як шведською, так і російською мовами.

Неподалік від них знаходиться музей, у якому зберігаються пам'ятні речі: однострої, зброя, тактичні карти і таке інше. Перед спорудою музею - статуя царя Петра Великого у натуральний зріст. Поблизу знаходиться курган, у якому було поховано загиблих російських вояків. На ньому встановлено великий хрест і споруджено церкву в російському стилі - Церкву Святого Самсона.

Poltawa: Schwed. Grabmal mit Samsonkirche, Phototypie Dochmann, vor 1914
Полтава, Шведська могила з церквою Самсона. (Фототипія Дохмана, напередодні 1914 року).

Nicht herausfinden konnte ich, wo eigentlich die gefallenen Kosaken bestattet sind. Zu vermuten ist ferner, daß sich unter den schwedischen Gefallenen auch deutsche

Мені так і не судилося знайти те місце, де поховані загиблі козаки. Можна припустити, що серед загиблих шведів були і німецькі вояки або найманці, тому що

Soldaten bzw. Söldner befinden, da größere norddeutsche Territorien (Erzbistum Bremen, Fürstentum Verden, Wismar und Vorpommern) nach dem Dreißigjährigen Krieg 1648 zu Schweden kamen.

Zurück im Stadtzentrum: zwischen der Oktoberstraße und der immer noch so genannten Leninstraße liegt ein attraktives Gebäude, das den Architekturfreund interessiert. Es ist das frühere Haus der kommunalen Selbstverwaltung (Semstwo) und wurde 1903 bis 1908 in schönstem Jugendstil erbaut.

північнонімецькі території: єпископат Бремена, князівство Верден, Вісмар та Передня Померанія після тридцятирічної війни 1648 року відійшли до Швеції.

Отже, повертаємося до центру міста. Між вулицею Жовтневою та ще й досі існуючою вулицею Леніна знаходиться досить привабливий будинок, який, безперечно, викличе інтерес у любителів архітектури. Це - колишній будинок земства, органу місцевого самоврядування, збудований у 1903-1908 роках у вишуканому стилі модерн.

Poltawa: Neues Gebäude der Gouv.-Verwaltung, Phototypie Fischer, Moskau vor 1914
Полтава, новий будинок губернатора. (Фототипія Фішера, Москва, напередодні 1914 року).

Der symmetrische Bau mit einem von zwei Türmchen flankierten hervortretenden Mitteltrakt und zwei Nebentrakten ist mit bunter Keramik und Majolikafliesen plastisch ausgestaltet. Farbige Säulen umrahmen die Fenster und zeigen Motive ukrainischer Volks- und Dekorationskunst. Zwischen den Fensterreihen sieht man die Wappen des früheren Gouvernements Poltawa. Besonders reich geschmückt ist das Vestibül im

Симетрична споруда з двома флігелями, прикрашеними невеликими баштами і виступаючим назовні головним трактом, пластично оздоблена керамічною плиткою та майолікою. Вікна прикрашені стилізованими колонами, розписаними у дусі народного декоративного мистецтва. Між рядами вікон помітні герби Полтавської губернії. Особливо вишукано прикрашені вести-

Erdgeschoß und die Halle im Obergeschoß, der heutige sehr beliebte Hochzeitssaal der Stadt Poltawa. Des weiteren beherbergt das Gebäude heute heimatkundliche und ethnographische Sammlungen.

Nun möchte ich noch einige Kirchen vorstellen. Am östlichen Stadtrand von Poltawa liegt die zwischen 1699-1709 erbaute Kreuzerhöhungskathedrale (Krestowosdwizhenskij Sobor). Sie wurde zum Teil mit Geldern von Kosaken-Offizieren errichtet. Es handelt sich um einen dreischiffigen Bau mit sechs Pfeilern, die das Gewölbe und die sieben Kuppeln tragen. Die Portale im Norden, Süden und Westen sind mit Halbsäulen und ornamentalen Giebelfeldern geschmückt. Die Architektur verbindet altrussische Traditionen (drei Schiffe und sechs Pfeiler) mit Traditionen des ukrainischen Holzkirchenbaus. Die Kirche ist der einzige ukrainische Barockbau mit sieben Kuppeln, der bis in die Gegenwart erhalten geblieben ist. Sie wurde 1992 dem orthodoxen Partiarchat zurückgegeben. Zur Kirche gehört ein 45 Meter hoher Glockenturm im späten Barockstil und mit vier Stockwerken. Dieser Glockenturm wurde während unseres Besuchs gerade mit Hilfe von Soldaten restauriert, die auf hohen Gerüsten standen und die Fassade verschönerten. Es ist ein erfreulicher Anblick, wenn Soldaten, deren sonstiges Handwerk leider eher die Zerstörung ist, gezielt wie hier beim Wiederaufbau von Kulturdenkmälern eingesetzt werden.

Das recht große Kirchengelände ist von einer Umfassungsmauer eingefaßt und beinhaltet eine ganz neue kleinere Kirche, eine Kapelle für die Nonnen sowie deren kleine Wohnhäuser. Insgesamt leben in diesem Kirchen- und Klosterkomplex 25 Nonnen, die während unseres Besuchs fleißig mit Gartenarbeiten beschäftigt waren. Die Kapelle ist den Nonnen vorbehalten und enthält neben einem Verkaufsraum für Devotionalien einige wunderschöne alte Ikonen sowie auch eine Reliquie: einen Mumienschrein, der ursprünglich aus der

бюль на першому поверсі та вітальня на верхньому поверсі. Сьогодні це - найулюбленіше місце укладання шлюбів. У будинку зберігаються краєзнавчі та етнографічні колекції.

На східній околиці міста височить Хрестовоздвиженський собор, збудований у 1699 – 1709 роках. Частину коштів на його будівництво пожертвувала козацька старшина. Він являє собою тринефну споруду з шістьма колонами, які несуть на собі склепіння та сім куполів храму. Північний, південний та західний фасади прикрашають напівколони та оздоблені ліпним орнаментом тимпани. Храм поєднує в собі староруські архітектурні традиції (тринефна споруда з шістьма колонами) з українською традицією дерев'яних церков. Цей собор є єдиним семикупольним храмом в Україні у стилі бароко. У 1992 році його передали православному патріархату. Поряд з ним височить 45-ти метрова дзвіниця з шістьма ярусами, також у стилі бароко. Під час нашого перебування в Полтаві дзвіницю якраз реставрували солдати. Вони стояли на високих риштованнях і чистили та фарбували фасади споруди. Відрадно, коли військових, ремеслом яких є, на жаль, руйнування, залучають до відновлення культурних пам'яток.

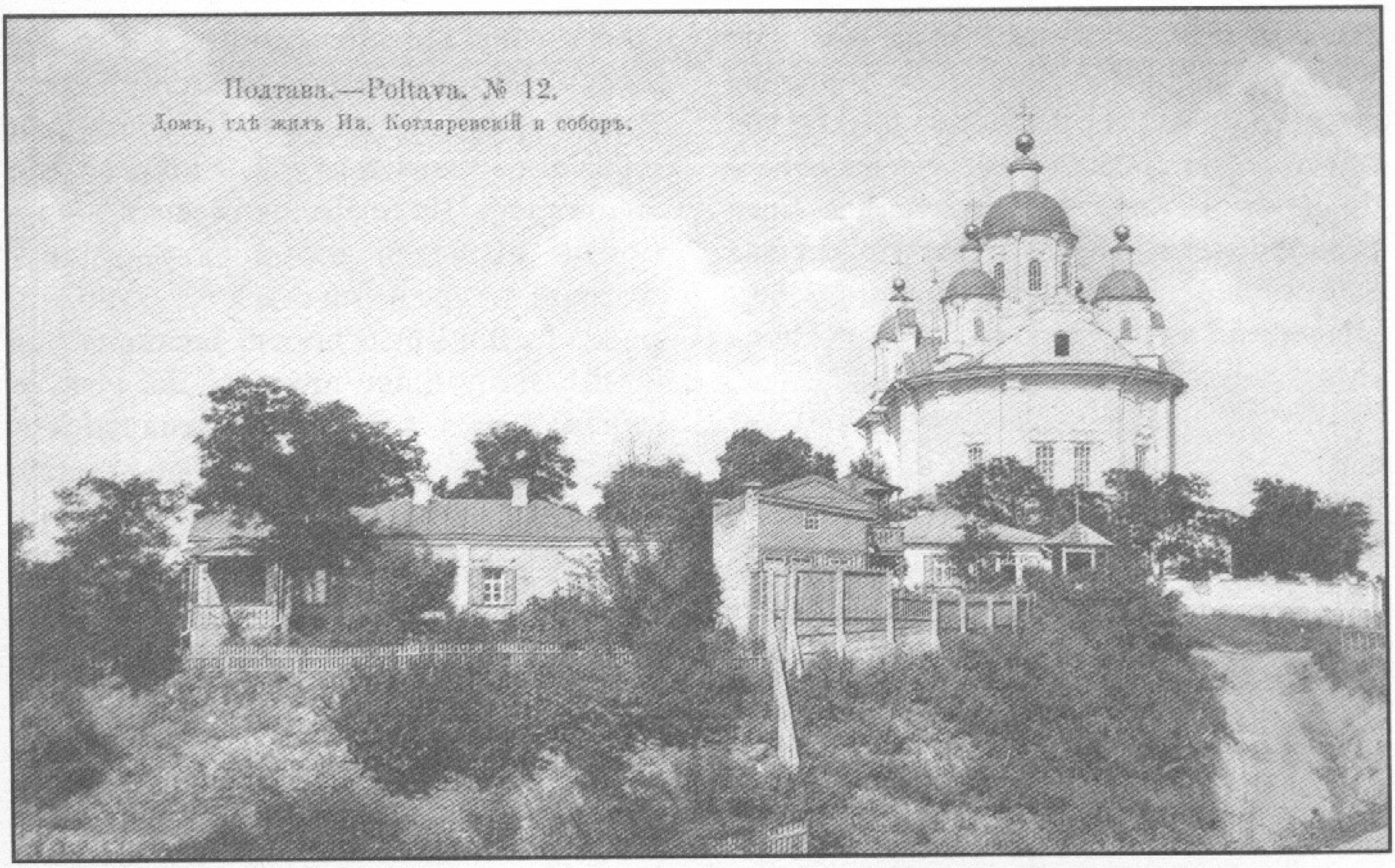
Доволі розлога територія храму оточена муром. На ній розташовані, крім собору, нещодавно збудована невеличка церква, каплиця для черниць та келії. Загалом у цьому монастирському комплексі мешкає 25 черниць, які під час наших відвідин старанно працювали у монастирському саду. Каплиця відведена лише для черниць і містить, поряд з невеличкою крамничкою з церковними атрибутами, декілька прекрасних старих ікон, а також реліквію – святі мощі із Києво-Печерської Лаври. В каплиці, як це заведено в українських церквах, можна придбати невеличкі зображення святих для подарунку рідним, знайомим та колегам. Я скористався цією нагодою і

Petscherska Lawra stammt. Hier kann man – wie häufig in ukrainischen Kirchen – kleine Andachtsbildchen für Verwandte, Freunde oder Angestellte kaufen. Es war eine gute Gelegenheit, um die Namenspatrone von ukrainischen Bekannten (von Natalia über Johanna bis zu Juri und Leonid) in Form von Heiligen-Bildchen zu erwerben. Der Besuch in dieser Anlage mit seinem schönen Blick nach Osten über Felder, Wälder und den Fluß Worskla gehört mit zu den schönsten und stimmungsvollsten Eindrücken von Poltawa. Auf der abgebildeten alten Postkarte sieht man die Kirche leider nur in der Ferne vom Neu-Nikolajewskij-Abstieg.

купив зображення святих з іменами моїх українських знайомих - від Наталії, Йогани до Юрія та Леоніда. Перебування в цьому монастирі, з якого відкривається чудовий краєвид на довколишні поля, ліси та річку Ворсклу, залишив найприємніші враження про Полтаву. На старій листівці можна побачити Хрестовоздвиженський собор дещо здаля, з перспективи Ново-миколаївського спуску.

Poltawa: Neu-Nikolajewski-Abstieg, Verlag Dochmann
Полтава, Новомиколаївський спуск (Видавництво Дохмана).

Poltawa: Kotljarewskij-Haus und Mariä-Himmelfahrts-Kathedrale, Phototypie Scherer, Moskau, 1913
Будинок Івана Котляревського та Успенський собор (Фототипія Шерера, Москва, 1913 р.).

Auf der nächsten Karte von 1913 sieht man neben dem Haus, in dem Iwan Kotljarewskij (nach Taras Schewtschenko ein wichtiger Begründer der ukrainischen Literatur) lebte, die 1748-1770 erbaute Mariä-Himmelfahrts-Kathedrale. Es war damals das erste größere Gebäude aus Stein in der Stadt. Nach der Zerstörung unter Stalin ist nur noch der Glockenturm erhalten geblieben. Dieser Turm ist 44 Meter hoch und beherbergte früher eine berühmte Glocke, die aus türkischen Kanonen des 18. Jahrhunderts geschmolzen war. Diese Glocke befindet sich heute im ethnographischen Museum. Von den Ausmaßen der zerstörten Kirche kann man sich einen Eindruck verschaffen, wenn man zum Holzkreuz hinter dem Glockenturm geht. 1992 wurde das Gelände an die autokephale orthodoxe Kirche übertragen.

Schließlich ist auch die Spaska-Kirche (in der wul. Spaska) aus dem 18. Jh. sehenswert. Sie ist eigentlich aus Holz erbaut und eine der ganz wenigen, die in dieser Region erhalten

На листівці 1913 року поряд з будинком Івана Котляревського, який вважається після Шевченка одним з найвизначніших представників української літератури, можна побачити Успенський собор, збудований у 1748 – 1770 роках. Це була перша велика міська споруда з каменю. За сталінських часів собор зруйнували і залишилася лише дзвіниця, що сягає 44 метрів у висоту. Колись у ній висів знаменитий дзвін, відлитий у XVIII столітті з трофейних турецьких гармат. Зараз цей дзвін знаходиться в етнографічному музеї. Дістати уявлення про масштаби зруйнованого собору можна з місця розташування дерев'яного хреста за дзвіницею. У 1992 році об'єкт було передано Українській автокефальній православній церкві.

Варта уваги також Спаська церква на вулиці Спаській, яку спорудили у XVIII столітті. Власне, вона була збудована з дерева і є однією з небагатьох церков

geblieben sind. Leider hat man sie jedoch im vorigen Jahrhundert mit einer Steinhülle umgeben, so daß von der Holzarchitektur von außen nichts zu bemerken ist. Wie leider häufig in der Ukraine, mußten wir uns einen Besuch dieser Kirche, in der inzwischen eine Kunstsammlung eingerichtet wurde, verschmerzen, da sie aus nicht ganz klaren Gründen geschlossen war. Oft stellt man fest, daß der geplante Besuch eines Museums oder einer Kirche ausfallen muß, da gerade an diesem Tage das Objekt geschlossen ist. Es wäre zu empfehlen, daß für alle Museen und Kulturdenkmäler einheitliche Öffnungszeiten gelten würden.

такого типу, що ще збереглися в цьому регіоні. Проте в минулому столітті її, на жаль, обклали цеглою, і зовні від дерев'яної архітектури нічого не залишилося. На превеликий жаль, ми не змогли відвідати цю церкву, в якій сьогодні розміщується художня виставка. Вона була просто зачинена з не зовсім зрозумілих причин. До речі, в Україні часто доводиться стикатися з тим, що музеї чи церкви, які збираєшся неодмінно відвідати, саме в цей день зачинені. Може було б доцільно запровадити єдині години роботи музеїв та інших об'єктів культури?

CHARKIW

Charkiw ist mit über 1,5 Millionen Einwohnern die zweitgrößte Stadt der Ukraine und liegt nur 40 Kilometer von der russischen Grenze entfernt. Es gibt kaum eine Industrie, die nicht in dieser Industriemetropole vertreten ist. Ursprünglich um 1650 als Kosakenstützpunkt im russischen Reich gegründet, erhielt Charkiw bereits 1805 eine Universität, genaugenommen nach St. Petersburg und Moskau die dritte im gesamten Zarenreich. Heute ist Charkiw eine Stadt der Hochschulen mit weit über 100 000 Studenten. Von 1917 bis 1934 war Charkiw Hauptstadt der Sowjetukraine, woran noch einige Denkmäler aus dieser Zeit erinnern. Damals erschienen auch viele deutschsprachige Publikationen in der 'Stadt der Studenten und Wissenschaften'.

An Baudenkmälern sind einerseits die Maria-Schutz-Kirche (Pokrowski-Kirche) von 1689 zu erwähnen und daneben die Mariä-Himmelfahrts-Kirche (Uspenski-Kirche) von 1777, beide im wesentlichen im ukrainischen Barockstil gebaut. Die Mariä-Himmelfahrtskirche ist heute Konzerthalle. Ihr 90 Meter hoher Turm ist ein Wahrzeichen Charkiws und wurde zur Erinnerung an den Sieg über Napoleon errichtet. Neben der

ХАРКІВ

Харків, який налічує 1,5 млн жителів, є другим за населенням містом України і розташований всього за 40 км від російського кордону. Навряд чи знайдеться хоч одна галузь промисловості, яка б не була представлена у цій індустріальній метрополії. Заснований близько 1650 року як козацька фортеця, Харків уже в 1805 році отримав університет, що стає третім у Російській імперії після Санкт-Петербурга і Москви. Сьогодні Харків є містом освіти, в якому навчаються понад 100 тис. студентів. З 1917 по 1934 рр. місто було столицею Радянської України, про що нагадують декілька архітектурних пам'яток того часу. Тоді ж у цьому "місті студентів та вчених" виходили численні публікації німецькою мовою.

З архітектурних пам'яток можна передусім назвати Покровський собор 1689 року та розташовану поруч Успенську церкву, збудовану у 1777 році. Обидва храми споруджені у стилі українського бароко. Сьогодні в Успенській церкві розміщується концертний зал. Її дев'яностометрова дзвіниця була збудована на честь перемоги над Наполеоном і являє

Charkiw: Lopan-Brücke, kolorierte Künstlerkarte, vor WK I
Харків, міст через р. Лопань.
Кольорова художня листівка (видання до Першої світової війни).

Pokrowski-Kirche befindet sich das Geschichtsmuseum, das vor dem Eingang mit zwei martialischen Panzern dekoriert ist.

Die verhältnismäßig große Mariä-Verkündigungskirche aus dem 19. Jahrhundert befindet sich auf der anderen Seite des Lopan-Flüßchens und soll angeblich nach dem Vorbild der Hagia Sophia in Konstantinopel gebaut worden sein. Diese Kirche ´arbeitet´ noch, wie es im sowjetischen Sprachgebrauch hieß und gelegentlich noch heißt. Ihr ohnehin düsteres Innere wird abends nur durch Kerzenlicht erleuchtet und erinnerte mich während meines letzten Besuchs an meine ersten Kirchenbesuche in der Kriegszeit, als in Deutschland alle Kirchen abgedunkelt waren und ebenfalls nur mit Kerzenlicht erleuchtet werden konnten bzw. durften.

сьогодні символ міста. Поряд з церквою знаходиться історичний музей, вхід до якого прикрашають два спотворені танки.

Порівняно велика Благовіщенська церква XIX-го століття розташована на іншому березі невеличкої річки Лопань і, як стверджується, була збудована за взірцем собору Святої Софії в Константинополі. Ця церква поки що “працює”. Під час моїх останніх відвідин її і без того похмурий інтер’єр освітлювався лише свічками. Це нагадало мені Німеччину воєнних часів, коли церкви мусили затемнюватися і також освітлювалися лише свічками.

Kharkow. Pokrowski-Kloster und Kirche, datiert 1901
Харків, Покровський монастир і церква, 1901 р.

Das Stadtzentrum wird beherrscht von einem riesigen Baukomplex des sowjetischen Konstruktivismus (Gasprom: staatliche Industrieverwaltung) aus der Mitte der 20er Jahre, der in vielem Anklänge an den Bauhausstil zeigt. Für mich ist dieser Komplex der einzige Bau aus der Sowjetzeit, der überhaupt einen eigenen Stil aufweist und nicht nur von Eklektizismus, also nicht nur von schlechtem oder sagen wir: ´kleinbürgerlichem´ Geschmack, geprägt ist. Natürlich thront ein riesiger Lenin heute noch in seinem Mittelfeld und dürfte viele der großen Aufmärsche und Paraden der Sowjetzeit erlebt haben. Nach Zerstörungen im Krieg wurde der Komplex von deutschen Kriegsgefangenen wiederaufgebaut und wird heute unter anderem von der Universität benutzt.

Meine erste Reise nach Charkiw war eine 16-stündige Bahnfahrt, nach der ich in dem sowjetischen ´Bahnhofstempel´ von 1952 ankam. Dieser auf dem Höhepunkt der Stalinschen Diktatur gebaute ´Tempel des Fortschritts´ ist mit riesigen Figuren (darunter

У центрі міста домінує величезний комплекс Держпрому, збудованого в середині 20-х років у стилі радянського конструктивізму, який багатьма своїми рисами нагадує німецький "баугаус". Для мене цей архітектурний комплекс є єдиною спорудою радянських часів, яка має свій власний стиль і не позначена еклектикою, тобто поганим або, скажімо так, міщанським смаком. Після руйнувань Другої світової війни цей комплекс відбудовували німецькі військовополонені. Зараз частину будівель займає Харківський університет. Звичайно ж, і досі у центрі композиції височіє величезна фігура Леніна, який, мабуть, бачив безліч парадів і демонстрацій, що відбувалися біля його підніжжя в радянські часи.

Вперше я їхав до Харкова залізницею. Після шістнадцятигодинної подорожі я прибув на радянський вокзал-палац, збудований 1952 року, в період розквіту сталінської диктатури. Цей "храм прогре-

auch Marx und Lenin) geschmückt, die die Arbeiter- und Bauernklasse symbolisieren sollen. Seit neuestem gibt es eine Schnellzugverbindung zwischen Charkiw und Kiew.

Vor einigen Jahren erhielt ich den Tip, ich müsse unbedingt das Kunstmuseum besuchen, da dort gerade eine Ausstellung deutscher Kunst laufe. Ich traute meinen Augen nicht, als ich dort auf offenbar noch originalen Holztafeln mehrere Edikte Karls IV. (damals römisch-deutscher Kaiser in Prag) – darunter die berühmte ´Goldene Bulle´ – vorfand sowie Dürer-Gemälde und solche anderer deutscher Maler des Mittelalters und der Renaissance. Ein ganzer Saal war einer großen Sammlung Meissener Porzellans vorbehalten. Auf meine Frage, woher denn diese Sammlungen stammten, erhielt ich die Auskunft der Aufseherin: aus Privatbesitz. Auf meine, zugegeben wenig diplomatische Frage, wie man denn an solche Sammlungen als ´Privatsammler´ in der Sowjetzeit oder danach gekommen sei, wurde mir barsch beschieden, darüber wisse sie nichts weiteres. Natürlich gab es keinerlei

су” прикрашають величезні статуї (в т. ч. Маркса і Леніна), які мають символізувати клас робітників і селян. З недавніх пір між Києвом і Харковом курсує швидкий потяг-експрес.

Декілька років тому мені порадили обов'язково відвідати місцевий художній музей, в якому якраз проходила виставка німецького мистецтва. Я не повірив власним очам, коли побачив там оригінали дерев'яних дошок з едиктами Карла IV, на той час римсько-германського кайзера, а серед них – знамениту “Золоту буллу”. Крім того, були виставлені картини Дюрера та інших німецьких майстрів доби середньовіччя та ренесансу. Окремий зал було відведено під велику колекцію мейсенської порцеляни. На моє запитання, звідки походять ці експонати, служниця відповіла, що з приватної колекції. На моє наступне, визнаю, не зовсім дипломатичне запитання, як в радянські чи пострадянські часи можна було зібрати таку колекцію, служниця досить різко відповіла, що їй це невідомо. Звичайно ж, про цю виставку не було жодної пись-

Charkiw: Jekaterinoslawskaja Straße, datiert 1905
Харків, Єкатеринославська вул., 1905 р.

schriftliche Informationen über diese Ausstellung, geschweige denn einen Katalog. Gehe ich recht in der Annahme, daß es sich hierbei um Beispiele von Beutekunst, d.h. von der Sowjetarmee und ihren Trophäenkommissionen geraubte Kunstschätze aus Mittel- und Ostdeutschland handelt?

Charkiw wurde im Zweiten Weltkrieg schwer zerstört und in den Rückzugskämpfen 1943 wechselte die Stadt noch mehrfach den Besitzer. Weit außerhalb der Stadt – man sieht aber noch die hohen Plattenbauten des Stadtrandes in der Ferne – liegt ein 1998 von Bundespräsident Herzog eingeweihter deutscher Soldatenfriedhof.

Dort sollen in absehbarer Zeit bis zu 40.000 im Osten der Ukraine gefallene Deutsche ruhen. Es handelt sich um einen der insgesamt vier großen deutschen Sammelfriedhöfe, über die Kiew und Bonn 1996 ein Kriegsgräberabkommen geschlossen haben. Wie groß die Empfindlichkeiten noch damals waren, zeigt, daß es nicht möglich war, einen geplanten Fernsehbeitrag über die Aussöhnung mit den Deutschen zu senden. Man fürchtete den Widerspruch der sowjetischen Veteranen. Nach meiner persönlichen Auffassung wird eine Aussöhnung sehr schwer werden, wenn die sowjetischen Veteranen heute immer noch glauben, daß die ´glorreiche Sowjetarmee´ – entgegen aller Fakten und inzwischen zugänglicher Akten und Dokumente – keinerlei Kriegsverbrechen begangen habe, aber auf der anderen Seite alle deutschen Soldaten ´Naziverbrecher´ bzw. ´deutsche Faschisten´ gewesen seien. Ist dies der Grund dafür oder eher die Verelendung mancher Bevölkerungsschichten, daß auch heute noch besondere Schutzmaßnahmen gegen Grabräuber erforderlich sind? Offenbar sucht man immer noch nach Zahngold oder Orden und Ehrenzeichen deutscher Soldaten, wie sie auch am Andrejewskij Spusk in Kiew und auf gewissen Flohmärkten im Lande angeboten werden. Auf dem Sammelfriedhof in Charkiw jedenfalls wird ein Wächter vom

мової інформації, не кажучи вже про каталоги. Цікаво, чи правий я у припущенні, що мова йде про “трофейне мистецтво”, тобто про ті предмети мистецтва, які були викрадені Радянською Армією та її Трофейною комісією на території Центральної та Східної Німеччини?

В часи війни Харків був сильно зруйнований. У 1943 році, під час відступу, місто кілька разів переходило з рук у руки. Далеко за містом, звідки, правда, ще видно високі панельні будинки околиць, розташоване німецьке військове кладовище, відкриття якого відбулося 1998 року за участі Федерального Президента Романа Герцога.

Найближчим часом кладовище налічуватиме 40 тис. могил німецьких солдатів, що загинули на Сході України. Це одне з чотирьох збірних військових кладовищ, про влаштування яких Бонн і Київ домовилися в 1996 році, уклавши відповідну угоду. Наскільки ця тема на той час була ще чутливою, свідчить той факт, що не вийшов у ефір запланований сюжет про українсько-німецьке примирення – довелося враховувати реакцію радянських ветеранів. На мій погляд, досягти примирення буде важко доти, доки радянські ветерани, усупереч фактам і документам, і надалі вважатимуть, що героїчна Радянська Армія завжди і в усьому діяла правильно, а всі німецькі солдати були “нацистськими злочинцями” та “німецькими фашистами”. Чи не є це (а може додається до цього і зубожіння деяких верств населення) причиною того, що сьогодні доводиться вживати спеціальних заходів для охорони військових кладовищ від грабіжників? Чого тільки не зустрінеш, скажімо на Андріївському узвозі в Києві та на деяких “блошиних” ринках в інших містах. Для охорони кладовища у Харкові Німецьке народне об'єднання по догляду за військовими могилами найняло

Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge unterhalten. Doch erfreulicherweise ist der Friedhof in einen großen ukrainischen Kommunalfriedhof integriert, so daß – darf man sagen im Geiste der Versöhnung? – hier tote Ukrainer neben toten Deutschen ruhen.

спеціальну людину. На щастя, німецьке кладовище включили у велике муніципальне кладовище, так що мертві українці і мертві німці (в дусі примирення?) лежать поряд.

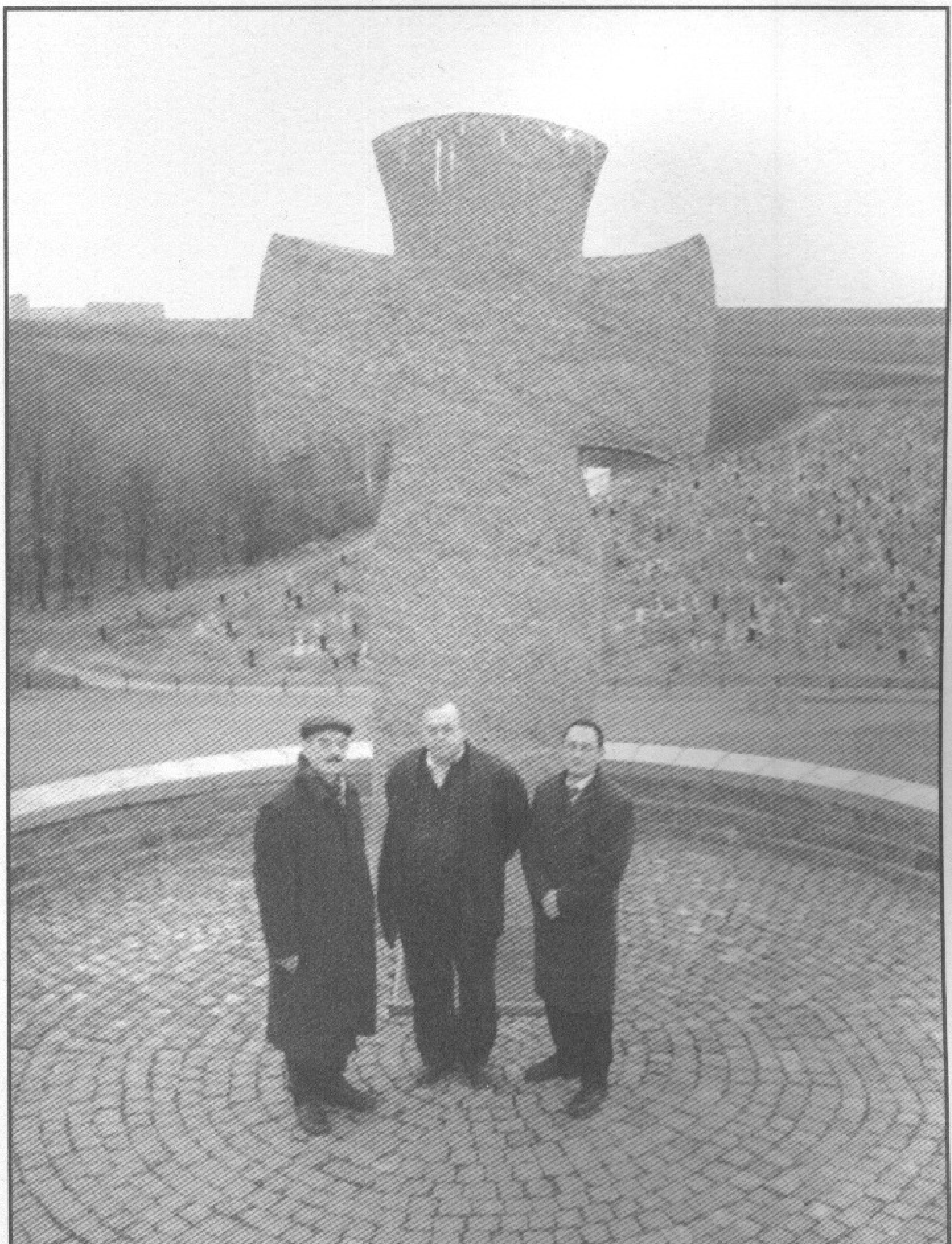

Foto des Autors 2001: Deutscher Soldatenfriedhof Charkiw
Фото автора 2001: Німецьке військове кладовище у Харкові.

Nicht weit von hier befinden sich auch Massengräber von über 4.000 polnischen Offizieren, die im Frühjahr 1940 vom NKWD ermordet wurden. Diese Gräber wurden 1943 von deutschen Truppen entdeckt; doch behauptete die Sowjetpropaganda, sie seien von Nazieinheiten umgebracht worden. Im Juni 2000 wurde auf diesem Gelände ein Denkmal vom polnischen und ukrainischen Premier eingeweiht.

Недалеко звідси знаходяться масові поховання більш ніж 4 тис. польських офіцерів, замордованих НКВД навесні 1940 року. Поховання були знайдені німецькими військами у 1943 році, проте радянська пропаганда стверджувала, що поляків забили нацистські підрозділи. У червні 2000 року прем'єр-міністри Польщі та України відкрили на цьому місці меморіал.

Ich möchte aber noch eine amüsante Erinnerung an meinen ersten Besuch im Sommer 1994 anführen: damals wurde die 'Ouvertüre 1812' von Tschaikowski vor dem Opern- und Balletttheater, einem eher abweisenden Klotz im Stil der 'Brutalarchitektur', aufgeführt. Als es nun zu den Böllerschüssen gegen Abschluß des Stücks kommen sollte, hatten die mit malerischen Kosakenuniformen ausstaffierten Artilleristen Schwierigkeiten, ihre Kanonenschüsse mit dem Tempo von Tschaikowski zu synchronisieren. Die Kanonenschüsse wurden zur Erheiterung des zahlreichen, bis auf die Straße reichenden Publikums zweimal wiederholt. Dieses ja doch recht martialische Konzert endete also mit einer – offenbar von allen Anwesenden locker aufgenommenen – heiteren Note.

Пригадується кумедний випадок, що трапився зі мною під час першого приїзду до Харкова влітку 1994 року. На площі перед Театром опери та балету – незграбною спорудою у стилі "брутальної архітектури" – оркестр виконував "Увертюру 1812 рік" Чайковського. Коли у фіналі мали пролунати гарматні постріли, перевдягнені у колоритні козацькі однострої артилеристи ніяк не могли втрапити в ритм, запропонований Чайковським. Під загальне задоволення чисельної публіки, яка юрмилася аж до самої дороги, "козаки" двічі виконали канонаду на біс. Таким чином, цей концерт, на якому виконувалась войовничо-трагічна музика, завершився на веселій ноті.

DONEZK

Die Oblast Donezk umfaßt nur 4,4 Prozent des Territoriums der Ukraine, aber zehn Prozent der Gesamtbevölkerung (über 90 Prozent leben in Städten). Die Region, meist Donbass genannt, ist das Zentrum des ostukrainischen Industrie- und Kohlereviers. Es umfaßt u.a. mehr als 100 Bergwerke, von denen noch zehn direkt dem Energieministerium unterstehen und steht für 60 Prozent der nationalen Kohle- und 83 Prozent der Koksproduktion. Der Energiesektor wiederum umfaßt zehn Prozent des regionalen Industrievolumens und deckt angeblich die Energiebedürfnisse vollständig ab. Dennoch funktionierte bei einem kürzlichen Besuch im angeblich besten Hotel 'Zentral' in der Stadtmitte die Warmwasserversorgung abends nicht.

Laut der 'Kyiv Post' vom 19. Juli 2001 symbolisiert die Oblast Donezk alles das, was im Lande falsch läuft: die 'Industrieveteranen' sorgen für kontinuierliche Umweltschäden; in seinen Bergwerken kommen jährlich Hunderte Kumpel zu Tode; die Korruption ist endemisch und die mutmaßliche Ermordung des Journalisten

ДОНЕЦЬК

Донецька область займає лише 4,4% території України, проте в ній мешкає 10% населення, з них – понад 90% у містах. Цей регіон називають Донбасом і він є центром східноукраїнського промислового і вугледобувного басейну. В ньому знаходиться понад 100 шахт, 10 з яких підпорядковані безпосередньо Міністерству економіки. В регіоні видобувається 60% вугілля і виробляється 83% коксу України. Енергетичний сектор складає 10% економічного потенціалу і, за офіційними даними, повністю забезпечує потреби в енергопостачанні. Незважаючи на це, під час однієї з моїх поїздок у Донецьк, в начебто найкращому готелі міста „Централь" вечорами відключали гарячу воду.

Як писала газета „Kyiv Post" у номері від 19.07.2001, Донецька область уособлює все те, що в країні робиться не так: „ветерани промисловості" спричиняють постійне забруднення довкілля, щорічно сотні шахтарів гинуть на шахтах, корупція є тут ендемічним явищем, а вбивство журналіста Александрова стало останнім у довгому списку замовлених

Alexandrow war nur der letzte Auftragsmord in einer langen Reihe seit der Unabhängigkeit. Ist das mit ein Grund dafür, daß die Oblast nur acht Prozent des insgesamt ohnehin recht geringen Volumens ausländischer Direktinvestitionen erhielt? Und das, obwohl es sich um zehn Prozent der Bevölkerung und ein Fünftel des nationalen BIP handelt?

Bei einem Besuch vor der Parlamentswahl im März 2002 waren im Stadtzentrum – aber nicht nur dort – teils riesige Wahlplakate für ´Za jedu´ (Für die Einheit der Ukraine – ein Bündnis von Verbänden aber v.a. Industriellen zur Unterstützung des Präsidenten) angebracht, die gelegentlich ganze Gebäudefassaden verdeckten. Von einem demokratischen Pluralismus war dabei nicht viel zu bemerken.

Die noch Ende des 19. Jahrhunderts winzige Siedlung wurde nach dem walisischen Ingenieur und Gründer einer Eisenhütte John Hughes zunächst ´Jushowka´ genannt. Dieser baute mit Hilfe britischer Ingenieure und Manager ein beachtliches Industrieimperium auf, das Ende des 19. Jahrhunderts Hauptlieferant für die in schnellem Aufbau befindlichen russischen Eisenbahnen wurde. Ab 1924 hieß die Stadt ´Stalino´ und erhielt ihren jetzigen Namen erst 1961.

Fußballfreunde kennen natürlich den legendären Donezker Fußballklub ´Schachtar´, Stolz der ganzen Region. Chef ist der mindestens ebenso legendäre Milliardär Rinat Achmetow, der – immer im Hintergrund – wohl einer der einflußreichsten, auf jeden Fall aber reichsten Männer der Ukraine ist. Ohne ihn und seine Unterstützung sind wohl manche Investitionen, Neubauten und Renovierungen (davon Teile der Donezker Universität) kaum denkbar. Achmetow übernahm die Führung des Klubs 1996 nach der Ermordung des früheren Vorsitzenden.

An der großen Hauptstraße Artema ist unweit der obligatorischen riesigen Lenin-Statue eine vergoldete Statue des Tenors Solowjanenko errichtet worden. Nach einem weiteren Denkmal für den Paladin Stalins,

убивств, скоєних у часи незалежності. Може це і є причиною того, що область отримала лише 8% і без того куцих прямих іноземних інвестицій? І це при тому, що в області мешкає 10% населення України і вона виробляє 1/5 національного валового продукту.

Під час мого передостаннього візиту до Донецька, напередодні парламентських виборів у березні 2002 року, у центрі міста та й в інших місцях були розгорнуті величезні плакати, що закликали голосувати „За єдину Україну" (блок об'єднань, передусім промисловців, на підтримку діючого президента). Ці плакати нерідко закривали собою цілі будинки. При тому важко було помітити якісь ознаки демократичного плюралізму.

Ще наприкінці XIX століття невеличке селище спочатку назвали „Юзівкою" – на честь інженера з Уельсу, засновника металургійного підприємства Джона Х'юджеса. За допомогою англійських інженерів та менеджерів йому вдалося розбудувати солідну промислову імперію, що наприкінці XIX ст. стала основним постачальником російської залізниці, яка тоді бурхливо розвивалася. З 1924 року місто називалося Сталіно, і лише у 1961 році воно отримало свою сучасну назву.

Футбольним уболівальникам, звичайно ж, відомий легендарний донецький клуб „Шахтар", гордість усього регіону. Керівником клубу є не менш легендарний мільярдер Рінат Ахметов, який, завжди перебуваючи у тіні, є одним з найвпливовіших, принаймні, найбагатших людей в Україні. Як видається, без нього та його підтримки неможливо уявити деякі інвестиційні проекти, новобудови (серед них – ремонт деяких корпусів Донецького університету). Ахметов очолив клуб у 1996 році, після вбивства колишнього президента „Шахтаря".

На головній вулиці ім. Артема, неподалік неодмінно величезного пам'ятника Леніну, спорудили позолочену статую співака Анатолія Солов'яненка. За ним височить наступний пам'ятник – віддано-

Kujbischew, sieht man plötzlich eine Glocke mit einer Inschrift ´Gestiftet von Bochumer Bürgern zum zehnjährigen Jubiläum der Partnerschaft Donezk – Bochum´. Offensichtlich gehen von dieser Städte- und Hochschulpartnerschaft auch Impulse für die Umstrukturierung der zerrütteten und unter schweren Umweltschäden leidenden Industriemetropole des Donbass aus. Zu DDR-Zeiten war übrigens Magdeburg Partnerstadt, deren Technische Universität mit derjenigen von Donezk noch heute zusammenarbeitet.

Unweit dieser Glocke taucht eine Replik der aus dem Kreml bekannten großen Zarenkanone auf, die offenkundig die starken Verbindungen nach Moskau dokumentieren soll. Am Stadtrand ein riesiges Denkmal zu Ehren der ´Heldenstädte des Donbass´ zur Erinnerung an die Befreiung von den ´deutschen Faschisten´. Der Blick von der Plattform streift in das weite Land: statt Bergen und Hügel Kohle- und Abraumhalden, qualmende Schlote, Förderanlagen, dazwischen zerstreute Siedlungen.

му слузі Сталіна Куйбишеву, а ще далі несподівано наштовхуєшся на дзвін з написом „Дарунок громадян міста Бохума на честь десятирічного ювілею побратимських зв'язків з Донецьком". Треба сподіватися, що ці зв'язки між містами та університетами надають імпульси для реструктуризації занепалої й екологічно небезпечної промисловості столиці Донбасу. До речі, за часів НДР побратимом Донецька був Магдебург, а між технічними університетами обох міст і досі триває співробітництво.

Неподалік цього дзвону можна оглянути ще один – копію кремлівського „Царя-колокола", який, очевидно, має символізувати тісні зв'язки з Москвою. На околиці міста знаходиться величезний пам'ятник на честь „Міст-героїв Донбасу", який нагадує про визволення від „німецьких фашистів". З майданчика цього пам'ятника відкривається краєвид на багато кілометрів довкола, проте замість гір та пагорбів – терикони, задимлені труби, шахтні споруди, а між ними – шахтарські селища.

SAPOROSHE

Der Name der Stadt Saporoshe ist untrennbar mit den freien Kosaken der Saporosher Sitsch verbunden. Viele Lieder in der deutschen Jugendbewegung vor dem Ersten Weltkrieg, welche gegen den bourgeoisen Lebensstil der damaligen Zeit opponierte, hatten die freie Lebensart, die Tapferkeit und Wildheit der Saporosher Kosaken zum Thema. Diese Lieder haben wir noch nach dem Zweiten Weltkrieg in der katholischen deutschen Schüler- und Studentenbewegung mit Begeisterung gesungen.

Jenseits der Kontrolle polnischer oder russischer Herrschaft gelegen, bildete sich Mitte des 16. Jahrhunderts ein Kosakenzentrum als freilebende Bruderschaft auf der strategisch günstig gelegenen Insel Chortiza unterhalb der Flußschnellen des Dnjepr. Hier findet sich

ЗАПОРІЖЖЯ

Назва міста нерозривно пов'язана з вільними козаками Запорозької Січі. Ще до Першої світової війни в багатьох німецьких молодіжних піснях, які критикували тогочасний міщанський спосіб життя, звучала тема вільного життя, звитяги та неприборканості запорозьких козаків. Одразу після Другої світової ми, члени Католицької спілки німецьких школярів та студентів, з великим натхненням співали ці пісні.

У XVI столітті, за дніпровськими порогами, на стратегічно розташованому острові Хортиця, тобто за межами досяжності польських та російських можновладців, виникла Козацька Січ як братство вільних людей. Дотепер тут росте дуб, якому, за твердженнями, 700 років і який міфічним чином пов'язаний

auch heute noch eine angeblich 700 Jahre alte Eiche, die auf mythische Weise mit der Geschichte des frühen Kosakentums verbunden ist.

Mit großem Propagandaaufwand wurde 1927 bis 1932 ein riesiges Stauwehr und Wasserkraftwerk an der Stelle der Flußschnellen gebaut, über das viele Propagandafilme als ein Paradebeispiel der 'sowjetischen Errungenschaften' hergestellt wurden. Mit den gleichzeitig erbauten Schiffshebewerken und Schleusensystemen wurde der Dnjepr damit auch zum ersten Mal schiffbar gemacht. Verschwiegen wurde in der sowjetischen Propaganda, daß der Staudamm teilweise mit amerikanischer Beratung und Ausrüstung erbaut wurde. Zwei Kraftwerke sowie weitere Atom- und Thermalkraftwerke sorgen dafür, daß die Region Saporoshe ein Drittel der gesamten Stromerzeugung der Ukraine liefert.

Heute ist Saporoshe eine riesige Industriestadt (Energie-, Metallurgie-, Chemie- und Autoindustrien) mit einem typisch sowjetisch geprägten Stadtbild und einer dauerhaften Dunstglocke aus Smog und Abgaswolken.

Noch fast alle Straßenbezeichnungen sind sowjetisch. Am zehn Kilometer langen Leninprospekt steht ein – offenbar gut gepflegtes – größeres Standbild des im gesamten Sowjetimperium unter Stalin sein Unwesen treibenden Tscheka/GPU-Chefs Felix Dsershinski. Geht man ins Historische bzw. Regionalmuseum, kommt man durch die Dsershinskistraße und kreuzt die Tschekistenstraße. Damit ist man bestens eingestimmt in den Besuch dieses noch völlig im sowjetischen Geist – oder besser Ungeist? – gestalteten Museums. Man erfährt dort, daß die Stadt bis 1921 Aleksandriwsk hieß (1770 von Katharina II. gegründet) und als Teil einer aus sieben Festungsanlagen bestehenden Verteidigungslinie zur Abwehr feindlicher Tatareneinfälle von der Insel Chortiza bis zum Asowschen Meer diente. Übrigens hatte die Zarin auch viele deutsche Siedler, v.a. Mennoniten, ins Land gerufen, die einen großen Beitrag zur Entwicklung des damals

з історією раннього козацтва.

З 1927-го по 1932 рік на місці дніпровських порогів під супровід гучної пропаганди були споруджені величезна гребля та гідроелектростанція. Безліч пропагандистських фільмів знято про це будівництво, яке слугувало парадним прикладом „радянських досягнень". Одночасно спорудили тут і систему шлюзів та підойм для суден, завдяки чому Дніпро вперше став судноплавним аж до Чорного моря. Проте радянська пропаганда замовчувала, що гідроелектростанція була збудована за допомогою американських спеціалістів і устаткована американським обладнанням. Гідроелектростанція, атомна та теплові станції Запорізького регіону виробляють третину всієї електроенергії України.

Сьогодні Запоріжжя - величезне індустріальне місто з підприємствами енергетики, металургії, хімії та автомобільної промисловості. Його обличчя визначає типово радянський стиль, над ним постійно висить кіптява від промислових підприємств і транспорту.

Майже повністю збереглися радянські назви вулиць. На десятикілометровому проспекті Леніна височить добре доглянута статуя шефа ЧК часів Леніна – Фелікса Дзержинського, який творив свої безчинства на території всієї радянської імперії. Якщо йти у напрямку краєзнавчого музею, то спочатку виходиш на вул. Дзержинського, а потім перетинаєш вул. Чекістів. Таким чином, людина цілком налаштовується на відвідини цього музею, витриманого ще в повністю радянському дусі. В музеї ми дізнаємося, що місто спочатку мало назву Олександрівськ і було засноване у 1770 році Катериною II. Воно входило до складу семи фортець, що протягнулися між Хортицею та Азовським морем і слугували захистом від ворожих татарських набігів. Катерина, до речі, запросила сюди німецьких переселенців,

neu geschaffenen Hinterlandes erbrachten. Im Museum befindet sich ferner eine beachtliche Sammlung historischer Ansichtskarten, die das alte Aleksandriwsk vor der bolschewistischen Revolution zeigen.

Ein 'Machno-Saal' gedenkt des Anarchisten und Anführers aufständischer Bauern während der Kämpfe um die ukrainische Unabhängigkeit nach dem Ersten Weltkrieg. Dabei wechselte Nestor Machno zwischen Roten und Weißen mehrfach die Seiten, ist aber v.a. wegen seiner Brutalität und Mordlust in Erinnerung geblieben. Eine originale Tatschanka (auf Pferdewagen montiertes Maschinengewehr), eine große Machno-Büste, Fotografien, Ausrüstungsteile seiner Truppen etc. ergänzen diesen nicht sehr bekannten Aspekt der jüngeren ukrainischen Geschichte. Ansonsten finden sich die üblichen Säle zur bolschewistischen Revolution, zum 'Aufbau der sowjetischen Errungenschaften', zur Entwicklung des Wasserkraftwerks und zum Zweiten Weltkrieg, die v.a. durch ihre völlig unkritische Darstellung sowjetischer Embleme und Propaganda-Instumente auffallen.

зокрема менонітів, які зробили значний внесок в освоєння нових земель. В музеї, серед усього іншого, виставлена значна за обсягом колекція старовинних листівок з краєвидами Олександрівська дорадянських часів.

Окрема зала присвячена анархісту, ватажку повсталих селян Нестору Махну, його ролі в подіях, пов'язаних з боротьбою за незалежність України після Першої світової війни. Він постійно переходив від „червоних" до „білих", проте запам'ятався своєю брутальністю та кровожерливістю. Серед експонатів натрапляємо на справжню „тачанку", великий бюст Махна, фотографії, предмети спорядження його армії, які ілюструють цей не вельми відомий аспект історії України. В решті зал можна ознайомитися з більшовицькою революцією, „радянськими досягненнями", історією Дніпрогесу та подіями Другої світової війни. Експозиція вирізняється абсолютно некритичним вживанням радянської символіки і пропагандистських інструментів.

KRIM

Wer sich die Landkarte der Krim etwas näher anschaut oder einmal quer durch die Halbinsel gefahren ist, wird überrascht sein über die Vielzahl sowjetischer Orts- und Straßennamen: Oktjabrskij, Krasnogwardejskij, Kirowskij, Leninske, Perwomajsk, Partisansk, Pionerske, Libknechtiwka usw. Der politisch aufgeklärte oder zumindest interessierte Zeitgenosse aus dem Westen mag dabei zu dem Schluß kommen, daß so etwas wie – im Deutschen zugegeben unglücklich benannt – eine Bewältigung der totalitären Vergangenheit noch gar nicht stattgefunden hat.

КРИМ

Якщо пильніше подивитися на карту Криму або проїхатися по цьому півострову, то вражає велика кількість радянських назв населених пунктів та вулиць: Октябрське, Красногвардійське, Кіровське, Ленінське, Первомайськ, Партизанськ, Піонерське, Лібкнехтівка і т.д. Політично освічений або зацікавлений сучасник із Заходу може дійти висновку, що тут ще не відбулося того, що в Німеччині називають (погоджуюсь, не дуже вдало) подоланням тоталітарного минулого.

Historische Karte der Krim und heutigen Ukraine: Taurica Chersonesus von Mercator, 1620
Стара карта Криму та України: Херсонес Таврійський. (Видавництво Меркатор, 1620 р.)

Man muß jedoch berücksichtigen, daß gerade auf der Krim heftige Kämpfe sowohl im Jahr des Überfalls 1941 auf die Sowjetunion wie auch beim Rückzug der deutschen Wehrmacht 1944 stattfanden und die Partisanentätigkeit in den Küstenregionen, aber keineswegs nur dort, besonders heftig war. Hierbei gab es auf beiden Seiten hohe Verluste.

Ferner sind ca. zwei Drittel der Bevölkerung der Krim ethnische Russen, die dort also eindeutig die Mehrheitsbevölkerung darstellen, wobei auch die Ansiedlung vieler Russen (darunter ein hoher Prozentsatz von Veteranen, Invaliden und Pensionären) v.a. an der Südküste nach dem Zweiten Weltkrieg eine Rolle spielt. Man darf auch die große Zahl der von der russischen Schwarz-

Проте необхідно пам'ятати, що саме в Криму відбувалися запеклі бої як під час нападу на Радянський Союз у 1941 році, так і під час відступу німецького вермахту у 1944 році, а партизанський рух, особливо в горах, був дуже активним, що призвело до великих втрат з обох сторін.

Крім того, приблизно дві третини, а отже, більшість населення півострова, складають етнічні росіяни. Необхідно вказати на переселення великої кількості росіян до Криму, зокрема на Південне узбережжя, після Другої світової війни. Серед них було багато ветеранів війни, військових інвалідів та пенсіонерів. Не можна забувати і великої кількості етнічних росіян, які обслуговують

meerflotte beschäftigten ethnischen Russen in ihren Standorten Sewastopol etc. nicht vergessen.

Überhaupt war die Krim bis zum Freundschafts- und Partnerschaftsvertrag mit der Russischen Föderation von Ende Mai 1997 ein Zankapfel zwischen Rußland und der Ukraine. Die russische Bevölkerung hat in ihrer Mehrheit wohl bis heute noch nicht endgültig akzeptiert, daß die Krim ein Teil – wenn auch mit Autonomiestatus – der Ukraine geworden ist. Manche bedauern, daß Chruschtschow 1954 aus politischem Kalkül die Krim zur damals Ukrainischen Sozialistischen Sowjetrepublik geschlagen hat. Davor war das ´Autonome Gebiet Krim´ Teil der Russischen Föderativen Sowjetrepublik gewesen. Vor wenigen Jahren bestanden noch internationale Befürchtungen, daß die Krim einen kaum zu lösenden Konflikt darstelle, der auf Dauer die russisch-ukrainischen Beziehungen empfindlich stören würde. Äußerungen z.B. des früheren Krim-Präsidenten Meschkow oder des Moskauer Oberbürgermeisters Luschkow über die Zugehörigkeit der Krim zu Rußland und über Sewastopol als ´russische Stadt´ trugen zu den immer wieder aufflackernden Spannungen bei, die sich aber in den letzten Jahren einigermaßen beruhigt haben. Immer wieder jedoch flammt der Sprachenstreit auf. Die Krimrussen wie auch die mehrheitlich ethnischen Russen in den östlichen Oblasts wollen unbedingt Russisch neben Ukrainisch als Staatssprache deklariert haben, während auf der anderen Seite Ukrainer sich als Titular-Nation darüber beschweren, daß es viel zu wenige ukrainische Schulen und Medien auf der Krim gibt.

Seit dem Eindringen der Osmanen Ende des 15. Jahrhunderts (1475) wurde das Khanat der Krimtataren zu einem Satellitenstaat des osmanisches Reichs. Die Krimtataren unternahmen immer wieder Raubzüge und Plünderungen bis hin nach Moskau. Der russisch-türkische Krieg von 1774-1783 führt zur Eingliederung der Krim in das russische Reich. Die teilweise

Чорноморський флот Росії в Севастополі та інших містах.

Та й взагал.і до підписання наприкінці травня 1997 року Договору про дружбу і співробітництво Крим був яблуком розбрату між Україною і Росією. Російське населення у своїй більшості вочевидь і досі до кінця не сприйняло того факту, що Крим став частиною України, хоча й має статус автономії. Дехто жалкує, що у 1954 році Хрущов, з політичних міркувань, приєднав Крим до тодішньої Української Радянської Соціалістичної Республіки. До того Кримська область входила до складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки. Ще декілька років тому міжнародна громадськість побоювалася, що проблема Криму не знайде свого вирішення і стане причиною тривалої напруженості в українсько-російських відносинах. Висловлювання колишнього президента Криму Мєшкова та московського мера Лужкова про належність Криму до Росії і про Севастополь як “російське місто” постійно затьмарювали стосунки між обома країнами. Але останнім часом емоції більш-менш вщухли. З іншого боку, регулярно спалахують суперечки навколо мовного питання. Кримські та етнічні росіяни у східних областях України вимагають проголошення російської мови як другої державної поряд з українською. Українці ж, як титульна нація, скаржаться на те, що в Криму занадто мало українських шкіл та україномовних засобів масової інформації.

Після вторгнення у 1475 році турків-османів Кримський Ханат став сателітом Османської імперії. Кримські татари влаштовували постійні набіги на Україну та Росію, доходячи аж до Москви і грабували місцеве населення. Внаслідок російсько-турецької війни 1774-1783 років Крим був приєднаний до Російської імперії. Часткове знелюднення

Entvölkerung der Halbinsel durch Emigration eines Teils der Tataren in das osmanische Reich und die von Katherina II. veranlaßte Aussiedlung der altansässigen Bevölkerung führte zu einer Neubesiedlung von – teils aus der Türkei emigrierten – Bulgaren und zur Neuansiedlung von Immigranten aus deutschsprachigen und sogar baltischen Ländern.

Die Krim war immer schon ein multiethnischer Kosmos gewesen: Anfang des 20. Jahrhunderts stellten Russen und Ukrainer etwa die Hälfte der Bevölkerung, die Tataren ein Viertel. Damals lebten auf der Krim Angehörige von mehr als 70 Nationen. Doch Stalin ließ im Mai 1944 nach der Rückeroberung die gesamte krimtatarische Bevölkerung sowie die Griechen, Bulgaren, Armenier und sämtliche verbliebenen Deutschen nach Zentralasien deportieren, wovon ein großer Teil auf grausame Weise ums Leben kam, viele schon während des unmenschlichen Transportes.

Erst 1956 wird der Status der Verbannung aufgehoben, 1967 werden die Krimtataren politisch rehabilitiert, dürfen jedoch auch weiterhin nicht in ihre Heimat zurückkehren. Erst nach der ukrainischen Unabhängigkeitserklärung und der Schaffung einer autonomen Republik Krim mit eigenem Wappen und eigener Flagge beginnt die zunächst illegale Einwanderung der Krimtataren in geordneten Bahnen zu verlaufen. Nach offiziellen Angaben beträgt ihre Anzahl inzwischen 248.000, das sind zwölf Prozent der Bevölkerung nach der letzten Volkszählung des Jahres 2001.

Nach einem Zensus von 1998 lebten 30 zahlenmäßig erfaßte Ethnien auf der Krim, die gesamte Anzahl soll sich auf 150 belaufen, darunter – neben den Krimtataren – ganz eigenständige Völkerschaften wie die Karaimen oder die Krimtschaken, die außerhalb der Krim nur selten anzutreffen sind.

Welche Spannungen noch zwischen der mehrheitlich russischen und remigrierten tatarischen Bevölkerung bestehen, machte mir ein Vorfall im Oktober 2000 deutlich: die

півострова через еміграцію частини татар до Османської імперії та спричинене Катериною II виселення місцевого населення призвело до колонізації півострова іншими народами – турецькими болгарами, переселенцями з німецькомовних країн і навіть з Прибалтики.

Крим завжди був багатоетнічним мікрокосмосом. На початку XX ст. росіяни і українці становили майже половину населення, татари – одну четверту. На той в час в Криму проживало близько 70 національностей. У травні 1944 року Сталін наказав депортувати до Середньої Азії усіх кримських татар, а разом з ними – греків, болгар, вірменів і рештки німецького населення. Під час цієї брутальної акції велика частина депортованих загинула в нелюдських умовах, багато з них – ще по дорозі до місць нового поселення.

Лише 1956 року з депортованих знімається статус засланців, 1967 року відбувається політична реабілітація кримських татар, але їм забороняється повертатися на батьківщину. Лише після проголошення Україною незалежності та утворення Автономної Республіки Крим (з власним гербом і прапором) повернення кримських татар, на початку нелегальне, входить в організоване русло. За даними перепису населення 2001 року, їхня кількість становить вже 248 тис., тобто дванадцять відсотків населення Криму.

Загалом же в Криму, за даними 1998 року, проживало 150 національностей; серед них такі самобутні народності як караїми і кримчаки, які за межами Криму майже не зустрічаються.

Про напруження, яке ще існує між переважно російським населенням та кримськотатарськими репатріантами свідчить випадок, свідком якого я став у жовтні 2000 року. Православна церква Московського патріархату проголосила 2000 рік роком відзначення 2000 років

orthodoxe Kirche (Moskauer Patriarchat) hatte das Millenium 2000 als Gedenkjahr ´2000 Jahre Christentum´ ausgerufen und entlang der Hauptstraßen Kreuze aufstellen lassen. In der Nähe des Küstenortes Morskoje (nahe Sudak) war ein solches, neun mal vier Meter messendes, Stahlkreuz auf einem Berg errichtet worden, wo nach Angaben der Offiziellen in mittelalterlicher Zeit ein christliches Kloster, nach tatarischen Angaben aber auch ein moslemischer Friedhof gewesen sein soll. Von tatarischen Heißspornen war dieses Kreuz nächtens wieder umgelegt worden.

Von einer Abgeordneten des Krimparlaments, der Vizebürgermeisterin von Sudak und dem Bürgermeister von Morskoje begleitet, wurde ich unmittelbar darauf zu einer ´Tatortbesichtigung´ eingeladen. Schon im Rathaus von Morskoje und auf der Fahrt auf den Berg über Schotterstraßen wurde ich von meinen Gesprächspartnern – allesamt Mitglieder der Kommunistischen Partei – darüber aufgeklärt, daß die Tataren überall eine Landplage seien. Sie seien zu faul, um sich auf ehrliche Weise einen Lebensunterhalt zu verdienen, v.a. in der Landwirtschaft, wo es ja viele Arbeitsplätze gebe. Sie trieben statt dessen lieber Handel und zwar häufig mit gestohlenem Obst, aber auch Teilen der Bewässerungsanlagen für die Weinberge. Für meine Gesprächspartner war klar, daß es sich bei dem umgelegten Kreuz um eine ´tatarische Provokation´ handele, auf welche die Regierung in Kiew und Simferopol und die Parlamente entsprechend reagieren müßten. Meine Frage, ob man vor der Errichtung des Kreuzes sich mit den örtlichen Tataren abgestimmt habe, stieß auf Unverständnis. Mir war bekannt, daß die Tataren – entweder wegen mangelnder Finanzen in der Hauptstadt und der örtlichen Distrikte – aber auch wegen massiven Widerständen aus der Bevölkerung große Schwierigkeiten hatten, geeignetes Bau- oder Siedlungsland zu erhalten. Häufig mußten bzw. müssen sie ihre Siedlungen dort errichten, wo weder Wasser- noch Stromanschlüsse

християнства. З цієї нагоди уздовж головних доріг були споруджені хрести. Такий хрест (дев'ять на чотири метри) був піднятий і на горі поблизу селища Морського, що біля Судака. Офіційно стверджувалося, що на цьому місці в давнину знаходився християнський монастир, а татари стверджували, що тут було мусульманське кладовище. Кінчилося тим, що наступного ранку якісь гарячі голови з кримських татар спиляли цей масивний стальний хрест. Одна депутатка кримського парламенту, заступник голови місцевої ради та мер Морського відразу ж запросили мене відвідати "місце злочину". Ще під час зустрічі у селищній раді Морського, а потім по дорозі на гору мої супутники (до речі, всі вони є членами компартії) навперебій доводили мені те, що татари – це стихійне лихо. Вони ледачі і не хочуть заробляти на життя чесною працею, в той час як у сільському господарстві так не вистачає робочих рук. Але вони віддають перевагу торгівлі, часто краденими фруктами та деталями від поливних агрегатів, які демонтують на виноградниках. Мої співбесідники не сумнівалися, що повалення хреста – це "татарська провокація", на яку негайно мають відреагувати Верховна Рада Криму і України. Моє запитання про те, чи перед спорудженням хреста якось радилися з місцевим татарським населенням, викликало здивування. Мені було відомо, що через брак фінансів на центральному і місцевому рівнях, а також через масивний спротив населення, татарам важко було отримати підходящі ділянки під забудову. Часто їм доводиться будуватися там, де немає ні водогону, ні електричного струму. З огляду на глибоку трансформаційну кризу, яка охопила і туристичну галузь, що процвітала за радянських часів, а також на вороже, або принаймні, стримане ставлення з боку більшості, не слід дивуватися, що апатія і почасти відчай, в першу чергу серед молодих

vorhanden sind. Die tiefe Transformationskrise, die auch den – in der Sowjetzeit noch blühenden – Tourismus umfaßt, sowie die teils feindliche oder zumindest reservierte Haltung der Mehrheitsbevölkerung lassen es wenig überraschen, daß v.a. unter den jungen arbeitslosen Krimtataren sich Resignation und Verzweiflung auch in Kriminalität oder Beteiligung an mafiosen Strukturen äußert. Solange aber selbst von hochrangigen politischen Vertretern Klischees und Vorurteile wie die eben skizzierten kultiviert werden, läßt sich die Vision eines ethnischen 'Mikrokosmos' Krim wohl kaum verwirklichen.

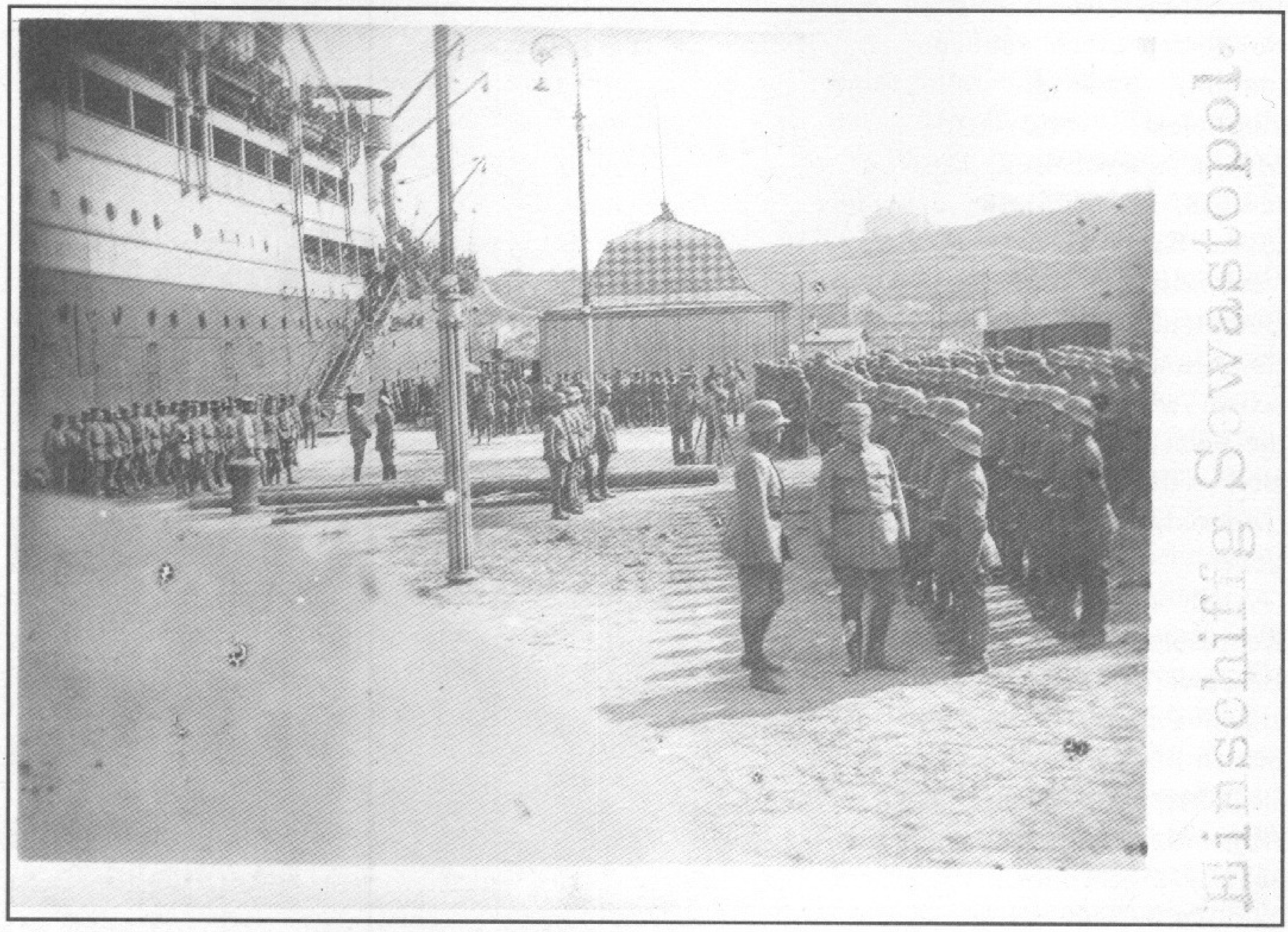
Auch die mangelnde politische Repräsentation führt immer wieder zu Beschwerden der Krimtataren. Waren sie im ersten Parlament prozentual noch einigermaßen fair vertreten, so gab es in der letzten Legislaturperiode nur einen Tataren von 100 Abgeordneten. Erst jetzt haben sie wieder acht Abgeordnete, während sie im Nationalparlament in Kiew mit zwei Abgeordneten vertreten sind, welche Mitglieder der Parteienallianz der Mitte 'Nascha Ukraina' sind.

Wie sehr die autonome Republik Krim ihren Status sichert, erlebt man auf der Fahrt mit dem Auto von Simferopol nach Saporoschje: nähert man sich der Grenze auf der Landzunge zwischen Djankoj und Nowooleksijiwka, so sieht man die Krimfahne hüben und die blaugelbe der Ukraine auf der anderen Seite. Es gibt eine richtige Grenzstation, an der Auto- und Personalpapiere geprüft werden.

кримських татар, штовхають їх інколи на скоєння злочинів та вступ у злочинні угруповання. Але доки найвищі посадовці розповсюджуватимуть стереотипи ворожості, про що сказано вище, доти не буде здійснено мрію про етнічний мікрокосмос в Криму.

Недостатнє політичне представництво татар також призводить до численних скарг. У кримському парламенті першого скликання татари були представлені більш-менш справедливо, але вже в наступному – лише 1 татарин на 100 депутатів. У теперішньому парламенті знову засідають 8 кримських татар. У Верховній Раді України представлені два депутати від кримських татар. Всі вони є членами центристської фракції "Наша Україна".

Наскільки Автономна Республіка Крим боронить свій статус, можна відчути, подорожуючи на машині від Сімферополя до Запоріжжя. При наближенні до Чонгарської протоки між Джанкоєм та Новоолексіївкою можна побачити кримський прапор з одного боку і блакитно-жовтий – з другого. Існує справжній контрольно-пропускний пункт, на якому перевіряють документи на машину та посвідчення особи.

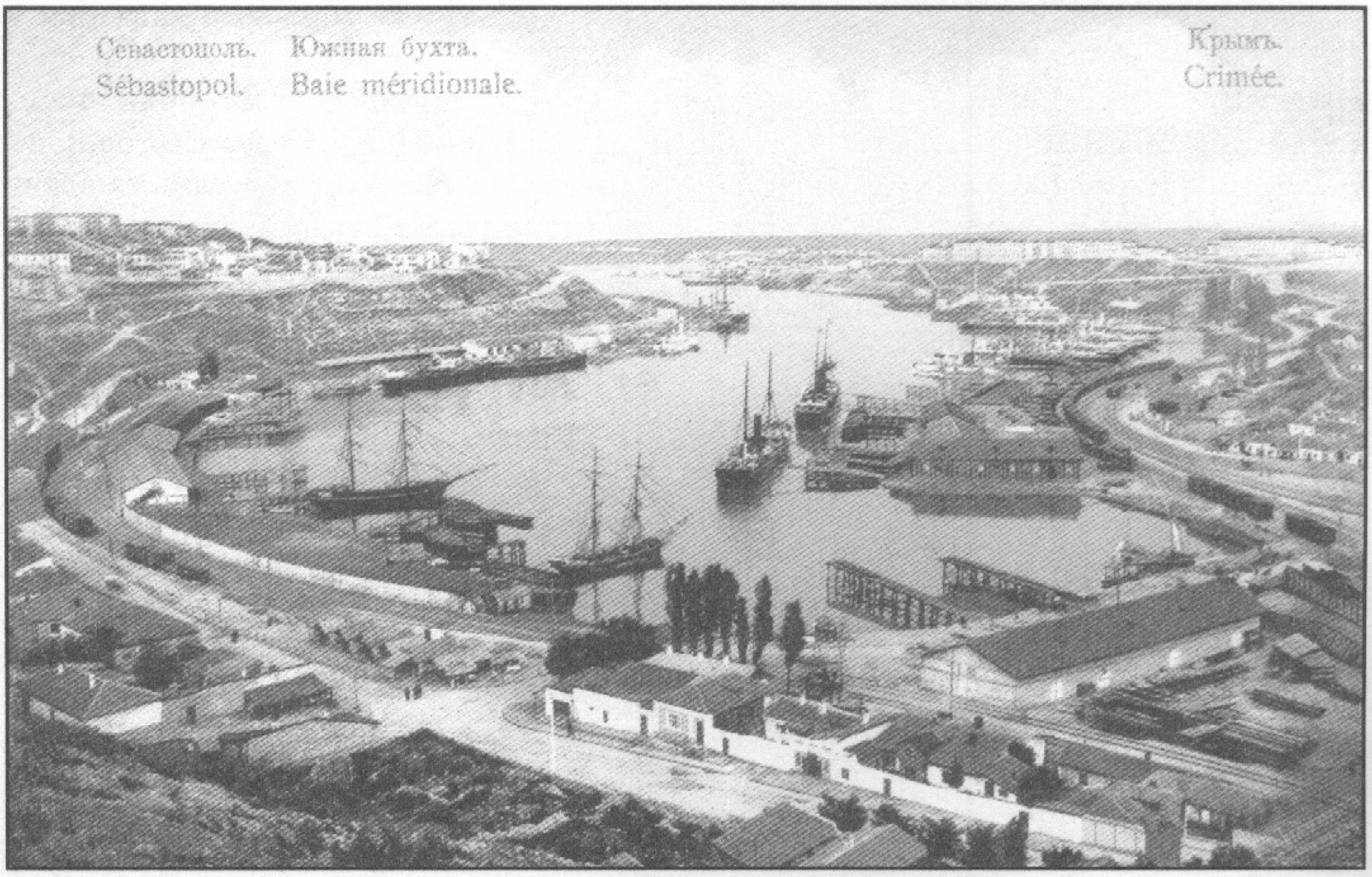
Sewastopol: Einschiffung deutscher Truppen 1918
Севастополь. Висадка німецьких військ у 1918 р.

Die Stadt wurde noch unter Katharina II. als Stützpunkt der russischen Schwarzmeerflotte gegründet. Die Flotte beherrscht durch ihre Schiffe, Versorgungsanlagen, dazugehörige Festungsanlagen, den U-Boothafen Balaklawa, aber auch mit der großen Anzahl von Marine-Uniformierten das Stadtbild völlig. Sewastopol gilt bis heute in mehrfacher Hinsicht als ´Heldenstadt´: die Erinnerung an den Krimkrieg 1853-1856 halten viele imposante Denkmäler, insbesondere auch das berühmte Panorama zur ´Verteidigung von Sewastopol´ (1854/55) fest, in welchem ein Angriff der britisch-französisch-türkisch-sardinischen Allierten auf das belagerte Sewastopol vom 6. Juni 1855 in eindrucksvollster Weise illustriert wird. Das Panorama-Gebäude wurde 1942 während eines deutschen Bombenangriffs teilweise zerstört und ist originalgetreu

Місто було засноване як база російського Чорноморського флоту за наказом Катерини ІІ. Флот з його кораблями, складами, оборонними спорудами, базою підводних човнів у Балаклаві та великою кількістю моряків в уніформах повністю визначає картину міста. І по сьогодні Севастополь часто називають “містом-героєм”. Чисельні імпозантні пам’ятки бережуть спогади про Кримську війну 1853-1856 років. Серед них вирізняється знаменита “Панорама оборони Севастополя” (1854-1855 рр.), що яскраво зображує наступ британських, французьких і турецьких військ 6 червня 1855 року. В 1942 році будинок Панорами був пошкоджений під час бомбардування німецькими військами; після війни йому було надано первісного вигляду. Порівняно з іншими

wiederhergestellt worden. In wohltuendem Gegensatz zu anderen sowjetischen Kriegsverherrlichungen ist hier das Leiden der Soldaten, aber auch der Zivilbevölkerung, neben vielen heroischen Posen dargestellt. Überhaupt beherbergt die Stadt (ca. 400.000 Einwohner) die vermutlich größte Ansammlung von Kriegs- und Revolutionsdenkmälern, Mahnmalen und Gedenkstätten: es sollen insgesamt 2.000 sein. Auf den Sapunhöhen befindet sich ferner ein Diorama, daß die Rückeroberung dieser strategisch wichtigen Höhe am 7. Mai 1944 durch die Sowjetarmee darstellt.

радянськими пам'ятниками, що звеличують війну, на цій панорамі зображені, поряд з багатьма героїчними фігурами, також страждання солдатів і цивільного населення. Як стверджується, це місто з населенням близько 400 тис. чоловік налічує найбільшу кількість військових і революційних пам'ятників, монументів та меморіалів – загалом понад 2 тис. На Сапун-горі розташована Діорама, на якій зображено взяття Радянською Армією цієї стратегічно важливої висоти 7-го травня 1944 року.

Sewastopol: südliche Bucht, vor WK I
Севастополь. Південна бухта (до Першої світової війни).

Sewastopol war bis in die zweite Hälfte der 90er Jahre eine geschlossene Stadt, selbst Ukrainer brauchten eine Reiseerlaubnis. Ich hatte im September 1998 zum ersten Mal Gelegenheit, die Hafenstadt zu besuchen und fand mich auf Vermittlung eines Vertreters des Stadtrats von Sewastopol nach einer

До другої половини 90-х років Севастополь був закритим містом. Навіть українцям для в'їзду необхідно було мати спеціальний дозвіл. Вперше я потрапив до Севастополя у 1998 році. Після короткої прогулянки на катері по севастопольських бухтах я, завдяки

kleinen Hafenrundfahrt unvermittelt an Bord des russischen Kreuzers ´Smetliwij´. Zu meiner Überraschung wurde ich nach alter Marinetradition unter Pfeifen des Bootsmanns im Offizierskasino begrüßt und bewirtet. Mit dem Kapitän hatte ich eine lebhafte Diskussion über den dramatischen Wandel nach dem Ende der Sowjetunion und des Kalten Krieges, über seine Besuche in Hamburg und Kiel sowie über das – nach seiner Aussage problemlose – Neben- und Miteinander der russischen und ukrainischen Schwarzmeerflotte. Die ukrainischen Schiffe liegen teils Bord an Bord mit den russischen und die Offiziere kennen sich selbstverständlich aus der gemeinsamen Ausbildung an den Marineakademien.

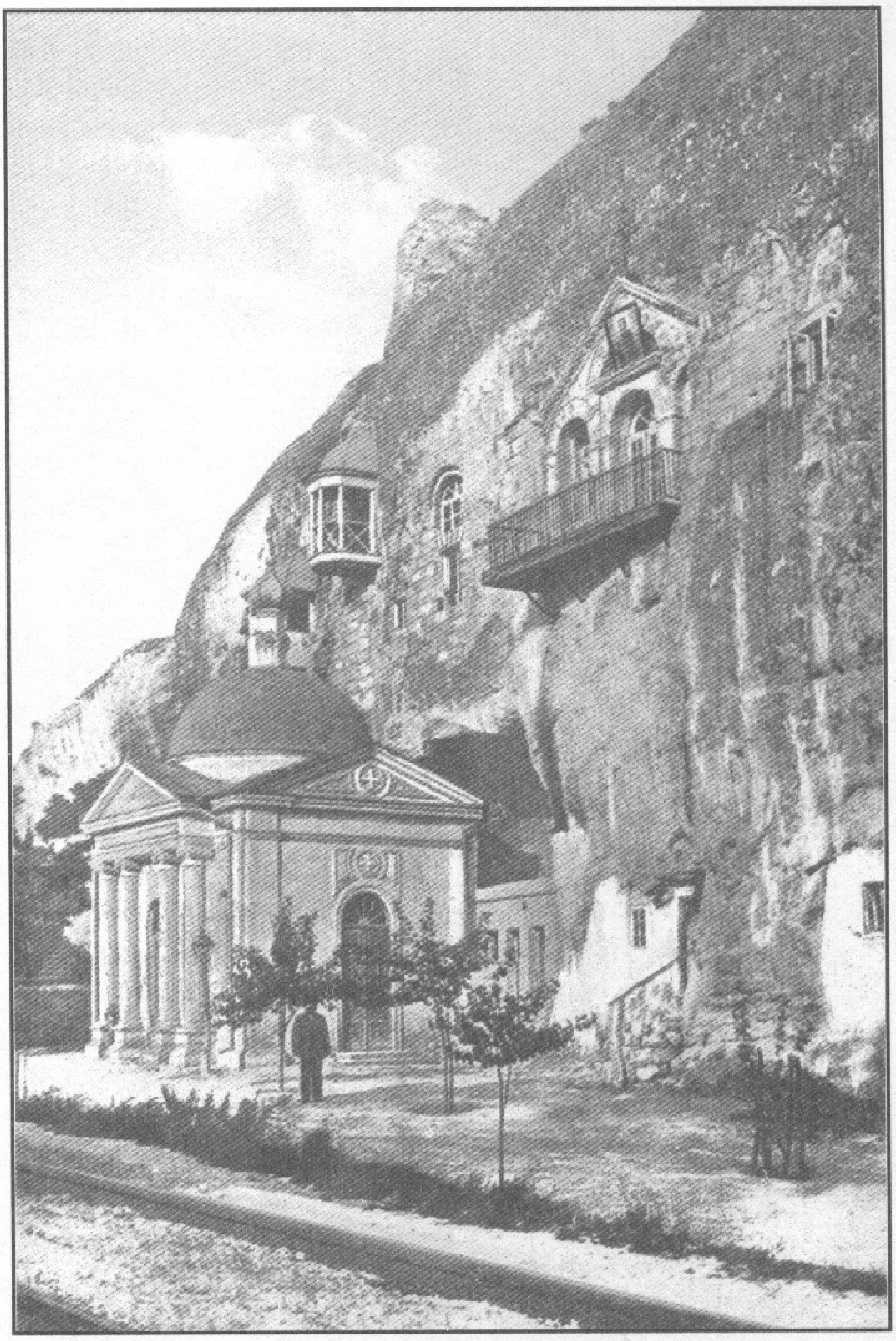
Die Baugeschichte Sewastopols beginnt eigentlich erst mit Ende des 18. Jahrhunderts und vermittelt heute – nach den Kriegszerstörungen und Wiederaufbauten im stalinistischen Zuckerbäckerstil – einen quasi ´sowjetisch- mediterranen´ Eindruck. Zwar lassen die Hotels und Restaurants häufig noch zu wünschen übrig, doch hat sich in den letzten Jahren – v.a. in den Sommermonaten in der Touristensaison – ein erstaunlicher Wandel insbesondere im Hafenbereich ergeben: Diskos, Tanzdielen und Abendbasare unterstreichen den leicht mediterranen Flair, der von lichtbespielten Fassaden und Feuerwerken noch zusätzlich unterstrichen wird.

Die größte griechische Siedlung aus antiker Zeit ist Chersones, das man nach einer Fahrt durch die öden Plattenviertel der Außenbezirke Sewastopols in einer geschützten Bucht am äußersten Südwestzipfel der Krim erreicht. Hier soll 988 der später zum Heiligen ernannte Fürst Wladimir getauft worden sein, ein wichtiges Datum in der Geschichte der Kiewer Rus und im heutigen Staatsverständnis der Ukraine. In entgegengesetzter Richtung lohnt sich ein Besuch des Höhlenklosters des heiligen Klemens nahe der Vorstadt Inkerman, die auch durch guten Wein berühmt geworden ist. Ist man in weiblicher Begleitung wie in diesem Fall meiner Tochter, muß man

сприянню одного депутата міської ради, опинився на палубі російського крейсера "Сметливый". Мені приготували сюрприз: за старою морською традицією мене, під звуки боцманського свистка, привітали і почастували в кают-компанії. З капітаном у нас вийшла жвава розмова про драматичні зміни, що сталися після розвалу Радянського Союзу. Він розповів про візити корабля до Гамбурга і Кіля та, як він стверджував, безпроблемне співіснування та співробітництво українського та російського флотів у Севастополі. Деякі українські кораблі стоять борт біля борту з російськими, а офіцери, звичайно ж, знають один одного ще з часів спільного навчання у військових училищах.

Історія забудови Севастополя починається з кінця XVIII ст. Сьогодні це місто, після воєнних руйнувань та відбудови у стилі сталінської еклектики, справляє враження "радянського Середземномор'я". Хоча готелі і ресторани часто залишають бажати кращого, в останні роки сталися просто таки разючі зміни. В літні місяці, під час туристського сезону, вздовж бухт вирує море дискотек, танцмайданчиків та вечірніх базарів. Підсвічені фасади будинків та фейерверки ще більше посилюють враження середземноморського міста.

Найбільшим античним поселенням в Криму є Херсонес, дорога до якого веде через одноманітні панельні будинки окраїн в напрямку захищеної бухти на крайньому південно-західному виступі півострова. Вважається, що тут у 988 році прийняв хрещення князь Володимир, пізніше проголошений святим. Це є важлива дата в історії Київської Русі та у державному самоусвідомленні сьогоднішньої України. Має сенс відвідати також і монастир Св. Клемента, що розташований у протилежному напрямку, поблизу відомого своїми винами Інкермана, передмістя Севастополя. Якщо ви направляєтесь туди у жіночому супроводі, а я був там зі своєю дочкою, не-

Felsenkloster des Heiligen Klemens bei Inkerman, ca. 1906
Скельний монастир Св. Климента біля Інкермана (приблизно 1906 рік).

berücksichtigen, daß der örtliche Pope auf strikte Beachtung der Etikette Wert legt: Frauen erhalten Einlaß nur mit Kopftuch und im Rock, nicht aber in Hosenbekleidung.

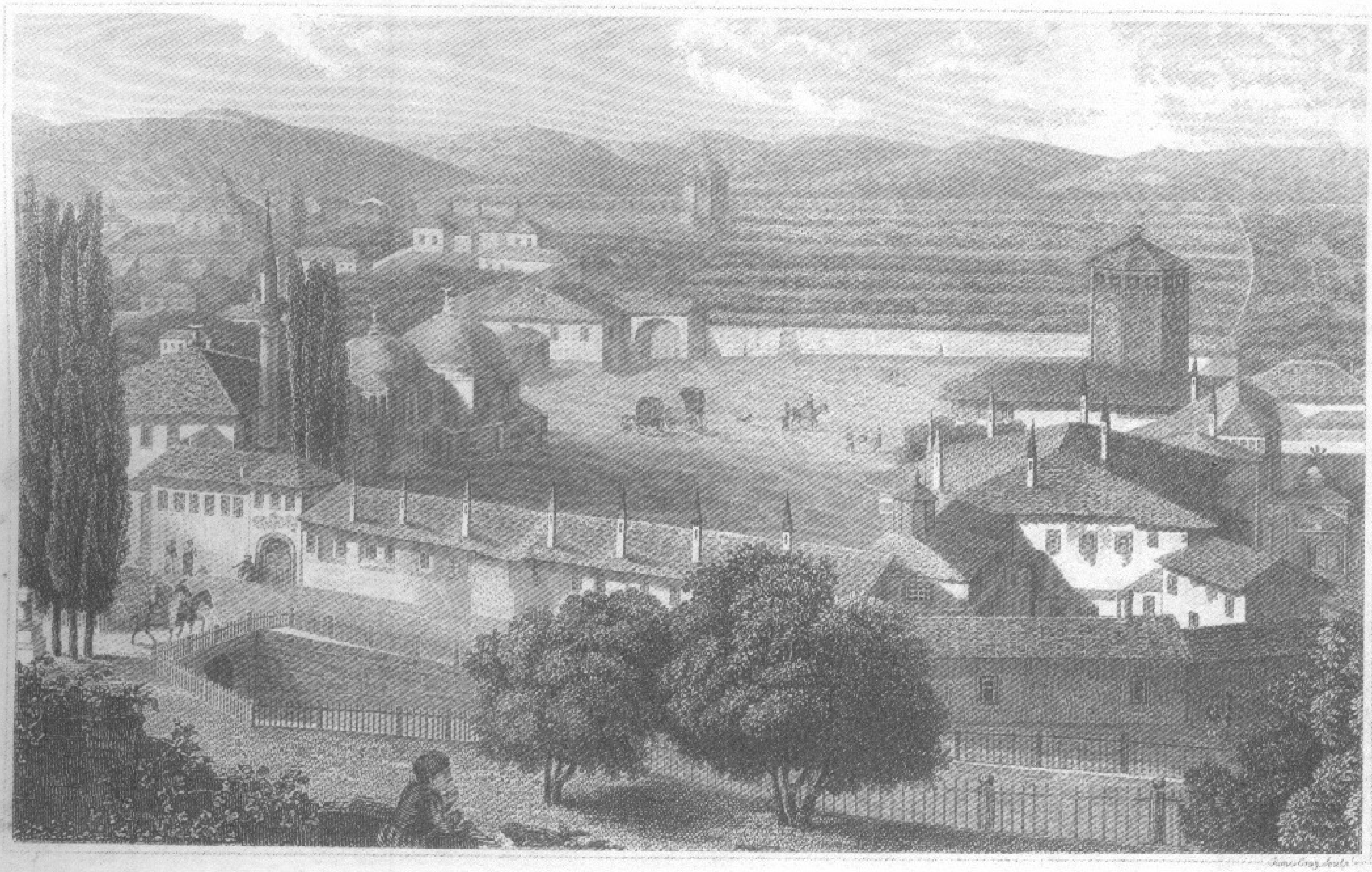
обхідно пам'ятати, що місцевий священик надто зважає на дотримання правил етикету – жінки мусять носити хустку і спідницю, а не брюки.

Bachtschissaraj

Bachtschissaraj (in der tatarischen Sprache soviel wie ´Gartenpalast´ oder ´Palast im Garten´) ist ein orientalisch anmutendes Ensemble von Palästen, Innenhöfen, Pavillons, Moscheen, Brunnen, Gärten und Grabmälern, das ab Ende des 15.

Бахчисарай

Бахчисарай (в перекладі з кримськотатарської "палац в саду") являє собою ансамбль палаців, внутрішніх двориків, альтанок, мечетей та могильних плит у східному стилі. Початок його будівництва припадає на

Stahlstich Bachtschissarai, Hildburghausen ca. 1880
Бахчисарай, гравюра на сталі, Гільдбургхаузен, близько 1880 р.

Jahrhunderts erbaut, an ähnlich gestaltete Anlagen der Moghuldynastie in Indien wie Fatehpur Sikri, Agra und Delhi erinnert. Angeblich ist es dem berühmten Gedicht von Puschkin über den ´Brunnen des Palastes von Bachtschissaraj´ zu verdanken, daß die Anlage nicht ebenso wie viele andere krimtatarische Kulturdenkmäler unter Stalin zerstört wurde. Es lohnt sich immer, den Besuch mit einer Mahlzeit in einem der tatarischen Restaurants oder Kaffeehäuser abzurunden, die in letzter Zeit entstanden sind.

Kulturdenkmäler ganz besonderer Art sind die Reste einer alten griechischen Siedlung in der Nähe des teils wieder hergerichteten Höhlenklosters Mariä Himmelfahrt und die ´Höhlenstädte´ im südwestlichen Bergland zwischen Sewastopol und Simferopol. Ganz besonders eindrucksvoll die Höhlen- und Felsenstadt Tschufut-Kale (´jüdische Festung´), die - wohl schon in byzantinischer Zeit befestigt - später von Chasaren, Tataren, den jüdisch-stämmigen Karaimen, aber auch Christen, nacheinander und später miteinan-

кінець XV ст. Він нагадує подібні споруди династії Моголів в Індії, таких як Фатехпур Сікрі, Агра та Делі. Стверджують, що своїм збереженням палац завдячує поемі Олександра Пушкіна “Бахчисарайський фонтан”. Адже багато інших кримськотатарських пам’яток за Сталіна було зруйновано. Варто завершити екскурсію по палацу відвіданням татарського ресторану або кав’ярні, які з’явилися тут останнім часом.

Пам’ятками особливого роду є розташований неподалік, на місці старовинного грецького поселення, частково відбудований Успенський монастир та “печерні міста” на гірському плато на південному заході півострова – між Севастополем і Сімферополем. Особливо вражає печерне місто Чуфут-кале (єврейська фортеця), яка з’явилася, очевидно, ще у візантійський період. У пізніші часи фортеця використовувалася хазарами,

der bewohnt wurde. Von der ursprünglichen Besiedlung mit Holzhäusern sind nur noch Keller, die als Speicher und später von den Tataren zum Teil als Gefängnisse benutzt wurden, sowie die jüdisch-karaimischen Kenassen (Gebetshäuser) erhalten geblieben; diese jedoch häufig in erstaunlich gut erhaltenem Zustand.

Beim Blick über die Berglandschaft bis hin zum Meer kommt man unvermittelt ins Sinnieren über die Vergänglichkeit der Völkerscharen aus allen drei großen monotheistischen Religionen, aber auch über das reiche Erbe, daß ihre Kulturen auf der heutigen Krim hinterlassen haben. Wie auch angesichts anderer Überreste der an Kulturdenkmälern reichen Geschichte der alten Krim (Chersones, Sudak) spürt man, daß hier noch ein großes Potential für den hoffentlich einmal einsetzenden, wie man wünschen möchte: sanften und ökologischen, Tourismus schlummert.

Die Region zwischen Foros und Aluschta, zwischen dem Küstengebirge und der eigentlichen Südküste, stellt wohl eine der abwechslungsreichsten und faszinierendsten Landschaften in Europa dar. Die Kontraste zwischen den bizarren Gebirgsformationen, den Felsklippen entlang der Küste, dem Mischwald im Gebirge, den Pinien, Kiefern, Zedern und – wieder zur Küste hin – verschiedenen Palmenarten sind eine einzige Augenweide und haben mich bei jedem Besuch fast in euphorische Stimmung versetzt.

Kein Wunder, daß sich schon in der Zarenzeit Adelsfamilien und Großbürger Villen in dichter Reihenfolge bauten, wozu später in unübersehbarer Anzahl die – allerdings architektonisch meist eintönigen – Sanatorienpaläste hinzukamen. Heute ist leider ein großer Teil der Küstenstraße dicht bebaut: an manchen Stellen reiht sich ein Sanatorium ans andere. Viele von ihnen sind im Sommer, wenn die Einwohnerzahl durch die vor allem russischen Touristen um das Doppelte anschwillt, gut gefüllt. An den Stränden, die jedoch vorwiegend aus Kiessand bestehen, ist in der Hauptsaison

татарами, караїмами (плем'ям іудейського походження) і навіть християнами. Від колишніх дерев'яних будинків збереглися лише підвали, які використовувалися для зберігання продуктів, а за татар – інколи і як в'язниці. Тут можна оглянути караїмські храми - кенаси, деякі з них у напрочуд доброму стані.

Мандруючи поглядом по гірських пасмах аж до моря, мимоволі занурюєшся у роздуми про минущість долі численних народностей, представників трьох великих монотеїстичних релігій, що тут побували, а також про величезну культурну спадщину, яку вони лишили по собі на кримській землі.

Як і в інших історичних місцях – Херсонесі, Судаку – тут також відчувається великий туристичний потенціал, який поки що "дрімає". Хочеться сподіватися, що туризм буде неагресивним і в повному розумінні екологічним.

Місцевість від Фороса до Алушти, між горами і морем, являє собою один з найбільш розмаїтих і захоплюючих ландшафтів Європи. Контрастне поєднання дивовижних гірських формацій, крутих скель на узбережжі, змішаного лісу вище в горах та піній, сосен, кедрів, багатьох різновидів пальм у приморських парках є справжньою втіхою для ока. Кожного разу ці краєвиди приводили мене майже в ейфоричний стан.

Не дивно, що тут ще за часів царської Росії з'явилися ошатні вілли аристократії та заможних сімей. Пізніше довкола виросло безліч санаторіїв, які, проте, не вирізняються архітектурною витонченістю. Сьогодні, на жаль, більша частина узбережжя забудована щільним ланцюгом таких санаторіїв. У літні місяці, коли населення, в основному за рахунок туристів з Росії, зростає у два рази, ці установи добре заповнені. В розпал сезону на пляжах, в основному з

dann kaum noch ein ruhiger Platz zu finden. Nach Presseberichten soll ein Großteil dieser Sanatorien längst in der Hand von sogenannten ´mafiosen Strukturen´ sein.

гальки, навряд чи можна знайти спокійну містину. За повідомленнями преси, більшість санаторіїв прибрали до рук так звані мафіозні структури.

Jalta

Ялта

Jalta: Hafenansicht 1914
Ялта. Вид на порт, 1914 р.

Der Hauptort Jalta (knapp 90.000 Einwohner) gefällt v.a. durch seine mit Palmen gesäumte Küstenpromenade, ist jedoch in der Saison völlig überlaufen. Eine Hauptattraktion ist der nahegelegene ehemalige Zarenpalast in Liwadia, der im September 1911 als Residenz für Zar Nikolaus II. und seine Familie erbaut wurde. Jeder kennt diesen Palast als Tagungsort der Konferenz von Jalta, auf welcher Stalin, Roosevelt und Churchill über das Schicksal Europas berieten. Der Erinnerung an diese Konferenz ist der große Saal im Erdgeschoß gewidmet, der jedoch nicht mehr über die Originalausstattung verfügt. Für den deutschen Besucher ist die hier mit vielen Ausstellungsstücken und teils Originaldokumenten präsentierte Erinnerung an die

Головний курорт Ялта (близько 90 тис. населення) імпонує в першу чергу своєю набережною з пальмами, проте в літні місяці місто безнадійно переповнене. Найвідомішим місцем поблизу Ялти є колишній царський палац у Лівадії, збудований у 1911 році як літня резиденція для царя та його родини. Цей палац відомий як місце проведення Ялтинської конференції, на якій Сталін, Рузвельт і Черчілль обговорювали долю Європи. Великий зал на першому поверсі, правда без первісного умеблювання, присвячений цій події. Для німецьких відвідувачів експонати і документи, виставлені в цьому музеї, пов'язані з надзвичайно болючими спогадами. Адже на цій конференції було

Konferenz von Jalta im Februar 1945 mit außerordentlich schmerzlichen Erinnerungen verbunden: wurde doch auf dieser Konferenz die Entscheidung über die Aufteilung Deutschlands und die damit zusammenhängende Teilung Europas gefällt. Der schwer kranke Roosevelt und der dem auf der Höhe seines Triumphes befindlichen Stalin nicht gewachsene Churchill ließen sich von diesem ´über den Tisch ziehen´, indem sie einer territorialen Verschiebung Polens auf Kosten Deutschlands bis an die Oder und Neiße und einem entsprechenden ´Bevölkerungsaustausch´ zustimmten, welche über neun Millionen Deutschen ihre Heimat und über zwei Millionen letzthin das Leben kosteten. Damit hatte Stalin in diesem Teil Europas zugleich auch die Sowjetunion um das zuvor östliche Drittel Polens erweitert. Polen wurde stattdessen mit den ostdeutschen Gebieten Südostpreußen, Ostbrandenburg, Pommern und Schlesien ´entschädigt´. Die Sowjetunion annektierte damals auch den nördlichen Teil Ostpreußens (heute die Region Kaliningrad / Königsberg). Diese Zusammenhänge werden leider bei den Führungen überhaupt nicht deutlich gemacht, ja – es wird teilweise mit Hilfe falscher Kartendarstellung bereits ein auf die Oder-Neiße-Grenze reduziertes Deutschland gezeigt, obwohl die östlichen deutschen Provinzen bis zum ´Friedensvertrag´ unter polnische Verwaltung gestellt wurden.

Der Palast ist in eklektizistischem Stil gebaut mit Anklängen an Klassizismus, Neogotik und Neorenaissance. Wohltuender als diesen schicksalsbeladenen Palast habe ich den sechs Kilometer langen ´Sonnenpfad´ nach Gaspra genossen, der immer wieder atemberaubende Ausblicke auf die Felsen der Schwarzmeerküste und das Meer bietet. Zur entgegengesetzten Seite – nach Gursuf hin – erstreckt sich der weitläufige botanische Garten Nikitskij, der wohl einer der schönsten botanischen Gärten überhaupt ist. Er enthält Bäume und Sträucher aus allen Erdteilen, darunter kalifornische Mammutbäume, Zypressen, Zedern, Steineichen, einen japanischen Ginkgo-

ухвалене рішення про поділ Німеччини та пов'язаний з ним поділ всієї Європи. Тяжко хворий Рузвельт і Черчілль, який не міг суперничати зі Сталіним, що перебував на вершині свого тріумфу, дали себе ошукати, погодившись на територіальне "переміщення" Польщі до лінії Одер – Нейсе за рахунок німецьких територій та на пов'язаний з цим "обмін населенням". Це позбавило батьківщини більш ніж дев'ять мільйонів німців, а двом мільйонам переселення коштувало життя. Водночас Сталін приєднав до Радянського Союзу східну третину Польщі, збільшивши таким чином територію СРСР. Як "компенсацію" Польща отримала східні німецькі землі – південно-східну Прусію, Східний Бранденбург, Померанію та Сілезію. Тоді ж Радянський Союз анексував північну частину Східної Прусії (сьогоднішній Калінінград/Кенігсберг). На жаль, під час екскурсії про це майже не згадується. Навіть більше – на сфальсифікованій карті показано "зменшену" Німеччину з кордонами по Одеру – Нейсе, хоча до підписання "мирного договору" східні німецькі території були лише передані під управління Польщі.

Палац збудовано в еклектичному стилі з елементами класицизму, неоготики та неоренесансу. Більш позитивні емоції, ніж від цього сповненого історії місця, я отримав від прогулянки по шестикілометровій "сонячній стежці", що веде у напрямку Гаспри. З неї весь час відкриваються захоплюючі краєвиди на мальовничі скелі вздовж узбережжя та на саме море. По інший бік Ялти, поблизу Гурзуфа, розкинувся Нікітський ботанічний сад, який, мабуть, належить до найкрасивіших ботанічних садів світу. В ньому зібрані дерева та кущі з усіх континентів, серед них – каліфорнійські секвої, кипариси, кедри, кам'яні дуби, японські дерева гінко... Тривала прогулянка по ботанічному саду пропонує відпочинок для душі і тіла. А вище в горах прокладено надзвичайно

Baum: eine ausführliche Wanderung bietet Erholung für Körper und Seele. Das Küstengebirge bietet faszinierende Wanderstrecken mit Schluchten und Wasserfällen und immer wieder Ausblicken auf die Küste, die man so leicht nicht vergessen wird. Eine ausführlichere Wanderung gehört zu den Projekten, die ich mir noch für die Zukunft vorgenommen habe.

мальовничі пішохідні маршрути повз ущелини та водоспади, звідки відкриваються незабутньої краси краєвиди узбережжя. Я запланував здійснити більш тривалу гірську прогулянку під час наступних відвідин Криму.

MYKOLAJIW

Ich sitze in einem kürzlich renovierten teuren Restaurant mit reichlich kitschiger Ausstattung und sehe hinter mir eine große Statue des letzten russischen Zaren Nikolaus II. aus Gips. Ich bin in Mykolajiw: kann es denn sein, daß der letzte russische Zar der Namensgeber dieser ´Stadt der Schiffsbauer´ im Mündungsbereich des südlichen Bug ist? Der Bürgermeister Tschajka klärt uns später auf – nein, der Namensgeber der Stadt sei natürlich der Heilige Nikolaus. Das Restaurant, das übrigens ´Imperator´ heißt, wollte mit diesem Namen und der Gipsstatue des Zaren wohl eher darauf hinweisen, daß es nur wie es auf russisch so schön heißt, für die ´beau monde´ da ist. Das heißt in die gegenwärtige Zeit übersetzt wohl: für Transformationsgewinnler, Oligarchen oder mehr oder weniger in der Schattenwirtschaft prosperierende ´businessmen´.

Die vor allem vom Schiffsbau und Einrichtungen der früheren Schwarzmeerflotte geprägte Stadt mit über einer halben Million Einwohnern wurde 1789 – im Jahr der französischen Revolution – gegründet. Als der Bürgermeister uns beim Abschied vor den Eingang des riesigen Verwaltungspalasts seiner Behörde und der Gebietsverwaltung führt, weist er mit etwas unbestimmter Gebärde auf den riesigen Lenin hin, der den gesamten Platz nahe des Bug beherrscht: ´´Heute denken wir aber nicht mehr an Revolutionen oder Kriege sondern an Frieden´´.

Mykolajiw, das über kein kompaktes Stadtbild verfügt, sondern sich über ein

МИКОЛАЇВ

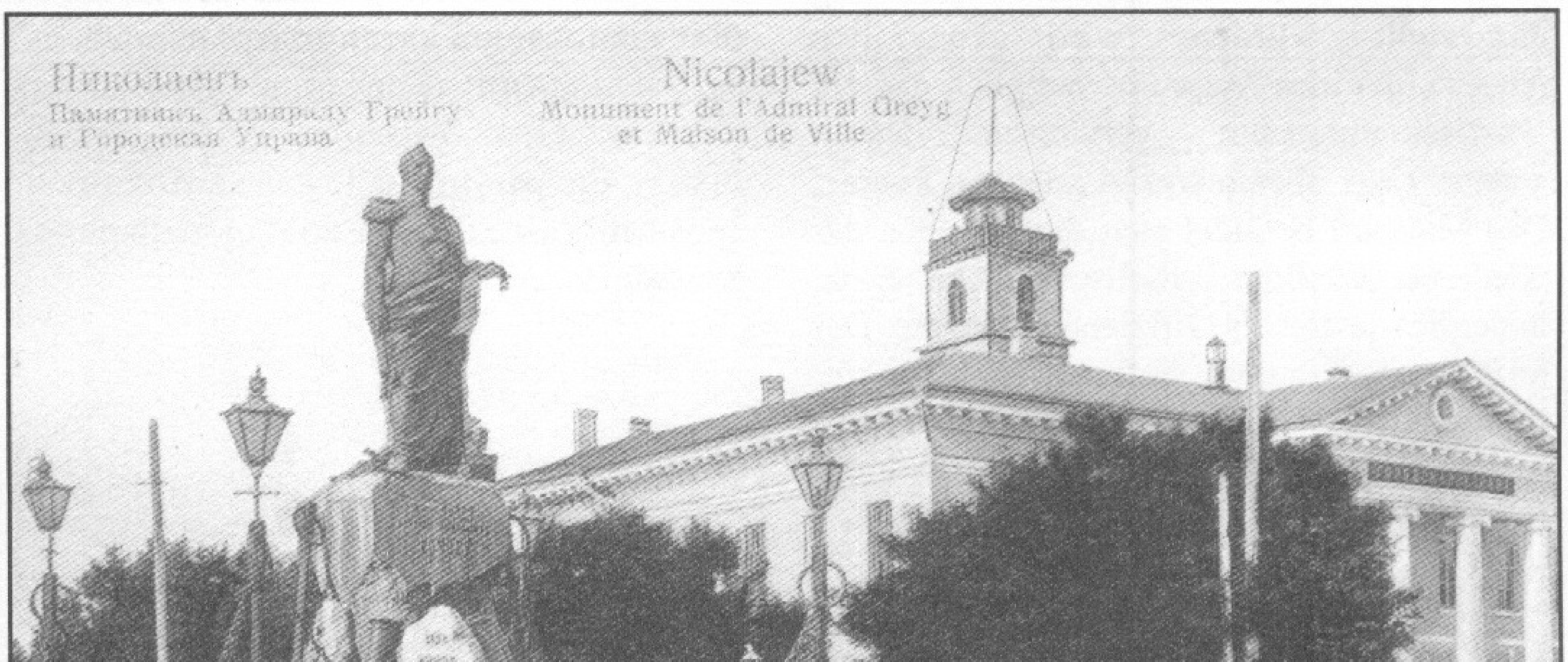
Сиджу в нещодавно відремонтованому дорогому ресторані, оздобленому в стилі "кіч", і бачу позаду себе велику гіпсову статую російського царя Миколи II. Я в Миколаєві. Чи справді останній російський цар дав ім'я цьому "місту корабелів", розташованому на місці впадіння Південного Бугу в Дніпро? Пізніше мер міста пан Чайка пояснив нам, що це не так і що місто, звичайно ж, назване на честь Святого Миколая. Очевидно, власники ресторану, який, до речі, називається "Імператор", хотіли продемонструвати цією назвою та гіпсовою статуєю царя, що той призначений для "бомонду", тобто для новобагатьків, олігархів та більш або менш процвітаючих бізнесменів-тіньовиків.

Півмільйонне місто, обличчя якого визначають в першу чергу суднобудування та споруди колишнього Чорноморського флоту, було засноване у 1789-му – році Французької революції. Коли мер підводить нас на прощання до входу у масивний адміністративний палац, в якому знаходиться його кабінет, він дещо невизначеним жестом вказує на величезну статую Леніна, що домінує над усією площею: "Сьогодні ми вже не думаємо про революції чи війни. Ми думаємо про мир".

Місто, яке не має цілісної забудови, а досить хаотично тягнеться вздовж Бугу та невеличкої річки Інгул, ще досить відчутно потерпає від свого радянського

Nicolajew. Kathedral-Platz, vor WK I
Миколаїв, Соборна площа (до Першої світової війни).

Denkmal Admiral Greyg und Rathaus, vor WK I
Пам’ятник адміралу Грейгу та міська ратуша (до Першої світової війни).

größeres Areal längs des Bug und des Flüßchens Ingul ziemlich ungegliedert hinzieht, trägt noch schwer an seinem Sowjeterbe: das betrifft nicht nur die herkömmlichen Straßennamen, sondern auch den Zustand der Straßen, der öffentlichen Gebäude und der Straßenbahnen. Diese längst museumsreifen Ungetüme erschweren sicherlich auch eine offenbar demnächst geplante Sanierung des gesamten Straßensystems, wofür die Stadt eine Anleihe von 25 Millionen Griwna aufnehmen will. Auch ist ein neues Denkmal für Tschernobyl-Opfer geplant und sogar eine Plakette für den 1999 verstorbenen Führer der Volksbewegung Rukh Wjatscheslaw Tschornowil.

Ein Besuch im Regionalmuseum verläuft enttäuschend: das Museum besteht aus lediglich zwei Räumen mit Artefakten aus der Frühzeit, Exponaten aus griechisch-hellenistischer Zeit und einem weiteren Saal zu Kultur und Lebensart der Kosaken bzw. bäuerlichen Bevölkerung. Auf die Frage, wo denn die Revolutionsgeschichte, die Sowjetzeit und der Zweite Weltkrieg dargestellt würden, wird von den Angestellten des Museums lediglich auf ein ´Partisanenmuseum´ verwiesen, dessen genaue Lage aber niemand angeben konnte. Das Museum befindet sich direkt neben der wiederhergestellten katholischen Kirche, die in der Sowjetzeit als Offiziersklub diente. Der Museumsbau selber befindet sich in der früher zur katholischen Gemeinde gehörigen Schule, ist also ursprünglich eigentlich Kircheneigentum.

минулого. Це стосується не тільки назв вулиць, а й стану доріг, громадських будинків та досить старих трамваїв. Ці музейні страховиська становитимуть проблему для запланованої реконструкції всієї дорожньої мережі міста, на яку міська влада збирається взяти кредит у 25 млн гривень. Невдовзі заплановано поставити пам'ятник жертвам Чорнобиля і випустити пам'ятну медаль на честь загиблого у 1999 році керівника Руху В'ячеслава Чорновола.

Візит до краєзнавчого музею розчарував. У ньому лише експозиції первісних знарядь ранньої історії, предмети елліністичної доби. Ще один зал присвячений культурі та побуту козаків і сільського населення. На питання, де ж можна ознайомитись з періодом революції, радянської епохи та Другої світової війни, співробітники музею згадують щось про "партизанський музей", проте ніхто не може напевно сказати, де він знаходиться. Музей розташований прямо біля відновленої католицької церкви, яка за радянських часів була офіцерським клубом. Сам будинок музею займає школу, що раніше належала католицькій громаді, а отже, була колись церковною власністю.

ODESSA

Odessa, größte Hafenstadt der Ukraine unweit des Mündungsdeltas des Dnjestr (Grenzfluß zu Moldawien) weckt viele Assoziationen: kosmopolitischste Stadt der Ukraine, Stadt der Literaten, Stadt der frühen russischen Musikavantgarde, in neuerer Zeit natürlich ´Heldenstadt der Sowjetunion´, aber auch ´Stadt der Mafiosi und Bandenkriege´.

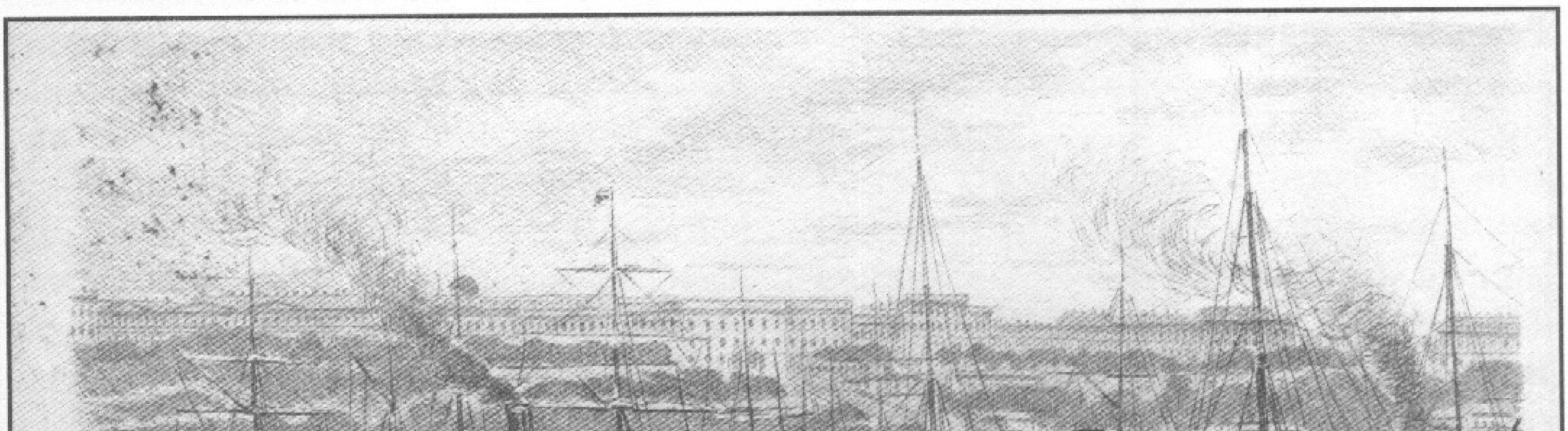
ОДЕСА

Найбільше портове місто України, що розташоване недалеко від гирла Дністра, по якому проходить кордон з Молдавією, пробуджує численні асоціації. Найбільш космополітичне місто України, місто літераторів, раннього російського музичного авангарду, а в новому часі, звичайно ж, "місто-герой", але й місто

Hier wohnten Juden, Griechen, ferner Albaner, Türken, Bulgaren, Rumänen und Kaukasier lange Zeit miteinander. Zur Zeit Isaak Babels waren die Juden mit 29 Prozent die größte Volksgruppe. Noch Ende der 50er Jahre soll es 100.000 gegeben haben, danach setzte eine große Auswanderungswelle nach Israel ein. Die Region war auch ein Siedlungsschwerpunkt der Schwarzmeerdeutschen, die unter Katharina II. als Kolonisten ins Land gerufen wurden. Die 1824 erbaute evangelisch-lutherische Pauls-Kirche ist längst Ruine. Nach langen Verhandlungen wurde 1997 das Grundstück des früheren Altersheims und der Kirchenruine an die deutsche evangelisch-lutherische Kirche zurückgegeben und im September 2002 konnte hier endlich das neue Kirchenzentrum im Beisein des deutschen Botschafters feierlich eröffnet werden. Bei der Sanierung und Ausstattung halfen die ev.-luth. Kirche Bayerns und weitere kirchliche Stellen Bayerns – von wo übrigens auch der dortige Bischof stammt – wie z.B. das ev.-luth. Dekanat Regensburg, der Partnerstadt von Odessa.

“мафіозі” та кримінальних війн.

Тривалий час тут жили поряд євреї, греки, а також албанці, турки, болгари, румуни, вихідці з Кавказу. У часи Ісаака Бабеля євреї складали 29% жителів і були найбільшою етнічною групою. Ще наприкінці 50-х років їх налічувалось близько 100 тис., але потім почалася потужна хвиля еміграції в Ізраїль. Цей регіон був осередком розселення чорноморських німців-колоністів, які прибули сюди на запрошення Катерини II. Від збудованої у 1824 році лютеранської церкви давно залишилися одні руїни. У 1997 році, після тривалих переговорів, ділянку, де знаходився будинок престарілих та рештки церкви, передали німецькій лютеранській громаді. Нарешті у вересні 2002 року урочисто освятили дзвіницю. Допомогу в будівництві та оснащенні церкви надала Євангельсько-лютеранська церква та інші церковні організації Баварії, наприклад, деканат Євангельсько-лютеранської церкви Регенсбурга – міста, яке є побратимом Одеси.

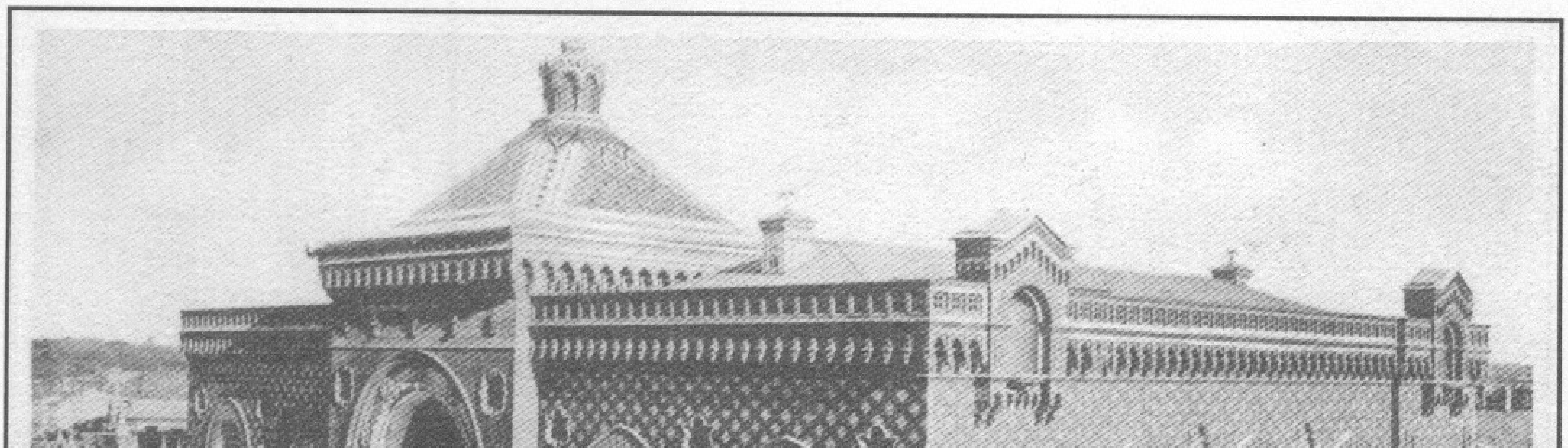
Odessa: Hafen, Poststempel 1902
Одеса: порт, поштовий штемпель 1902 року.

Vor dem Zweiten Weltkrieg stellten die Deutschen fünf Prozent der Bevölkerung in Odessa, heute gibt es nur noch wenige hundert. Das Bayerische Haus genannte Kultur- und Sprachzentrum ist auch für die Betreuung der sogenannten ´Container-Deutschen´ im Hinterland zuständig. Hierbei handelt es sich um wenige Tausend der ursprünglich auf 400.000 angesetzten rückwanderungswilligen ehemals deportierten Ukraine-Deutschen aus Zentralasien. Diese Rückübersiedlung war damals vom ersten Präsidenten Krawtschuk zugesagt worden. Als die ersten Rücksiedler erschienen, waren jedoch kaum Lebens- und Arbeitsmöglichkeiten gegeben. Heute wird mit Hilfe technischer Hilfeprogramme (u.a. der GTZ) versucht, den wenigen noch Verbliebenen eine berufliche und kulturelle Perspektive zu bieten.

Die Umgangssprache in Odessa war und ist Russisch, Ukrainisch hört man recht selten. Viele der sowjetisierten Straßennamen sind inzwischen wieder in ihre alten Bezeichnungen umbenannt worden. So heißt der Proletarskij Boulevard inzwischen wieder ´Franzuskij Boulevard´ oder die Patrice-Lumumba-Straße wieder ´Admiralskij Prospekt´.

До війни німці становили 5% населення Одеси, а сьогодні їх налічується всього декілька сотень. Центр німецької культури і мови, який тут іменується "Баварським домом", опікується і так званими "контейнерними" німцями, які мешкають на Одещині. Мова йде про декілька тисяч із загалом 200 тис. колишніх українських німців, яких свого часу депортували до Середньої Азії і які виявили бажання повернутися в Україну. На таке повторне переселення німців погодився перший президент України Леонід Кравчук. Але коли з'явилися перші переселенці, виявилося, що практично відсутні необхідні умови проживання та робочі місця. Сьогодні через програми технічного сприяння, в т.ч. німецького Товариства технічного співробітництва, намагаються створити умови для професійного та культурного розвитку тих небагатьох, що ще лишилися.

Розмовною мовою в Одесі була і лишається російська, українську чути досить рідко. Багатьом вулицям, що носили радянські назви, повернули

Börse um 1900
Біржа (близько 1900 р.).

Katharina II. ließ Ende des 18. Jahrhunderts das frühere osmanische Fort in eine russische Hafenfestung umbauen und die neue Stadt Odessa schachbrettartig vom Reissbrett entwerfen. Sie zeichnet sich aus durch weite Alleen, die im heißen Sommer noch immer den Fußgängern Schatten spenden. Fast die gesamte Innenstadt ist mit ihren klassizistischen Bauten wie etwa dem Opernhaus erhalten geblieben. Im Küstenbereich ist der Kalksteinuntergrund von sogenannten Katakomben durchzogen, die im Zweiten Weltkrieg Partisanen Unterschlupf boten. Die Stadt kam trotz Plünderungen unter rumänischer Besetzung relativ unbeschädigt durch den Krieg.

Odessa ist oder besser war auch eine Stadt der Literaten. Isaak Babel, ein führender Vertreter der ´revolutionären Romantik´, dessen ´Budjonnys Reiterarmee´ ich als Student las, beeindruckte mich sehr aufgrund seines expressionistischen Stils und der Darstellung der sinnlosen Grausamkeiten des Krieges. Er wurde 1941 vom NKWD liquidiert. Auch Anna Achmatowa und andere berühmte russische/ukrainische Künstler stammen aus Odessa.

Odessa steht auch für die frühe russische Musikavantgarde, die jedoch zu Sowjetzeiten unwillkommen war. Theofil Richter, Vater des berühmten Pianisten Swjatoslaw, war vor dem Krieg Organist der deutschen Kirche und unterrichtete deutsche Musikschüler. Nach Kriegsausbruch der Spionage für die Deutschen verdächtigt, wurde auch er erschossen. Sein Sohn Swjatoslaw hat dies zu seinen Lebzeiten nicht mehr erfahren. Die offizielle Sprachregelung war, daß er ´beim heldenhaften Kampf gegen den Faschismus´ gefallen sei. Dergleichen Schicksale gab es in Odessa – und natürlich nicht nur hier – Tausende, von denen die meisten den heutigen Odessiten wohl kaum bekannt sein dürften. Die Stadt hat nach den Judenverfolgungen, Deportationen, Emigrationen sehr viel von ihrem kosmopolitischen Erbe eingebüßt.

Die mit dem täglichen Überlebenskampf wie Problemen mit Heizungs-, Wasser- und

колишні. Так, Пролетарський бульвар знову називається Французьким.

Наприкінці XVIII століття Катерина II наказала перетворити колишню турецьку фортецю на укріплений порт і побудувати тут нове місто – Одесу, спланувавши його за взірцем шахівниці. Місто вирізняється широкими алеями, якими дають пішоходам приємну тінь у розпал спекотного літа. Свого часу у вапняках прибережної смуги проклали так звані катакомби, якими під час Другої світової війни послуговувалися партизани. Попри грабежі під час румунської окупації місто пережило війну без значних руйнувань.

Одеса є, а вірніше була, містом літераторів. Ісаак Бабель, провідний представник “революційної романтики”, “Кінну Армію” якого я прочитав ще студентом, вразив мене своїм експресіоністським стилем та зображеннями безглуздої жорстокості війни. У 1941 році його ліквідувало НКВД. Анна Ахматова та багато інших російських та українських поетів і письменників народилися в Одесі.

В Одесі зародився ранній російський музичний авангард, який, однак, за радянських часів не вітався. Теофіл Ріхтер, батько знаменитого піаніста Святослава Ріхтера, служив до війни органістом в німецькій церкві, пізніше зруйнованій, давав уроки музики німецьким дітям. Запідозрений після початку війну у шпіонажі на користь німців, був розстріляний. Його син Святослав про це не знав до самої смерті. Офіційна версія стверджувала, що батько загинув “смертю хоробрих у боротьбі проти фашистів”. Подібних доль було тисячі, і не тільки в Одесі. Навряд чи сьогоднішні одесити щось знають про це. Після переслідувань євреїв, депортацій, хвиль еміграції місто значною мірою втратило свій космополітичний характер. Населенню, яке мусить боротися зі щоденними проблемами – перебоями з опаленням,

Sretenskaja-Kirche, Verlag Stengel & Co. um 1900
Стрітенська церква (видавництво Штенгеля & Co., близько 1900 р.).

Stromversorgung beschäftigte Bevölkerung hat offenkundig anderes zu tun, als sich mit ihrer Vergangenheit auseinanderzusetzen.

Die Region um Odessa und fast alle Hafenstädte am Schwarzen Meer sind durch schwere Umweltprobleme u.a. durch ungefilterte Abwassereinleitungen aus Raffinerien und Industrieanlagen gezeichnet. In den letzten Jahren hat sich Odessa auch einen traurigen Ruhm erworben, was die öffentliche Sicherheit angeht: in wohl kaum einer anderen Stadt der Ukraine sind mafiose Strukturen, Bandenkämpfe und Korruption so verbreitet wie hier. 80 Prozent des Schwarzgeldes sollen hier ´umgeschlagen´ werden, daher wird Odessa bezeichnender-

світлом та водопостачанням – навряд чи до роздумів про минуле.

Одеський регіон і практично всі портові міста на Чорноморському узбережжі відчувають серйозні проблеми з екологією, в першу чергу з викидами неочищених стоків від нафтопереробних заводів та промислових підприємств. В останні роки Одеса нажила собі сумної слави через напружену криміногенну обстановку. Навряд чи в якомусь іншому місті України набули такого розповсюдження мафіозні структури та кримінальні війни. Подейкують, що в Одесі "відмиваються" вісімдесят відсотків брудних грошей країни, тому місто інколи назива-

weise gelegentlich auch die „Waschmaschine der Ukraine“ genannt.

Da ich ja keinen Reiseführer schreibe, kann ich hier nicht auf die vielen interessanten Gebäude, Museen oder das Opernhaus eingehen. Ich möchte jedoch noch den ´Mythos´ über die sogenannte Potemkin-Treppe erwähnen: das von Sergej Eisenstein in seinem legendären Film ´Panzerkreuzer Potemkin´ dargestellte Massaker auf dieser Treppe hat in der gezeigten Form wohl so nicht stattgefunden. Zwar gab es 1905 auch in Odessa Barrikaden und Straßenunruhen mit vielen Toten; das soll aber – nach einer anderen Version – bereits vier Monate nach der Meuterei auf dem Panzerkreuzer gewesen sein.

ють "пральною машиною" України.

Оскільки я пишу не путівник, тому не буду зупинятися на численних пам'ятках Одеси, її музеях та знаменитому оперному театрі. Але хотів би згадати про міф навколо так званих Потьомкінських сходів. Справа в тому, що зображена у легендарному фільмі Сергія Ейзенштейна "Броненосець Потьомкін" сцена розстрілу в такому вигляді навряд чи відбулася насправді. Хоча у 1905 році в Одесі також відбулися сутички на барикадах та вуличні зіткнення, які призвели до численних жертв, але, за іншою версією, ці події сталися через чотири місяці після бунту на броненосці.

KAMJANEZ-PODILSKIJ

Diese mittelalterliche Festungsstadt ist die heimliche Hauptstadt Podoliens (´das Land unterhalb der Berge´, womit die Karpathen gemeint sind), eine alte historische Landschaft, die sich heute über die Oblaste Ternopil, Chmelnizkij und Winniza erstreckt. Unterhalb der Festung das Flüßchen Smotritsch, welches ca. 15 Kilometer südlich in den Dnjestr mündet.

Die nachweisbare Geschichte der Stadt beginnt mit der litauischen Herrschaft im 14. Jahrhundert, sie gehörte von 1430 bis 1772 (erste polnische Teilung) zu Polen, erhielt die Magdeburger Stadtrechte 1432 und fiel danach ans russische Reich. In der litauisch-polnischen Blütezeit soll Kamjanez 30 Kirchen beherbergt haben.

Die Stadt wird von einer großartigen Festungsanlage beherrscht, die von ersten Anfängen im 11. Jahrhundert unter verschiedenen Herrschern immer wieder ausgebaut wurde. Es handelt sich um eine der großartigsten Festungsstädte Europas überhaupt, die auch in wesentlichen Teilen noch recht gut erhalten ist. Die Festung und die ca. 200 historischen Denkmäler sind wohl auch

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

Це середньовічне місто-фортеця є таємною столицею Поділля ("краю під горами", тобто під Карпатами), яке розкинулося на території Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей. Попід фортецею тече невеличка річка Смотрич, яка за п'ятнадцять кілометрів на південь впадає в Дністер.

Перші писемні згадки про це місто належать до XIV століття, часу польсько-литовського панування. З 1430-го до 1774 року Кам'янець належав Польщі (перший поділ Польщі), у 1432 році місто отримало Магдебурзьке право. Пізніше воно увійшло до складу Російської імперії. Згадується, що в період свого розквіту у складі Польсько-Литовського князівства в місті налічувалось 30 церков.

Над Кам'янцем здіймається велична фортеця, започаткована ще в XI столітті і яка постійно розбудовувалася за нових володарів. Вона становить одну з найвизначніших фортечних споруд у всій Європі і досить добре збереглася по сьогоднішній день. Завдяки самій

der Grund dafür, daß Kamjanez auf die Kandidatenliste der Städte für das UNESCO-Weltkulturerbe gesetzt worden ist.

Die Türken hatten die Stadt 1672 erobert und hielten sie bis 1699. Die Verbindung zwischen Festung und Altstadt ist die bis heute noch so genannte ´türkische Brücke´. Von dort bietet sich ein grandioser Ausblick auf die Festungstürme und –wälle einerseits und die Kirchtürme und Stadttore andererseits. Innerhalb der Stadtmauern lebten jahrhundertelang v.a. Ukrainer, Polen, Armenier und Juden. Alle hatten nicht nur ein eigenes Stadtviertel, sondern auch ihnen zugewiesene Abschnitte der Stadtbefestigung und Festung, die sie im Ernstfall zu verteidigen hatten.

фортеці та 200 іншим історичним пам'яткам місто потрапило до списку кандидатів світової історичної спадщини ЮНЕСКО.

У 1672 році місто завоювали турки, які утримували його до 1699 року. Досі міст, що з'єднує фортецю і старе місто, називається турецьким. З нього відкривається грандіозна панорама на фортечні башти та вали по один бік, і церковні дзвіниці та міські брами – по інший. За цими мурами століттями поруч жили українці, поляки вірмени та євреї. У кожного з цих народів був не тільки свій квартал, а й частина міського муру, який вони мали захищати в разі небезпеки.

Кафедральний Петропавлівський костьол XV-XIX ст. ст. Кам'янець-Подільський

Peter und Pauls-Kirche mit Minarett und Mariensäule, Zeichnung von 1988
Петропавлівський костьол з мінаретом та колоною Марії (малюнок 1988 року.).

Im armenischen Viertel ist die Verkündigungskirche teilweise – nach Zerstörungen in der Türkenzeit – erhalten geblieben wie auch Überreste der armenischen Schule und einiger Wohnhäuser. Die Armenier sind angeblich später in der slawischen Bevölkerung aufgegangen, die jüdische Bevölkerung verschwand im Zweiten Weltkrieg fast völlig. Ein ganz besonderes Kulturdenkmal ist die katholische Peter und Pauls-Kirche, die inzwischen wieder Sitz des katholischen Bischofs ist. Diese Kirche wurde bald nach der Eroberung durch die Türken als Moschee genutzt und mit einem 36 Meter hohen Minarett ausgestattet. Nach der Rückkehr der Polen wurde dieses Minarett nicht etwa zerstört, sondern auf deren Spitze 1756 eine Marien-Statue aufgesetzt, mit welcher der Patronin Polens für die Türkenbefreiung gedankt wurde. Ich bin mir zwar nicht sicher, ob man damit von polnisch-katholischer Seite das historische Zeugnis einer anderen Religion wirklich respektieren wollte, dennoch erscheint es mir gerade unter dem Eindruck der Zersplitterung der Konfessionen, die ja auch tief in die Orthodoxie hinein reicht, ein Symbol religiöser Toleranz zu sein. Auch die Predigertribüne (Mimbar) in der Kirche ist mit ihren arabischen Schriftzeichen erhalten geblieben.

Der Bischof von Kamjanez-Podilskij war 1997 für zehn Regionen in der Ukraine zuständig. In der Stadt selbst sollen ca. 5.000 Katholiken leben, womit zum großen Teil auch polnische oder ukrainisch-polnisch gemischte Familien gemeint sind. Neben einer kleinen Kapelle ist diese Kirche jedoch die einzige katholische in der Stadt. Wie im ganzen Lande kann Religionsunterricht nur auf freiwilliger, privater Basis in Form von Sonntagsschulen stattfinden.

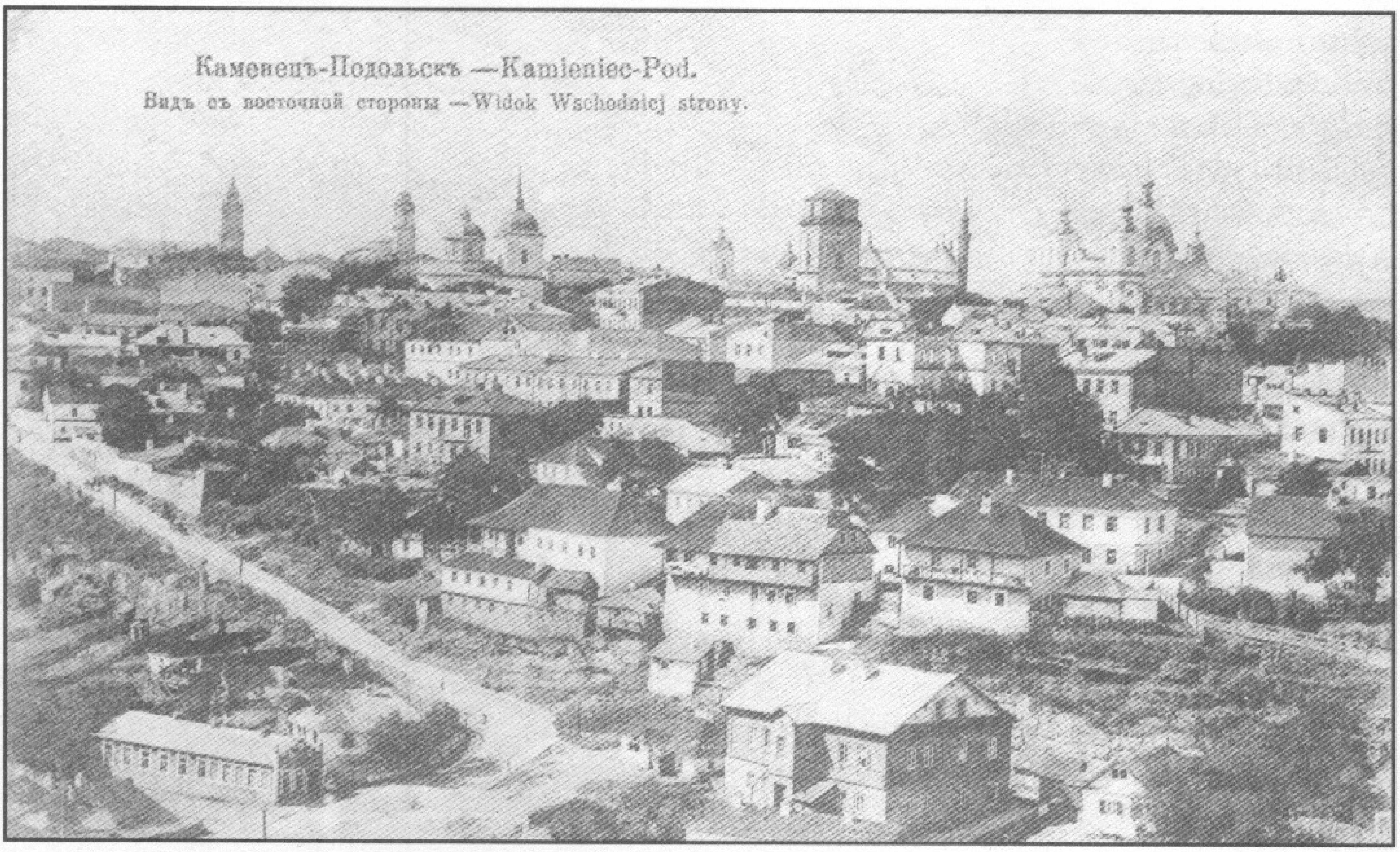
Schlimmer als die Türken trieben es 200 Jahre später die Kommunisten mit der Kirche: sie wurde 'Museum des wissenschaftlichen Atheismus'. Ein Schicksal, daß – wie gesagt – viele der schönsten und berühmtesten Kirchen in der gesamten Sowjetunion erleiden mußten.

У вірменському кварталі можна оглянути Благовіщенську церкву, яка частково збереглася після турецького владарювання, а також залишки вірменської школи та декількох будинків. Пізніше вірмени, як стверджується, розчинилися серед слов'янського населення, а євреї повністю зникли під час Другої світової війни. Особливу пам'ятку культури становить католицька Петропавлівська церква, яка знову стала резиденцією єпископа. Відразу після турецької навали церкву перетворили на мечеть і збудували 36-метровий мінарет. Проте після повернення поляків цей мінарет не було зруйновано. Натомість у 1756 році на його вершині встановили статую Святої Марії як знак подяки покровительці поляків за визволення від турків. Правда, я не впевнений, що поляки-католики хотіли продемонструвати в такий спосіб свою повагу до іншої релігії, але з огляду на конфесійну роздрібненість, яка глибоко торкнулася і православ'я, це видається мені символом релігійної терпимості. В церкві збереглася також трибуна для проповідей (мімбар), оздоблена написами арабською в'яззю.

У 1997 році кам'янець-подільський єпископ мав опікуватися десятьма регіонами України. В самому місті живуть близько 5 тис. католиків, в основному польські та змішані україно-польські родини. Але і досі Петропавловська церква поряд з невеличкою каплицею є єдиним католицьким храмом у місті. Як і по всій країні, викладання релігії можливе лише на добровільній, приватній основі, тобто в недільних школах.

Гірше за турків повелися з церквою комуністи 200 років потому. Вона була перетворена на "Музей наукового атеїзму". Подібна доля спіткала найкрасивіші і найзнаменитіші церкви у всьому Радянському Союзі.

Сьогодні реставрацією цієї церкви і

Kamenez-Podolsk: Blick auf die Ostseite, vor WK I
Кам'янець-Подільський, вид на східну частину міста (перед Першою світовою війною).

Die Kirche und umliegenden Gebäude werden heute von polnischen Restaurateuren wiederhergestellt. Von den vielen Sehenswürdigkeiten sollen nur noch das ´Windige Tor´ genannt werden (so genannt, da Peter dem Großen hier bei seinem Besuch sein schöner Hut vom Kopf geflogen sein soll), die Kirche des Dominikaner-Klosters und das alte Rathaus aus dem 14. Jahrhundert, das wohl älteste noch existierende in der Ukraine. Abenteurer können die wackligen Treppen zum Glockenturm aus dem 18. Jahrhundert hinaufsteigen. Nicht nur hier wird deutlich, wie dringend der Renovierungsbedarf der meisten alten Gebäude wirklich ist. Außerhalb der vom Smotritsch umschlossenen Altstadt liegt auch ein anderes kulturhistorisch interessantes Kirchlein, die orthodoxe, hölzerne Kreuz-Erhöhungskirche aus dem 18. Jahrhundert, ein Beispiel der podolischen Holzarchitektur. Das Kirchlein liegt im Vorort Karwassary, dem ursprünglich türkischen Wort für Karawanserei entlehnt.

Seit 1991 gibt es eine Partnerschaft zwischen Kamjanez-Podilskij und Wiesbaden,

навколишніх споруд опікуються польські фахівці. З-поміж багатьох інших пам'яток хочу назвати ще "вітряні ворота" (названі так тому, що начебто сильний вітер зірвав з голови Петра I його прегарного капелюха, коли цар проїжджав крізь них), церкву Домініканського монастиря, стару Ратушу XIV ст., яка вважається найдревнішою на території України. Любителі пригод можуть спробувати піднятися хиткими сходами на дзвіницю XVIII століття. Тут усвідомлюєш, наскільки великою є потреба у терміновій реставрації більшості старих будівель. За межами оточеного Смотричем старого міста можна оглянути ще одну цікаву з історично-культурної точки зору пам'ятку – Хрестовоздвиженську православну церкву, приклад дерев'яної архітектури Поділля. Вона знаходиться у передмісті з назвою Карвассари, що походить від турецького слова "караван-сарай".

З 1991 року встановлені побратимські зв'язки між Кам'янцем-Подільським і

die von einem gleichnamigen Partnerschaftsverein gepflegt wird. Die vielfältigen humanitären Hilfeleistungen der deutschen Seite litten jedoch immer wieder unter bürokratischen Schwierigkeiten der ukrainischen Seite. Probleme mußten mit Unterstützung der beiderseitigen Diplomaten gelöst werden.

Es war im Kontrast zu den Verfallserscheinungen der Gebäude aus der Sowjetzeit wohltuend zu sehen, daß Lenin inzwischen von seinem Podest auf dem früheren Leninplatz im Zentrum der sowjetischen Neustadt verschwunden ist, wenn auch offenbar noch kein Nachfolger (für das Podest!) in Sicht ist.

Besonders erfreulich für mich war die Begegnung mit vielen Jugendlichen aus Kamjanez-Podilskij anläßlich einer Konferenz über 'Aspekte der europäischen Integration' mit Nachwuchspolitikern und Studenten sowie eine große Veranstaltung im städtischen Kulturzentrum für die Jugend, wo gerade Auszeichnungen für die Gewinner von Kulturwettbewerben in den Bereichen Musik, Theater, Malerei und Skulptur ausgehändigt wurden. Meine kleine Rede an die über 200 Schüler und Studenten über 'Perspektiven für die neue Generation innerhalb des allmählich zusammenwachsenden Europas' wurde mit rhythmischem Klatschen gefeiert.

CZERNOWITZ

Auch Czernowitz ist – wie Lemberg – die Hauptstadt eines Grenzlandes (Bukowina: Buchenland), wurde 1775 vom osmanischen Reich an die Habsburger Monarchie abgetreten und 1848 nach der neuen Habsburgischen Reichsverfassung Kronland wie Galizien. Erst unter Habsburger Herrschaft entwickelte sich die zuvor wenig bedeutsame Bezirksstation moldauischer Fürsten zu einem kosmopolitischen Zentrum der Bukowina, in dem Juden, Armenier, Deutsche, Ukrainer (damals Ruthenen genannt), Tschechen, Griechen, Polen, Türken sowie russische Altgläubige friedlich

Вісбаденом у Німеччині. Проте численні гуманітарні акції німецьких партнерів наштовхувалися на бюрократичні перепони українських властей. Проблеми довелося вирішувати з допомогою дипломатів обох країн.

На відміну від гнітючого враження від занепаду будинків радянської доби було відрадно побачити, що пам'ятник Леніну, який знаходився в центрі збудованого за радянських часів нового міста, вже зник зі свого п'єдесталу, і поки що не видно кандидатів у наступники (на п'єдестал!).

Особливо приємними для мене були зустрічі з молоддю під час проведення конференції "Аспекти європейської інтеграції", організованої для молодих політиків та студентів. Крім того, я був присутнім у міському Культурному центрі на врученні нагород переможцям конкурсу у сфері музики, театру, малювання та скульптури. Мій короткий виступ на тему "Перспективи молодої генерації у спільній Європі" перед більш ніж 200 учнями та студентами присутні зустріли бурхливими оплесками.

ЧЕРНІВЦІ

Подібно до Львова, Чернівці також були центром прикордонної області Буковина, яку в 1775 році Османська імперія передала Габсбурзькій монархії. 1848 року, за новою Габсбурзькою конституцією, Буковина, як і Галичина, стала Коронною землею. Лише за Габсбургів колишнє малозначиме містечко, яким володіли молдавські князі, стало космополітичною столицею Буковини, в якому мирно жили поряд євреї, вірмени, німці, українці (їх тоді називали русинами), чехи, греки, поляки, турки, а також росіяни-старовіри. З 1848-

nebeneinander wohnten. Der Anteil der Juden entwickelte sich von 1848 bis 1910 von sechs auf 30 Prozent der Bevölkerung. Zwischen 1848 und 1940 gab es eine vielfältige Presselandschaft in deutscher, ukrainischer, rumänischer, polnischer und jiddischer Sprache. Vor dem Ersten Weltkrieg existierten allein fünf deutschsprachige Tageszeitungen. Unter den vielen deutsch schreibenden jüdischen Literaten sind u.a. Rose Ausländer, Karl Emil Franzos, Alfred Margul-Sperber und Paul Celan zu nennen. Auch der bekannte Autor Gregor von Rezzori (´Maghrebinische Geschichten´) wuchs in Czernowitz auf.

Ein besonderes Erlebnis war ein Treffen 1995 mit dem 1912 geborenen Josef Burg. Er erinnerte sich an ´vierzig jiddische Schriftsteller vor dem Krieg´. Danach waren es noch zwölf gewesen. Jetzt ist er wohl der letzte Überlebende einer reichen jiddischsprachigen Literatur und Kultur im Süwesten der heutigen Ukraine.

Unter rumänischer Herrschaft – ab Ende 1918 – wurde Kultur, Bildungswesen und das reiche Presse- und Theaterleben zunehmend rumänisiert. Auch hier marschierte die Rote Armee im Juni 1940 ein, wonach die üblichen Säuberungen und Deportationen nach Sibirien erfolgten. Juni 1941 besetzten rumänische Truppen die Stadt und es kam gemeinsam mit SS-Einheiten zu systematischen Judenverfolgungen. In Ghettos, Transporten nach Transnistrien, durch Kälte, Hunger, Epidemien und harte Arbeit ist der Großteil der jüdischen Bevölkerung umgekommen. Die deutschstämmige Bevölkerung wurde nach dem Hitler-Stalin-Pakt in das Deutsche Reich umgesiedelt. Knapp 100.000 mit jeweils höchstens 50 Kilogramm Gepäck mußten sich in eine äußerst ungewisse Zukunft aufmachen. In der Stadt leben heute nurmehr etwa 100 Deutsche.

Das Schicksal von Czernowitz erinnert in vielem an dasjenige Lembergs: zwar leben hier nur 300.000 Einwohner, doch nur jeder 20ste ist Nachkomme einer Familie, die schon vor dem Zweiten Weltkrieg hier gelebt

го по 1910 рік частка єврейського населення зросла з шести до тридцяти відсотків. З 1848-го по 1940 рік тут видавалося безліч газет німецькою, українською, румунською, польською мовами та на ідіш. До Першої світової війни лише німецькою мовою виходило п'ять щоденних газет. Серед численних німецькомовних авторів слід назвати таких єврейських літераторів як Роза Ауслендер, Карл Еміль Францоз, Альфред Маргул-Шпербер та Пауль Целан. Відомий автор Грегор фон Реццорі („Магрибські історії") також народився в Чернівцях.

Особливі спогади пов'язані із зустріччю в 1995 році з Йзефом Бургом, який народився ще у 1912 році. Він пригадував, що до війни в місті було ще сорок письменників, які писали на ідіш. Після війни лишилося лише дванадцять. А зараз Йозеф Бург є мабуть останнім представником колись надзвичайно розмаїтої літератури мовою ідіш на південному заході сьогоднішньої України.

За румунської влади – з кінця 1918 року – почалася інтенсивна румунізація преси і театру. В червні 1940 року сюди увійшла Червона Армія, після чого почалися, як і скрізь, репресії з її чистками та депортаціями до Сибіру. В червні 1941 року місто окупували румунські війська, після чого за участі частин СС розпочалися систематичні переслідування євреїв. Через холод, голод, епідемії та важку працю в гетто, а також під час депортації до Придністров'я більшість євреїв загинули. Згідно з пактом Гітлера-Сталіна, представники німецької меншини були переселені до Рейху. Майже 100 тис. таких переселенців мусили вирушити у досить непевне майбутнє, маючи з собою не більше 50 кілограмів пожитків. Сьогодні в Чернівцях мешкає не більше сотні німців.

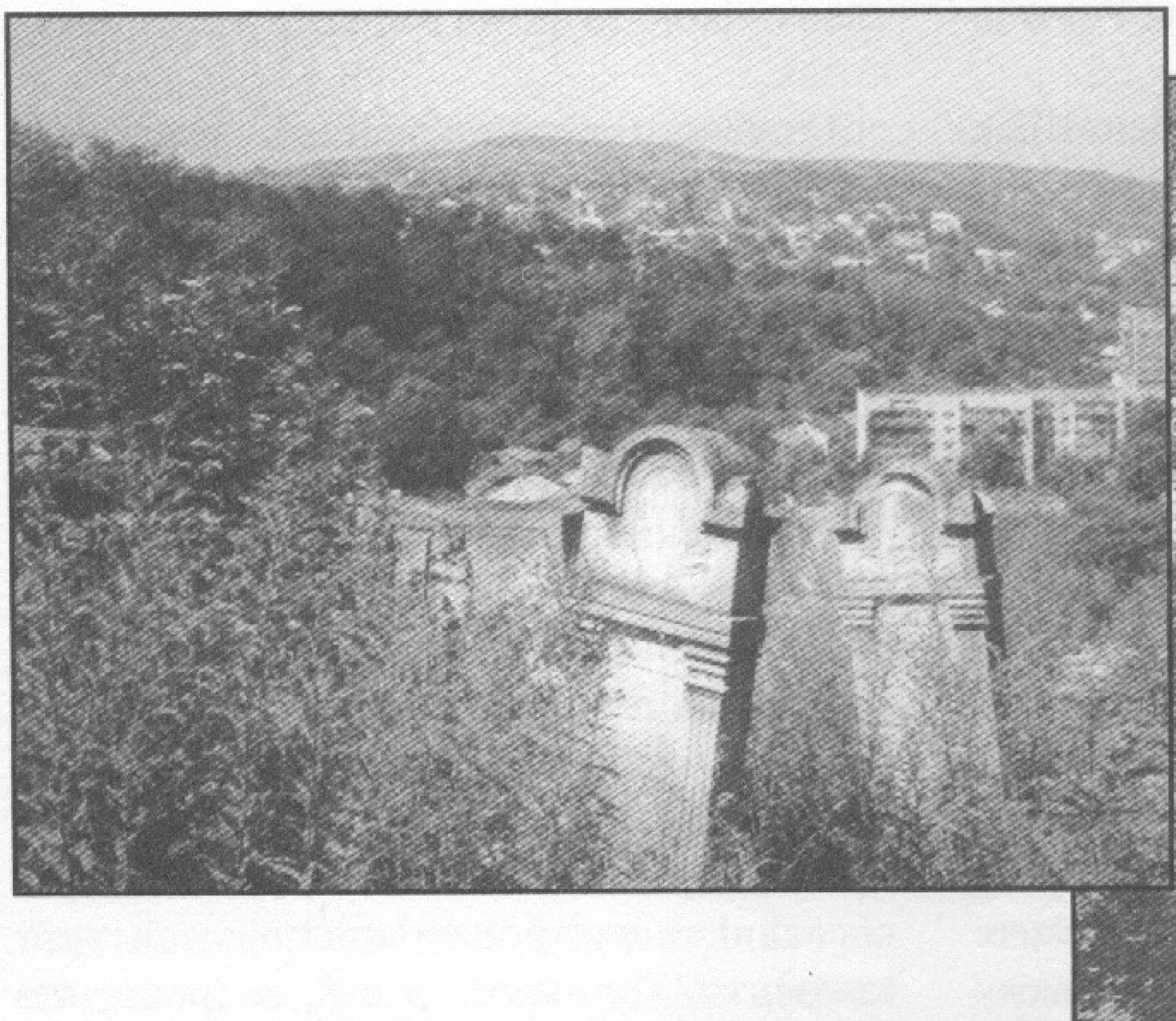
Доля цього міста багато в чому нагадує долю Львова: при населенні у 300 тисяч лише кожен двадцятий є нащадком

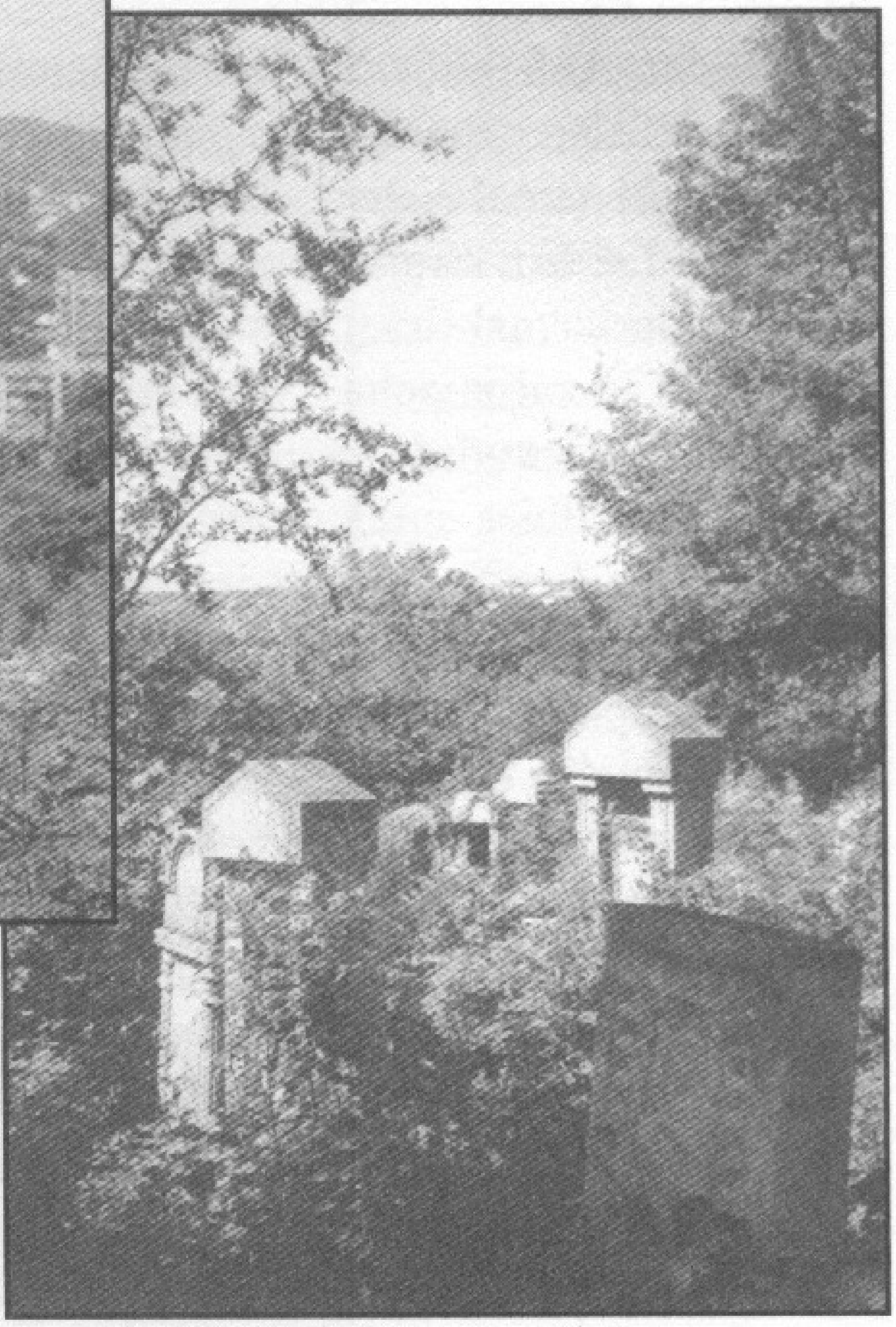
hat. Durch Deportationen, Verfolgungen, Liquidierungen und Säuberungen ist also der weitaus größte Teil der Bevölkerung ´ausgetauscht worden´ - wie auch in Lemberg. Von den ca. 120.000 Juden der Bukowina überlebten nur 40.000, nur ein Teil davon ist geblieben. Die Stadt, die zwischen den Weltkriegen rumänisch Cernauti hieß, wo sich Deutsch, Jiiddisch, Ukrainisch, Rumänisch und andere Sprachen begegneten und austauschten, gibt es nicht mehr.

Man kann sie höchstens noch auf dem großen Friedhof am Stadtrand studieren, der zu einem wesentlichen Teil auch ein Denkmal jüdischer Kulturgeschichte ist. Viele Tausend Grabstellen – häufig zugleich hebräisch und deutsch beschriftet – sind von Strauchwerk völlig überwuchert und erst vor kurzem teilweise wieder freigelegt worden. Vieles ist vom Einsturz gefährdet. Das Dach der Leichenhalle rostet, die Eingänge sind vermauert. In einem anderen Teil des Friedhofs haben Grabstelen und Grabmäler aus der österreichischen Zeit mit vielen deutsch/österreichischen Familien, aber auch anderer Minderheiten die Zeiten überdauert.

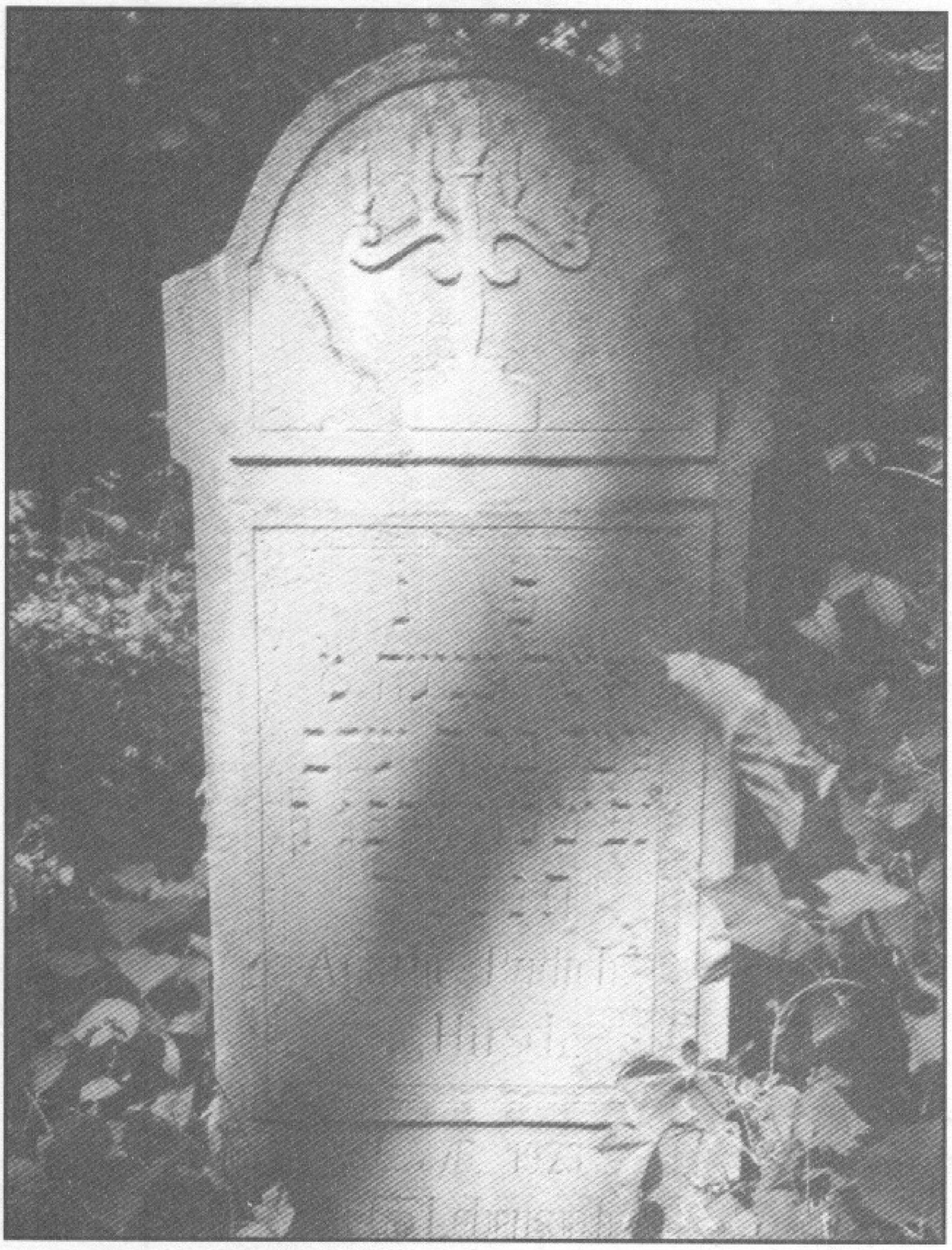
сімей, які жили тут до Другої світової війни. Через депортації, переслідування, ліквідацію та чистки більша частина населення Чернівців, як і у Львові, була „замінена". Зі 120 тис. буковинських євреїв вижили 40 тис. У місті лишилася лише частина з них. Того міста, яке між двома світовими війнами називалося порумунськи „Чернауті", в якому лунали німецька, idіш, українська, румунська та багато інших мов, вже немає.

Те, старе місто, можна відчути хіба що на великому кладовищі на околиці Чернівців. Це кладовище являє собою значною мірою пам'ятку єврейської історії. Багато тисяч надгробків мають написи гебрайською та німецькою мовми. Вони повністю заросли кущами і лише нещодавно частину з них розчистили. Багато обелісків похилилися і погрожують впасти. Дах колишнього моргу проржавів, вхід замурований. На іншому боці кладовища збереглося багато могил з австрійських часів з похованнями німецько-австрійських сімей та представників інших національних меншин. Між ними весь

**Jüdischer Friedhof Czernowitz,
Fotos des Autors
Єврейське кладовище в Чернівцях
(фото автора).**

Dazwischen aber auch immer wieder – wie auf dem großen Lemberger Friedhof – sowjetische Grabstelen, meist klotzig, viereckig, aus schwarzem Granit oder Marmor, mit den üblichen sowjetischen Insignien und Fotos in heroischer Pose.

Von der Anhöhe wirft man einen Blick zurück auf das gegenüberliegende sich über fünf Hügel erstreckende Czernowitz, hinunter ins Pruth-Tal. Ein zwar irgendwie versöhnlich stimmender Ausblick, der jedoch durch häßliche sozialistische Wohnblocks und Fabriken gestört wird.

Der größte und eindrucksvollste Baukomplex in Czernowitz ist zweifelsohne die Residenz der orthodoxen Erzbischöfe bzw. Metropoliten. Getreu der kosmopolitischen Geschichte der Bukowina und insbesondere seiner Hauptstadt Czernowitz mischen sich in dem hufeisenförmigen Baukomplex maurische, byzantinisch-orthodoxe und österreichisch-deutsche Stilelemente. Insbesondere die Schaufronten und Fassadenelemente erinnern an hanseatische Backsteingotik. Die Dächer aus farbigen Ziegeln lassen an süd-

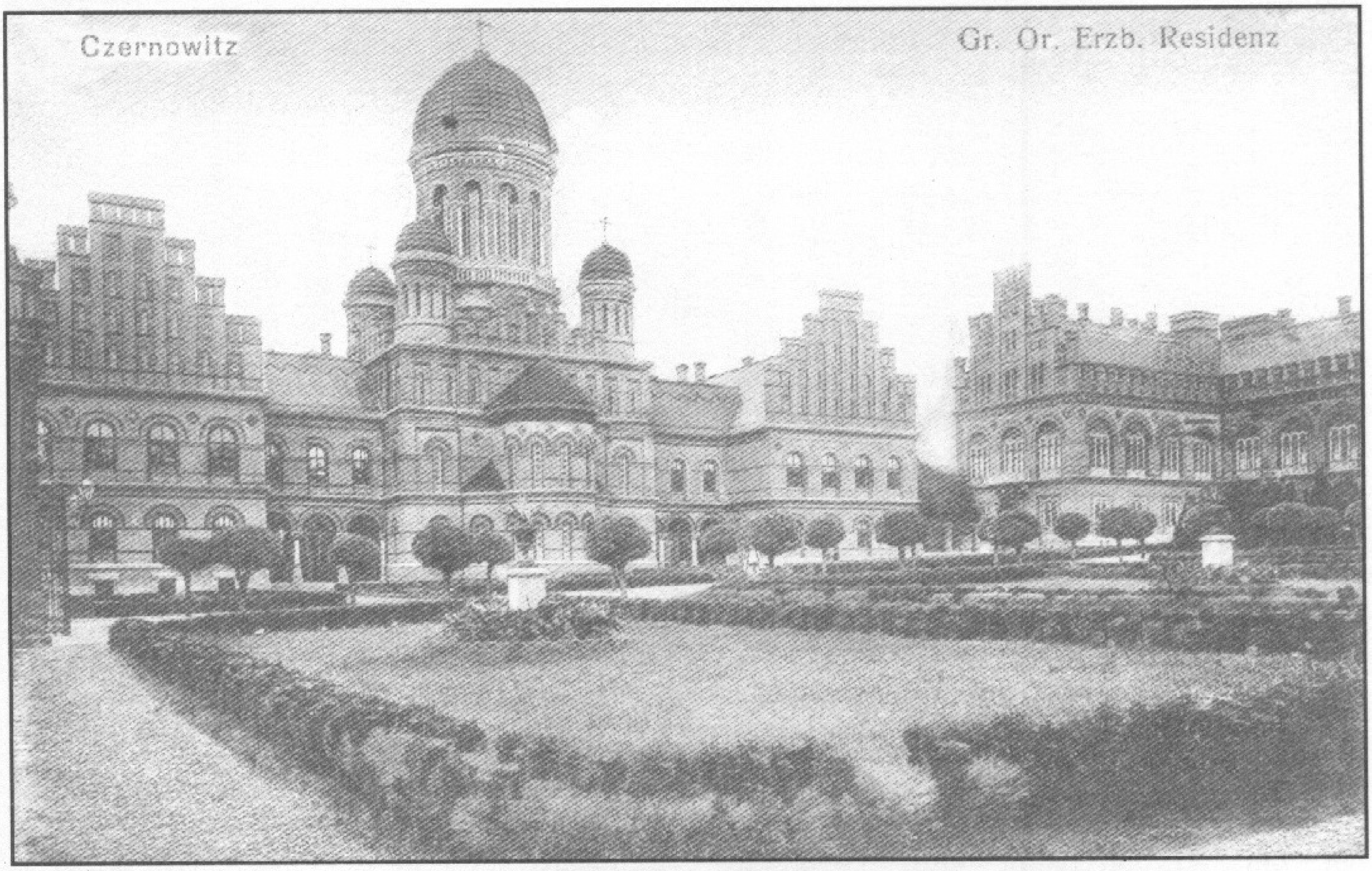
час зустрічаються, як і у Львові, радянські надгробки; як правило, незграбні, прямокутні, з чорного граніту або мармуру, зі звичною радянською символікою та фотографіями в героїчних позах.

З узвишшя поглядом охоплюєш панораму Чернівців, які розкинулися навпроти на п'яти пагорбах, та долину Прута. Вигляд налаштовує на спокійний лад, проте його псують потворні споруди житлових будинків та фабрик соціалістичних часів.

Найбільшою і найвеличнішою спорудою Чернівців є, безперечно, резиденція православних архієпископів та митрополитів. Відповідно до космополітичної історії Буковини і, зокрема, Чернівців, в комплексі, що має підковоподібну форму, поєднуються східні, візантійсько-православні та австро-німецькі архітектурні елементи. Головний фасад, зокрема, перегукується зі спорудами у стилі ганзейської готики, дах з кольорової черепиці нагадує церкви у південній Німеч-

deutsch-schweizerische Kirchendächer denken. Auch der Stephansdom in Wien läßt grüßen!

чині та Швейцарії. Привіт від собору Святого Стефана у Відні!

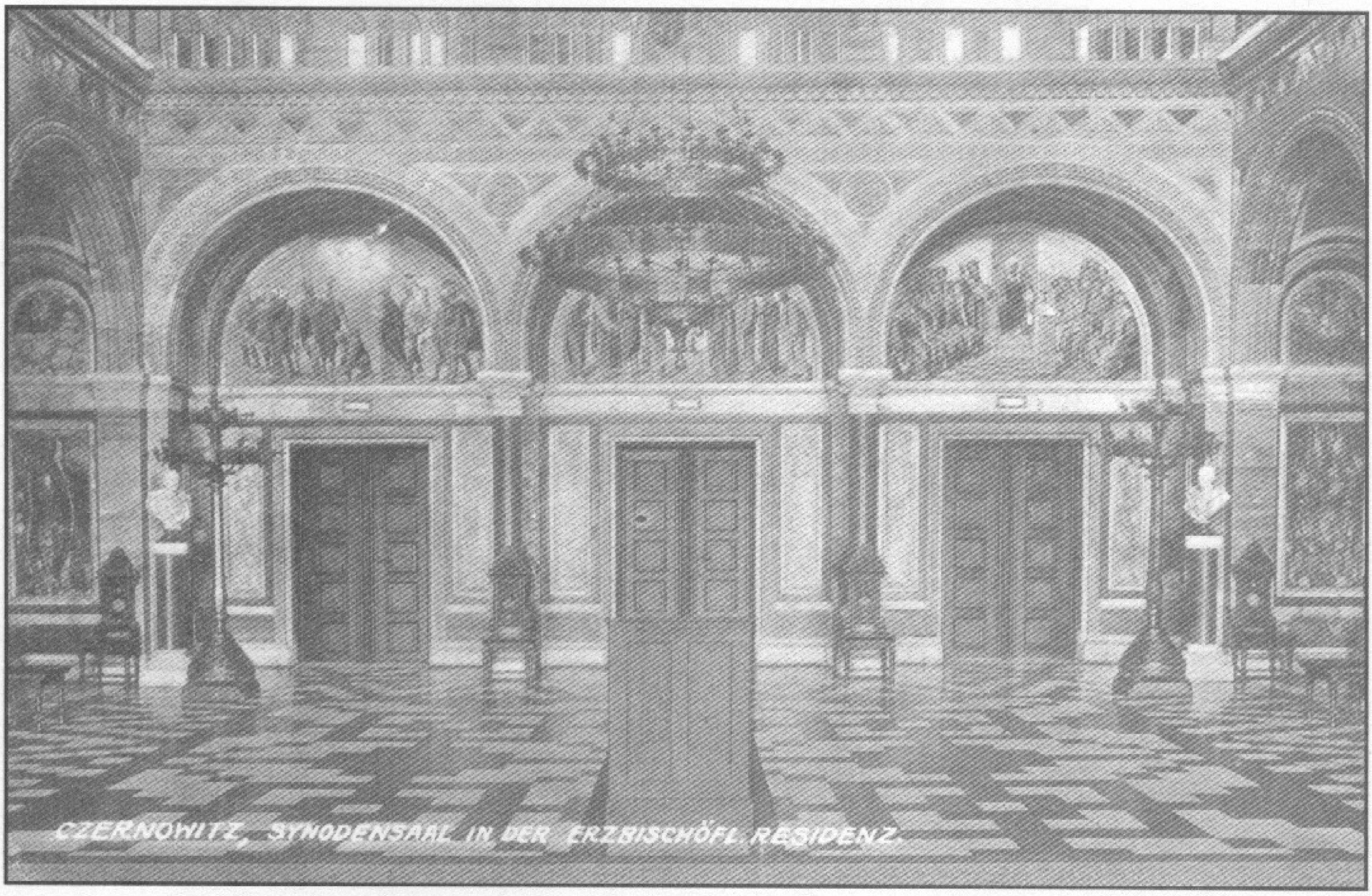
Czernowitz: Gr. Or. Erzb. Residenz, vor WK I
Чернівці, резиденція православних Архієпископів та митрополітів (до Першої світової війни).

Nach dem Zweiten Weltkrieg quartierte die sowjetische Verwaltung hier die Universität ein. Über eine eventuelle Restitution des Gebäudes an die Kirche war nichts in Erfahrung zu bringen. Die fünfkupplige Kirche im linken Flügel der Anlage ist seit einiger Zeit renoviert und wird wieder als Gebetsraum benutzt.

Der großartige Synodensaal mit Kassettendecke, Galerien und Säulenumgängen hat die Zeiten zwar überstanden, doch ist die üppige Innenausstattung und die Freskenbemalung in sowjetischer Zeit verschwunden. Die halbrunden Flächen über den Portalen und Bögen wurden in schmutzigem Weiß verputzt. Wo früher schmiedeeiserne Kandelaber hingen, befinden sich jetzt häßliche Lampengebilde aus sowjetischer Serienproduktion. Entweder ist

Після Другої світової війни радянська адміністрація вселила сюди університет. Не вдалося дізнатися нічого про те, чи збираються повернути цей будинок церкві. Недавно відреставрували п’ятикупольну церкву у лівому крилі і вона знову використовується за призначенням.

Велична Синодальна зала з касетною стелею, галереями та колонами хоча і витримала випробування часом, проте у радянські часи зникли розкішне внутрішнє оздоблення та фрески. Напівкруглі площини над порталами та арками були зафарбовані в брудно-білий колір. Де раніше зі стелі звисали канделябри з кованого заліза, зараз тут підвішено потворні люстри серійного радянського виробництва — під час реставрації не запросили експерта з

Czernowitz: Synodensaal in der Erzbischöfl. Residenz, Poststempel 1907
Чернівці, Синодальна зала в Архієпископській резиденції (поштовий штемпель 1907 року).

bei der Restaurierung kein Denkmalschutzexperte dabei gewesen oder man hat an den Kosten gespart.

Wenn man Glück und mit einiger Mühe und unter Einsatz aller Überredungskünste den Kastellan motiviert hat, den Hinterausgang zu öffnen, liegt einem ein kleiner, aber bezaubernder botanischer Garten zu Füßen. Der wird offenbar von der landwirtschaftlichen Fakultät gepflegt und bietet eine unerwartete Oase des Friedens und der Erholung.

охорони історичних пам'яток, або ж просто заощадили на коштах.

Якщо вам пощастить, і з допомогою якихось сил мистецтва вдасться умовити костеляна відімкнути прохід з тильного боку, то ви потрапите у невеликий чарівний сад. За ним, очевидно, доглядають студенти сільськогосподарського факультету, бо опиняєшся раптом у несподіваній оазі затишку та відпочинку.

USCHGOROD / MUKATSCHEWO

Die Transkarpaten, also ´das Land jenseits der Karpaten´, sind die westlichste Region der Ukraine und grenzen an die Nachbarländer Polen, Slowakei, Ungarn und Rumänien. Aus allen diesen Ländern gibt es Minderheiten in den Transkarpaten wie auch umgekehrt. Im 13. Jahrhundert errangen die

УЖГОРОД / МУКАЧЕВЕ

Закарпаття є найзахіднішим регіоном України і межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. На Закарпатті мешкають національні меншини з усіх цих країн. У XIII столітті регіоном заволоділи угорці і з того часу вони становлять тут найчисленнішу національну

Ungarn die Oberherrschaft über die Region. Seitdem sind die heute ca. 130.000 zählenden Ungarn die stärkste Minderheit und pflegen enge Verbindungen mit ihrem Mutterland. Anläßlich der 150 Jahre-Jubiläumsfeier des ungarischen Aufstandes unter Kossuth in Gegenwart des ungarischen Generalkonsuls – im 'Museum für Volksarchitektur' – ließ ich mir die Situation der ungarischen Minderheit erläutern: Klagen waren weniger über Vorurteile oder Ressentiments zu hören, eher beschwerte man sich über mangelnde Unterstützung staatlicherseits für Sprachunterricht und Förderung der Literatur und Kulturvereine.

Im Laufe des letzten Jahrhunderts hat die Bevölkerung Trankarpatiens sage und schreibe viermal die Staatsbürgerschaft wechseln müssen. Um die in jeder Hinsicht außerordentliche Geschichte dieser europäischen Grenzlandschaft besser zu verstehen, will ich hier eine Anekdote zitieren, die Anton Sterzl 1995 in der Monatsschrift 'Die politische Meinung' veröffentlicht hat:

"Ein Amerikaner fragt einen Deutschen aus der Munkaczer Sprachinsel, der in die USA ausgewandert ist, woher er komme. 'Aus Unterschönborn bei Munkacz in der Karpatenukraine.'
Dann sind Sie also Ukrainer? 'Nein. Bei Kriegsende gehörte unser Dorf zu Ungarn.'
Ah, Sie sind Ungar? 'Nein, wissen Sie, vor dem Krieg gehörte die Karpatenukraine zur Tschechoslowakei.'
Sie sind demnach ein Tscheche? 'Nein, ich bin Deutscher.'
Gehört Ihr Land also zu Deutschland? 'Zu Deutschland hat es nicht gehört, früher einmal zu Österreich-Ungarn.'
Zum Donnerwetter, und zu welchem Staat denn jetzt? 'Zur Sowjetunion.'
Na, dann ist doch klar, Sie sind Russe!

Diese erfundene und doch wirkliche Anekdote hat der Heimatforscher Hans Schmid-Egger aufgeschrieben. Es war 1979. Jetzt ist die Geschichte auch schon nicht mehr wahr, denn der Munkaczer Mensch ist

меншину. Зараз їх налічується 130 тис. і вони підтримують тісні зв'язки зі своєю історичною батьківщиною. Під час святкування 150-літнього ювілею Угорського повстання під проводом Кошута, на якому був присутній і Генеральний консул Угорщини та яке відбувалося в Музеї народної архітектури, я попрохав пояснити мені становище угорської меншини. Виявилося, що скарги угорців менше стосуються упередженого чи ворожого ставлення до себе. Мова скоріш про недостатню державну підтримку в питаннях вивчення національної мови, літератури, діяльності культурних товариств.

Протягом минулого століття населення Закарпаття мусило в буквальному розумінні слова чотири рази міняти своє громадянство. Для більш наочного пояснення виняткової історії цього європейського прикордонного регіону хочу навести анекдот, який опублікував Антон Штерцль у журналі „Die politische Meinung" ["Політична думка" – *перекладач*] у 1995 році:

„Американець запитує німця з Мукачева, який перебрався до США, звідки той приїхав:
- З Унтершенборна, побіля Мукачева у Карпатській Україні.
- То ви, значить, українець?
- Ні, наприкінці війни наше село належало до Угорщини.
- А, так ви угорець?
- Ні. Знаєте, до війни Карпатська Україна належала до Чехословаччини.
- Тоді ви чех?
- Ні, я німець.
- Отже, ваш край входить до Німеччини?
- Ні, до Німеччини він ніколи не входив. Колись то була Австро-Угорщина.
- Господи, а до якої ж країни зараз належить ваша батьківщина?
- До Радянського Союзу.
- Ага, тоді зрозуміло. Ви – росіянин.

Цю вигадану, але й цілком можливу історію записав краєзнавець Ганс Шмід-Ег-

seit 1990 ukrainischer Staatsbürger. Er hofft, daß er nicht wieder ein Russe werden muß, und hofft gegen alle Hoffnung, daß er eines Tages wieder etwas ganz anderes sein darf als ein Mitglied einer ständig bedrohten und verschobenen Minderheit."

Anton Sterzl nennt die Gegend südlich von Mukatschewo, wo noch sieben ´deutsche´ Dörfer existieren (Pausching, Oberschöndorf, Unterschöndorf, Deutsch-Kutschowa etc.) einen ´Verschiebebahnhof der europäischen Geschichte´. Bis zum Ende des Ersten Weltkriegs noch Teil Österreichs-Ungarns, kam sie später für eine Weile zur Tschechoslowakei, dann zu Ungarn, um schließlich 50 Jahre lang zur Sowjetunion und ab 1990 zur Ukraine zu gehören. Als die Rote Arme einrückte, wurden die Deutschen verschleppt oder verhungerten in den Kohlegruben. Wer bleiben durfte, mußte innerhalb von 24 Stunden seine Scheunen einreißen und die Obstbäume vor dem Haus absägen: alle sollten gleich arm, stumpf und grau sein.

Die deutschen Siedler waren nach 1730 ins Land gezogen als Folge der Schenkung der Herrschaften Munkacz und Miklos an den Fürstbischof von Bamberg und Würzburg Friedrich Carl von Schönborn, dessen Neffe Lothar Franz lange Zeit im Habsburger Reich, beim römisch-deutschen Kaiser in Wien, Reichsvizekanzler war. Die Schenkung war eine Folge seiner tatkräftigen Unterstützung des Kaisers in der großen ´Türkennot´ mit Hilfe von mainzischen und würzburgischen Regimentern.

Es waren fränkische Siedler, die sich damals auf den großen Treck machten, um Mißernten und zunehmenden Steuerbelastungen zu entrinnen. Die Siedlungspolitik der Schönborns entsprach in etwa den Anreizen, wie sie auch Friedrich der Große in Preußen oder Katharina von Rußland ihren Kolonisten versprochen haben.

гер. Це було у 1979 році. Сьогодні ця історія теж вже не відповідає дійсності, тому що з 1990 року жителі Мукачева стали громадянами незалежної України. Вони сподіваються, що їм вже не доведеться знову ставати росіянами, і попри все гадають, що одного дня вони зможуть стати чимось зовсім іншим, ніж членами національної меншини, яка весь час була під загрозою і яку постійно передавали з рук у руки".

Антон Штерцль називає місцевість на південь від Мукачева, де розташовані ще сім „німецьких" сіл (Паушинг, Обершендорф, Унтершендорф, Дейч-Кучова і т.д.) „пересильним вокзалом європейської історії". До кінця Першої світової війни вона була частиною Австро-Угорщини, потім на короткий час перейшла до Чехословаччини, потім до Угорщини і, насамкінець, на 50 років – до Радянського Союзу. З 1990-го Закарпаття входить до складу України. Коли сюди прийшла Червона Армія, німців вислали або вони повмирали з голоду на вугільних копальнях. Кому дозволили лишитися, ті повинні були за 24 години позносити свої сараї та поспилювати плодові дерева перед будинками. Всі мусили бути однаково бідними, безликими та сірими.

Німецькі переселенці з'явилися в цьому регіоні у 1730 році, після того як Мункач та Міклош були подаровані князю і єпископу Бамберга та Вюрцбурга Фрідріху Карлу фон Шенборну. Його племінник Лотар Франц довгий час служив віце-канцлером Габсбурзької імперії при дворі римсько-германського імператора у Відні. Подарунок був пов'язаний з його активною підтримкою імператора полками з Майнца та Вюрцбурга під час турецької навали.

Це були переселенці з Франконії, які втікали від неврожаїв та високих податків у своїй батьківщині. Політика Шенборнів щодо вербовки переселенців відповідала в основних рисах політиці Фрідріха Великого – короля Прусії та Катерини II – російської імператриці і спиралася на ті ж обіцянки.

Mukatschewo / Munkacs: Michaelsgasse 1915
Мукачеве/Munkacs: Михайлівський провулок, 1915 р.

In Mukatschewo (Munkacs) steht heute noch ein – allerdings etwas angeschlagener – Schönborn-Palast, der von einem der größten Baumeister des fränkischen Barocks, Balthasar Neumann, entworfen wurde.

Vor dem Zweiten Weltkrieg soll Deutsch noch in etwa 80 Ortschaften von ca. 15.000 Menschen gesprochen worden sein. Es handelte sich im wesentlichen um einen ostfränkischen Dialekt. Heute sollen noch ca. 3.500 Deutsche in drei kleinen, mehr oder minder zusammenhängenden Siedlungsgebieten wohnen. Allerdings ist der Ausreisedruck groß. Der Bürgermeister von Pausching, Emil Vogel, zeigte mir Mitte 1997 noch mit Stolz sein seit kurzem renoviertes und mit guter Kommunikation versehenes Bürgermeisteramt, die Sozialstation, Schule und Kindergarten, doch fügte er abschließend etwas resignierend hinzu, daß seine ältesten Söhne mit ihren Familien bereits nach Deutschland ausgewandert seien. Auch er selber ist, wie ich später erfuhr, zwei Jahre darauf zu seinen Angehörigen nach Deutschland emigriert. Zwar heißt seit eini-

Ще й сьогодні в Мукачеві можна оглянути палац Шенборнів, щоправда, в не дуже доброму стані, який збудував один з найвизначніших архітекторів франконського бароко Балтазар Нойманн.

Вважається, що до Другої світової війни німецькою мовою розмовляли близько 15 тис. осіб приблизно у вісімдесяти населених пунктах. Спілкувалися вони в основному на східно-франконському діалекті. Сьогодні залишилося приблизно 3500 німців, які мешкають у трьох більш-менш компактно розташованих районах. Проте тиск еміграції досить сильний. Ще в середині 1997 року бургомістр Паушінга Еміль Фогель з гордістю показував мені щойно відремонтований та добре обладнаний службовий офіс, центр соціальної роботи, школу та дитячий садок. Але на прощання він додав з ноткою фатальності, що його старші сини з сім'ями вже виїхали до Німеччини. Як я довідався пізніше, він також через два роки після нашої зустрічі переїхав до своїх родичів у

gen Jahren Schönborn wieder Schönborn und Pausching wieder Pausching, auch gibt es zweisprachige Orts- und Straßenschilder, doch was nutzt dies alles, wenn gerade diejenigen, die persönlich und materiell so viel in den Wandel investiert haben, dann doch keine Zukunft mehr in ihrer historischen Heimat sehen.

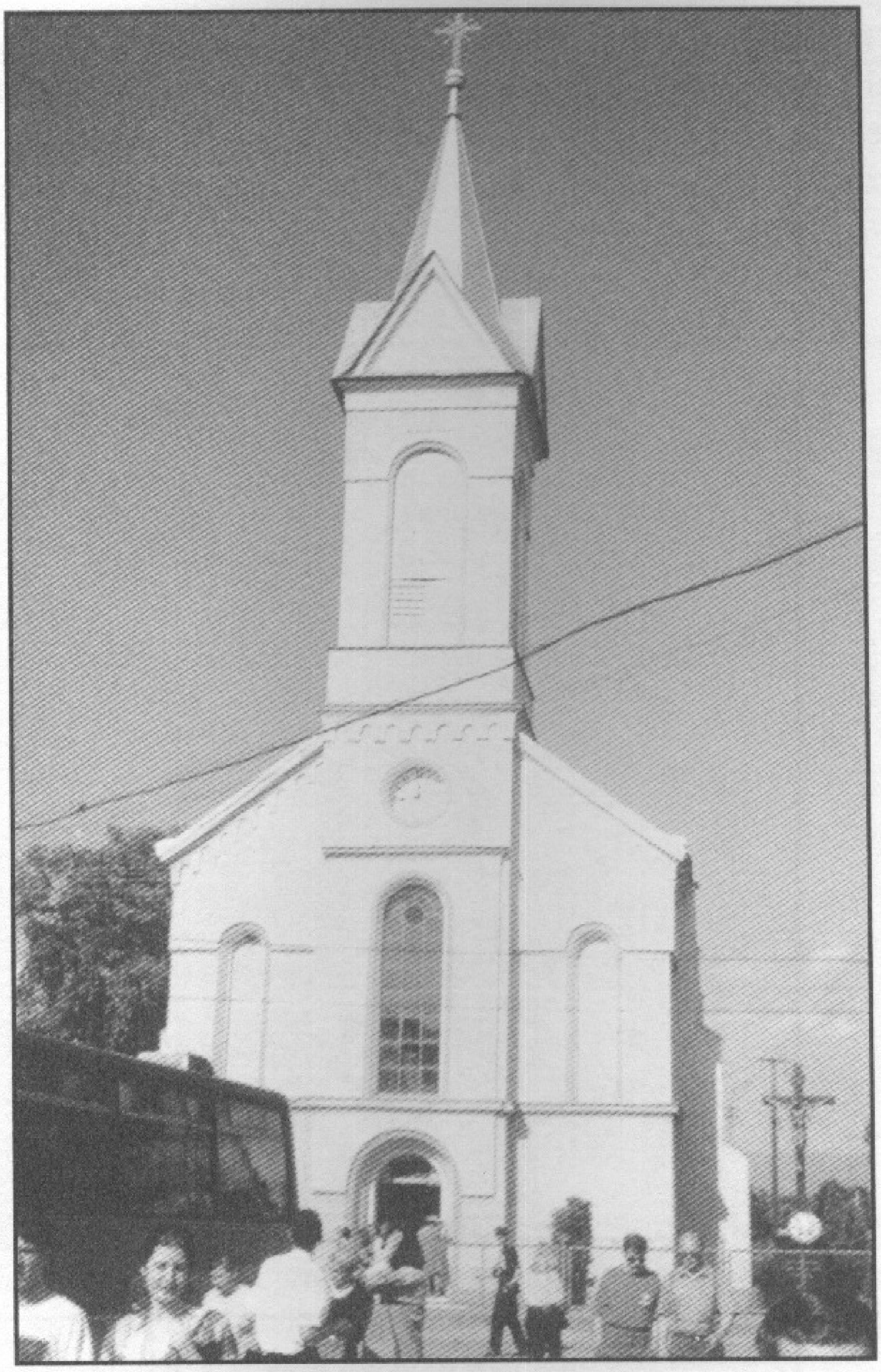
Auf einem Seminar der Konrad-Adenauer-Stiftung Mitte 1997 bei Uschgorod erklärte der Vertreter der Oblastverwaltung, daß es in den Transkarpaten Vereinigungen von insgesamt 15 ethnischen Minderheiten gäbe. Sie alle genössen einen weitgehenden Minderheitenschutz in Anlehnung an die Regelungen u.a. des Europarates und der Menschenrechtskonventionen, doch könne der Staat wegen äußerst knapper Haushaltsmittel die Kultur-, Bildungs- und Medienarbeit der Minderheiten nur in sehr geringem Umfang fördern. Es wurde aber auch Kritik von Minderheitenvertretern an der allzu bürokratischen Einstellung des Staates - nicht zuletzt auch des zuständigen Staatskomitees - geäußert. Die Minderheiten,

Німеччину. Хоча Шенборн вже декілька років як знову називається Шенборном, а Паушінг – Паушінгом, та й назви населених пунктів і вулиць пишуться двома мовами, проте яка від цього користь, коли саме ті люди, що доклали так багато особистих зусиль у ці зміни, не бачать для себе перспективи на своїй історичній батьківщині.

На одному із семінарів Фонду Конрада Аденауера, який відбувся в Ужгороді у 1997 році, представник облдержадміністрації пояснив, що в Закарпатській області існують об'єднання п'ятнадцяти національних меншин. Усі вони, відповідно до положень, в т.ч. Ради Європи та конвенцій з питань захисту прав людини, користуються широкими правами. Проте, зважаючи на надто обмежені можливості бюджету, держава спроможна лиш у дуже скромному обсязі підтримувати культуру, освіту та пресу національних меншин. З іншого боку, представники національних меншин критикували забюрократизований підхід держави і, не в останню чергу,

Katholische Kirche von Pausching, Foto des Autors 1997
Католицька кірха в Паушінгу (фото автора, 1997 рік).

Kirche von Schönborn, Foto des Autors 1997
Церква в Шенборні (фото автора, 1997 рік).

so ein Vertreter des Deutschen Volksrates, empfinden sich häufig eher als Objekte denn als Subjekte.

Im übrigen ist nach meiner Kenntnis die europäische Charta über den Schutz der Minderheitensprachen bis heute noch nicht von der Ukraine unterschrieben worden.

Die alten Festungsanlagen auf dem heutigen Schloßberg von Uschgorod sollen noch aus dem 9. Jahrhundert stammen, historisch gesichert ist jedoch die heutige Burganlage aus dem 16. Jahrhundert. Sie enthält das Heimatmuseum und in einem nahegelegenen kleinen Park ein Freilichtmuseum mit bäuerlichen Holzhäusern vorwiegend ungarischer und ukrainischer Siedlungen sowie der

відповідного державного комітету до вирішення їхніх проблем. Меншини почувають себе, за словами представника німецького Фолькскрату, скоріш об'єктами, аніж суб'єктами. Наскільки мені відомо, Україна і досі не підписала Хартію про захист мов національних меншин.

Старі укріплення на Замковій горі поблизу Ужгорода були споруджені ще у IX столітті, відреставрували ж лише замок XVI ст., в якому зараз розташований краєзнавчий музей. У парку неподалік, тобто в музеї під відкритим небом, можна оглянути селянські дерев'яні хати українців, угорців, а також гірських народ-

kleinen Bergvölker der Huzulen, der Bojken und der Lemken. Ferner gibt es einige schöne Denkmäler aus der Barockzeit, v.a. die Kreuzerhöhungskirche und die alte Bischofsresidenz.

ностей – гуцулів, бойків та лемків. Крім того, збереглися декілька красивих споруд у стилі бароко, передусім Хрестовоздвиженська церква та Резиденція єпископа.

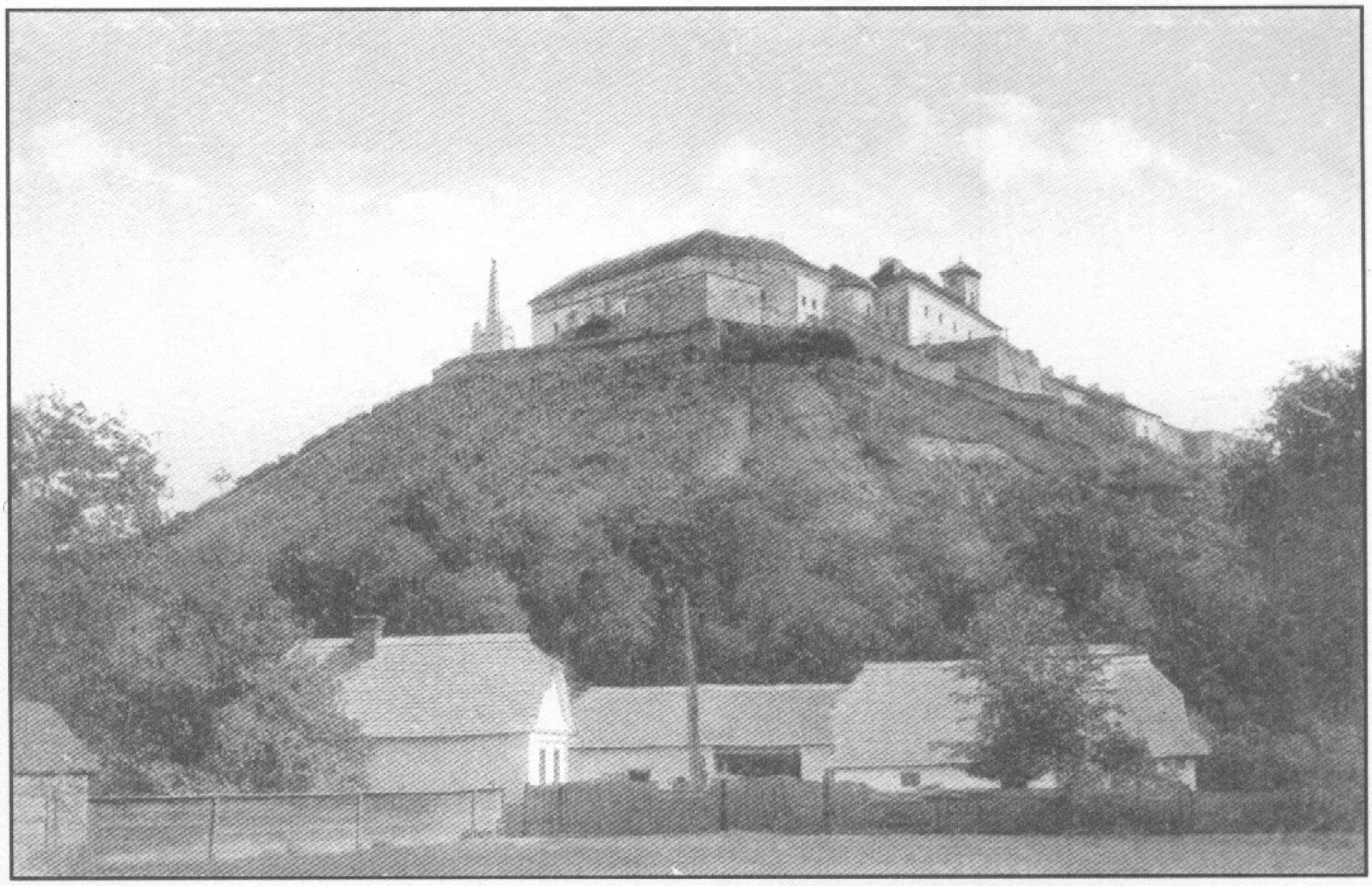
Hotel Korona, Uschgorod, datiert 1924
Готель „Корона", Ужгород (датовано 1924 роком.).

Diese 1924 zu tschechoslowakischer Zeit abgestempelte Postkarte zeigt das damals offenbar führende Hotel Korona in dreisprachiger Beschriftung. Ich hatte im Frühjahr 1998 die etwas fragwürdige ´Ehre´, im Hotel Druschba zu wohnen, in einer riesigen Suite, in der früher Breschnew und vor kurzem auch noch der damalige Premierminister Pustowoitenko gewohnt haben soll.

На цій листівці, підписаній трьома мовами і проштампованій у 1924 році в Ужгороді, коли той належав Чехословаччині, зображений готель „Корона", який вочевидь був тоді найкращим у місті. Навесні 1998 року в готелі „Дружба" мені випала дещо сумнівна честь ночувати в номері, в якому, за словами співробітників, зупинявся свого часу Брежнєв, а в недавні роки – колишній прем'єр-міністр України Пустовойтенко.

Mukatschewo (ungarisch Munkacs) ist im Vergleich zu Uschgorod ein bescheideneres Städtchen mit bedeutend weniger Tourismus. Dennoch ist neben dem schon erwähnten Palast der Schönborns unbedingt das Nikolaus-Kloster und eine kleinere gotische Kapelle an der heute ´Friedensstraße´ ge-

Мукачеве (по-угорськи Мункач), порівняно з Ужгородом, скромне містечко з набагато менш розвиненим туризмом. Крім уже згаданого палацу Шенборнів раджу обов'язково відвідати монастир Святого Миколая та невеличку го-

Burgfestung Palanok, vor WK I
Замок „Паланок" (до Першої світової війни).

nannten Hauptstraße mit Fußgängerzone zu nennen, die am Flüßchen Latorica entlang führt. Mukatschewo ist über 1000 Jahre alt, erlangte aber erst Ende des 14. Jahrhunderts unter den Ungarn einige Bedeutung, nicht zuletzt wegen der Burgfestung Palanok auf einem Berg westlich des Städtchens. Bis zum Zweiten Weltkrieg soll der Anteil der jüdischen Bevölkerung bei 40 Prozent gelegen haben – mit 30 Synagogen.

Manche Westeuropäer sind sicherlich überrascht davon zu hören, daß im äußersten Südosten des Oblasts Transkarpaten unweit des Städtchens Rachiw ein Gedenkstein über dem geographischen Mittelpunkt Europas steht. Auf jeden Fall ist die Region aufgrund ihrer historischen, kulturellen und ethnographischen Besonderheiten ein ´Mikrokosmos´ Europas. Auch sie bietet ein Potential für den Tourismus, wenn die gegenwärtige schwere sozioökonomische Transformationskrise einmal überwunden ist.

Allerdings gab es aus den Transkarpaten in den letzten Jahren politisch wenig

тичну каплицю, розташовану на головній вулиці міста, яка сьогодні називається вулицею Миру. Частина її є пішохідною зоною, що веде вздовж річки Латориці. Мукачеву вже понад 1000 років, та лише наприкінці XIV століття, за Угорщини, це містечко набрало певного значення, не в останню чергу завдяки будівництву на горі, що на захід від міста, фортеці Паланок. До Другої світової війни частка єврейського населення Мукачева складала 40 відсотків, у місті було 40 синагог.

Для деяких західних європейців несподіваним є те, що на південному сході Закарпаття, поблизу містечка Рахів, знаходиться географічний центр Європи, про що свідчить відповідний пам'ятний знак. У будь-якому разі цей регіон, завдяки його історичним, культурним та етнографічним особливостям, становить „мікрокосмос" Європи. Він має значний туристичний потенціал, але за умови, якщо теперішня важка соціально-еко-

Brücke über den Fluß Latorica, vor WK I
Міст через річку Латориця (до Першої світової війни).

Erfreuliches zu hören: die Region gilt als relativ verarmt. Die überdurchschnittlich hohe Arbeitslosigkeit ist ein Grund dafür, daß von den ca. 1,3 Millionen über 200.000 Menschen eine Beschäftigung im Ausland gesucht haben. Es ist viel von Mißwirtschaft die Rede und ein früherer Gouverneur soll seine Amtszeit v.a. zur eigenen Bereicherung genutzt haben. Eine der besonders präsidentennahen Parteien hat angeblich mit nicht ganz sauberen Methoden immer wieder ihren Machterhalt gesichert, wie sowohl vor Ort, aber auch in Kiewer Medien zu lesen und zu hören ist.

номічна трансформаційна криза буде успішно подолана.

На жаль, в останній час із Закарпаття надходило мало радісних вісток. Регіон вважається відносно бідним, з більшим за середній рівнем безробіття. З 1,2 млн жителів краю 200 тис. шукали роботу за кордоном. Багато говориться про безгосподарність. Колишній губернатор начебто використовував свою посаду для особистого збагачення. Київські і місцеві ЗМІ повідомляли, що для збереження своєї влади одна особливо наближена до Президента політична партія вдавалася до не зовсім чесних методів.

LEMBERG　　　　　　　　　　ЛЬВІВ

Lwów – Lemberg. Rynek. (Marktplatz) 1900
Львів – Лемберг. Площа Ринок, 1900 р.

Lemberg, Lwiw, Lvov, Leopolis: die verschiedenen Namen für diese bezaubernde Hauptstadt Galiziens zeigen zugleich die große, aber auch leidvolle Geschichte einer Stadt, die in ihrer historischen, kulturellen und politischen Bedeutung in der Ukraine nach Kiew wohl einzigartig ist. Der im Mittelalter gebräuchliche Name Leopolis (Löwenstadt) soll vom Sohn Lew (Leo) des Gründers der ursprünglichen Festung Danilo Romanowitsch stammen und findet in mittelalterlichen Chroniken ab 1256 Erwähnung. Die Stadt wurde in Europa – nicht nur im deutschsprachigen Raum – bald als Lemberg bekannt, insbesondere seit sie nach der ersten Teilung Polens 1772 an Österreich-Ungarn fiel. Lemberg wurde damals Hauptstadt des ′Kronlandes Galizien und Lodomerien′ (Wolhynien) und erlebte ab Mitte des 19. Jhs. eine neue Blütezeit. Mit relativer Autonomie (Magdeburger Stadtrecht seit 1356), einem eigenen Parlament (Landtag von Galizien, heute Universität), einem aufblühenden

Лемберг, Львів, Львув, Леополіс. Різні назви цієї чарівної столиці Галичини свідчать про велику, але й сповнену страждань історію міста, яке за своїм історичним, культурним і політичним значенням є, після Києва, унікальним для України. Розповсюджена у середньовіччя назва Леополіс походить від імені сина князя Данила Романовича, засновника фортеці на місці майбутнього міста. Ця назва зустрічається у літописах починаючи з 1256 року. В Європі, і не тільки серед німецькомовних країн, місто незабаром стає відомим під назвою Лемберг, особливо після його входження до складу Австро-Угорщини внаслідок першого поділу Польщі у 1772 році. У той час Лемберг став столицею “Коронної землі Галичини і Лодомерії” (Волині) і з середини XIX ст. зазнав нового періоду розквіту. Він мав відносну автономію (Магдебурзьке право з 1356 року), власний парламент – Галицький ландтаг (сьо-

Bildungssystem, in welchem auch die im zaristischen Rußland unterdrückte ukrainische Sprache sich in Literatur, Kunst und Wissenschaft weiterentwickeln konnte. Ab 1919 wurde Lemberg mit Galizien und Wolhynien erneut Teil der polnischen Republik, bis im Gefolge des Hitler-Stalin-Paktes 1939 die Rote Armee einmarschierte, was blutige ´Säuberungen´ zur Folge hatte. Nach dem Angriff auf die Sowjetunion wurde Lemberg Hauptstadt des ´Distrikts Galizien´ im deutschen ´Generalgouvernement´.

Während die deutschen Truppen in den Kellern der Gefängnisse auf Tausende kurz zuvor erschossener Gegner oder Dissidenten des Sowjetregimes stießen, kam es – teilweise unter ukrainischer Beteiligung – alsbald zu ersten Pogromen und Massakern an der in Lemberg starken jüdischen Minderheit, sowie an der Zusammenarbeit mit den Sowjets Verdächtigten und Vertretern der polnischen Intelligenzschicht. Von den Lemberger Juden überlebten nur wenige Tausende. Nach der erneuten Besetzung Juli 1944 durch die Rote Armee kam es wiederum zu Säuberungen und Gewaltaktionen – insbesondere auch gegen die zwischenzeitlich wieder aufgeblühte griechisch-katholische Kirche – und zur Vertreibung des Großteils der verbliebenen polnischen Bevölkerung in die ´neu gewonnenen polnischen Westgebiete´, d.h. die historischen deutschen Ostprovinzen, die nach den Abkommen von Jalta und Potsdam unter polnische Verwaltung gestellt worden waren.

Die Stadt hatte nach dem Krieg also den überwiegenden Teil ihrer Bevölkerung von über 300.000 (1939) verloren, wuchs aber – von Moskau gesteuert – in den folgenden Jahrzehnten auf über 800.000 Einwohner an, darunter viele ethnische Russen. Galizien und seine Hauptstadt Lemberg waren schon im 19. Jahrhundert wegen ihrer nationalukrainischen Gesinnung als das ´ukrainische Piemont´ bezeichnet worden. Entsprechend hielt sich eine mehrheitliche Ablehnung des Sowjetsystems, so daß es nicht weiter verwundert, wenn die Bewegung für die Unabhängigkeit der Ukraine, in dieser

годні в ньому розташований університет), розвинену систему освіти, яка, на відміну від освітньої системи Російської імперії, де українська мова пригноблювалася, надавала можливість розвиватися українській мові, літературі, мистецтву та науці. У 1919 році Львів, разом з Галичиною та Волинню, знову став частиною Польської республіки і перебував у її складі аж до 1939 року, коли внаслідок пакту між Гітлером і Сталіним до міста вступила Червона Армія, що призвело до кривавих "чисток". Після нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз Львів став столицею "дистрикту Галичина" у складі німецького "генерал-губернаторства".

В той час, як німецькі війська наштовхувалися у підвалах тюрем на тисячі трупів розстріляних противників радянського режиму, розпочалися перші погроми і різанина серед значної єврейської меншості Львова. Переслідувань зазнали особи, запідозрені у співпраці з Советами, а також польська інтелігенція. В цих акціях брали участь частково і українці. Лише декільком тисячам львівських евреїв вдалося врятуватися. Після повторної окупації Червоною Армією у липні 1944 року знову почалися чистки та репресії, особливо проти Української греко-католицької церкви, яка у попередні роки зазнала нового розквіту. Крім того, почалося вигнання поляків, більшість яких залишилася у Галичині, на "новонабуті" західні території. Мова йде про історичні німецькі землі, які за рішеннями Ялтинської та Потсдамської конференцій були передані під управління польської адміністрації.

Таким чином місто, яке у 1939 році налічувало 300 тис. жителів, втратило більшу частину свого населення. В наступні десятиліття населення знову зросло, серед іншого – і за рахунок етнічних росіян (про це потурбувалась Москва), і становить нині близько 800 тис. Вже у XIX столітті Галичина з її столицею Львовом стала осередком українського

Region des Landes ihren stärksten Ausdruck fand. Viele Dissidenten stammen aus dem Lemberger Raum bzw. hatten dort ihre politische Basis wie z.B. der 1999 verstorbene Gründer der 'Volksbewegung für Demokratie und Unabhängigkeit' Wjatscheslaw Tschornowil.

Mein erster Besuch in Lemberg erfolgte im Oktober 1994 im Anschluß an ein kommunalpolitisches Programm, welches die Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung in Rzeszow mit dem dortigen und dem Lemberger Stadtrat veranstaltet hatte. Die Busfahrt von Rzeszow nach Lemberg dauerte ca. sechs Stunden einschließlich längerem Aufenthalt an der Grenze für die obligatorische Paß- und Zollkontrolle. Erfreulich war die unerwartet höfliche Behandlung durch eine charmante ukrainische Zöllnerin, die sich sogar auf deutsch verständigen konnte. Die Lemberger Delegation – vorwiegend Mitglieder des Stadtrates – stimmte schon kurz nach der Abfahrt eine unaufhörliche Folge von Volksliedern und Kosakengesängen an, die mich wegen des schier unglaublichen Repertoires beeindruckte. Alle sangen die vielstrophigen Lieder aus voller Kehle mit. Es war ein unvergleichlich melodischer und vielstimmiger Chor, der offenkundig auch durch Wodkakonsum belebt wurde. Ich dachte mit Wehmut an ähnliche Busreisen der letzten Jahre mit deutschen Landsleuten zurück, wo zwar auch Lieder von einigen Mutigen angestimmt wurden, sehr bald aber bei den meisten der Text ausging. In Deutschland ist ja leider das reiche Liedgut selbst bei Geburtstags- und Weihnachtsfeiern kaum noch präsent. Statt dessen werden anglo-amerikanische Popsongs oder das unsägliche 'Happy Birthday to you' angestimmt. Ich dachte mir, wenn ein Volk über ein derartig großes Liedgut verfügt, kann es um seine Kultur, Geschichte und Identität so schlecht nicht bestellt sein. Der 'singende Stadtrat von Lemberg' hatte mich also auf nachdrückliche Weise in die 'ukrainische Seele' eingeführt.

національного руху і здобула назву "український П'ємонт". Відповідно, більшість місцевого населення не сприймала накинутої радянської системи. Не дивно, що рух за незалежність України набув у цьому регіоні найяскравіших форм. Багато українських дисидентів або походили з цього регіону, або мали тут свою політичну опору, як наприклад, засновник "Руху за демократію та незалежність" В'ячеслав Чорновіл, який загинув 1999 року в автомобільній катастрофі.

Мій перший візит до Львова відбувся в жовтні 1994 року, після завершення семінару для депутатів місцевих рад у місті Жешуві. Семінар організували Варшавське представництво Фонду Конрада Аденауера і Жешувська та Львівська міські ради. Поїздка на автобусі від Жешува до Львова тривала шість годин, включно з досить довгим перебуванням на кордоні для обов'язкового паспортного та митного контролю. Відрадним було несподівано люб'язне ставлення милої української митниці, яка навіть заговорила зі мною по-німецьки. Із самого початку поїздки українська делегація – в основному депутати Львівської міськради – підхопили нескінченну низку українських народних та козацьких пісень, які вразили мене неймовірним багатством репертуару. Всі без винятку знали слова пісень до кінця і співали на повні груди. Це був незабутньо мелодійний, багатоголосий спів. Натхнення співаків частково пояснювалося і певною порцією спожитої горілки. З сумом згадував я про подібні подорожі з моїми німецькими земляками. Якщо деякі сміливці і затягували пісню, то дуже швидко більшість з них замовкала, бо не знала слів. На жаль, в Німеччині багата пісенна спадщина майже забута. Пісень не співають навіть на днях народження або на Різдво, за винятком англо-американських "поп-сонгів" та недоріку-

Überhaupt ist Lemberg gut als Einführung in die ukrainische Kultur und Identität geeignet. Zwar hat es der Sowjetkommunismus nach dem berühmten DDR-Wort 'Ruinen schaffen ohne Waffen' auch hier dazu gebracht, daß die Außenbezirke Lembergs in trister Monotonie und dringend renovierungsbedürftig erscheinen, dafür hebt sich um so mehr der historische Stadtkern als eine faszinierende architektonische Melange aus gotischem Mittelalter, barocker Pracht und gründerzeitlicher Vielgestaltigkeit hervor. Die schlechte Pflege der historischen Bauten, manche Ruinen und ein alles überziehender Grauschleier waren jedoch 1994 nicht zu übersehen.

Bei der Fülle architektonischer Juwele kann ich nur einige wenige Bauwerke hervorheben, die mich besonders beeindruckt haben.

In der Armenischen Straße (wul. Wirmenska) stößt man auf eindrucksvolle Überbleibsel der schon im Mittelalter einflußreichen armenischen Gemeinde Lembergs. Die Armenier bildeten "ein auf ruthenischen Boden übertragenes Stück Asien, einen Orient unter dem Lemberger Himmel", so Josef Piotrowskij (in: Lemberg-Handbuch für Kunstliebhaber und Reisende. Leipzig/ Wien 1916). Lange Zeit habe man sie der dunklen Gesichts- und Haarfarbe und der 'tatarischen Sprache' wegen 'Perser' genannt, weiß Dr. Piotrowskij zu berichten. Sie waren als Handeltreibende wie Unterhändler berühmt und wurden von der städtischen Obrigkeit auch als Dolmetscher für orientalische Sprachen genutzt. Sie sollen jedoch durch Raufereien und Intrigen der städtischen Gerichtsbarkeit viel zu tun gegeben haben.

Die die armenische Gasse beherrschende Kathedral-Kirche (ursprünglich armenisch-orientalisch, seit der Vereinigung mit der katholischen Kirche 1629 armenisch-katholisch) steht mitten in einem noch heute so genannten armenischen Viertel, das jedoch insgesamt noch etwas verwahrlost aussieht. Der äußere Eindruck der Kreuzkuppelkirche

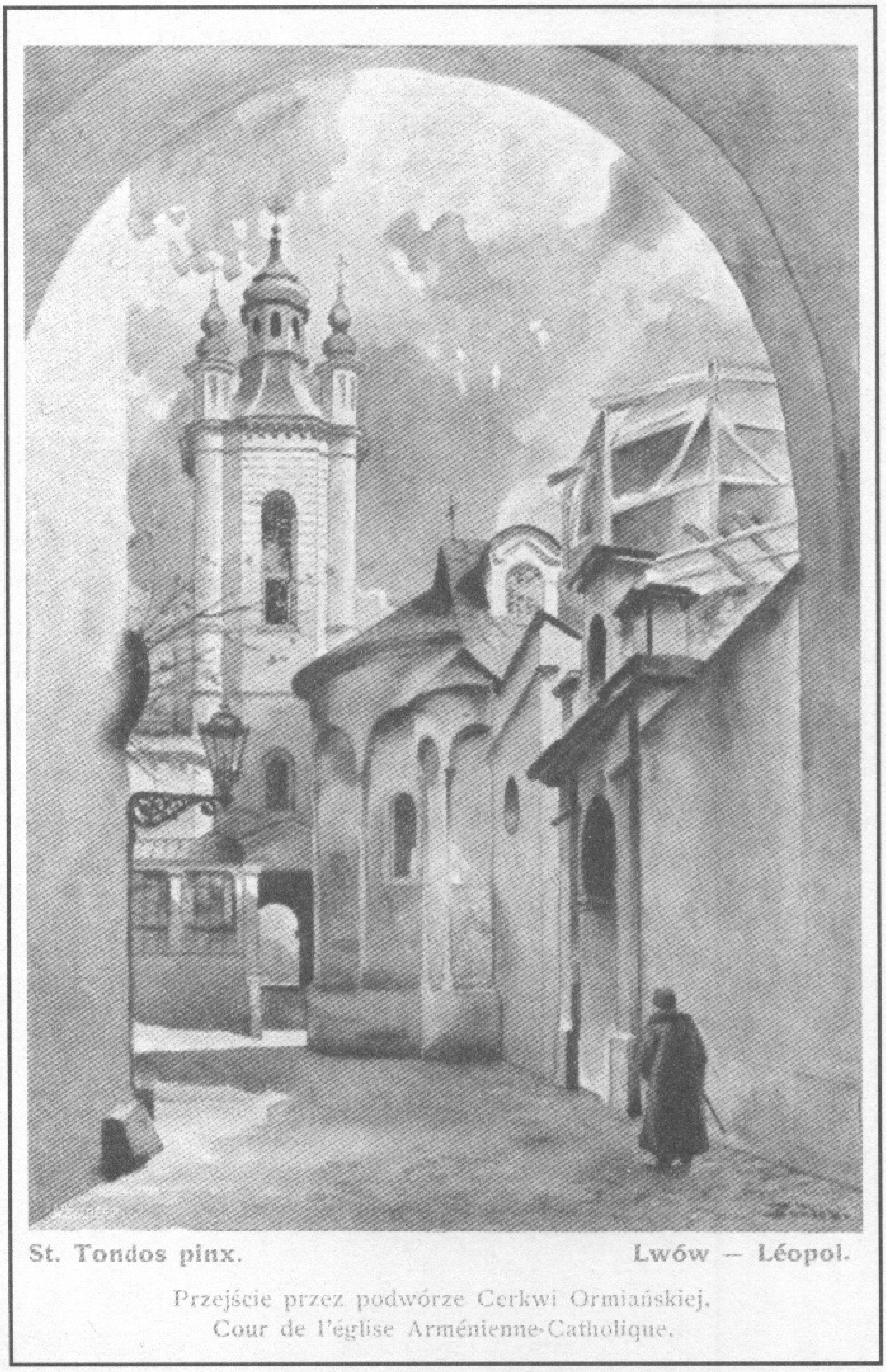
ватої "Хепі берсдей ту ю". Я тоді подумав: якщо народ має таку багатющу пісенну спадщину, то не такі вже й погані його справи з культурою, історією та національною свідомістю. Таким чином, "співаюча міськрада Львова" стала для мене яскравим знайомством з "українською душею".

Взагалі, знайомство з українською культурою та національною самобутністю варто починати зі Львова. Правда, і тут радянська система, за відомим висловом часів НДР "руїни без війни", призвела до того, що окраїнні житлові масиви мають нудний та монотонний вигляд, а будинки потребують негайного ремонту. З іншого боку, на цьому тлі ще більше вражає історичний центр міста – неповторне поєднання архітектури готичного середньовіччя, барокової пишноти та багатоманітності грюндерського періоду. Але не можна було не помітити і поганого стану історичних споруд, які подекуди руйнуються (принаймні у 1994 році) та сіру пелену, яка начебто вкриває все місто.

Серед незліченних архітектурних коштовностей Львова хотів би виокремити лише ті, які мене найбільше вразили.

На Вірменській вулиці натрапляєш на залишки впливової ще у часи середньовіччя вірменської громади Львова. Як писав Йозеф Піотровський в книжці "Лемберг. Посібник для любителів мистецтва та мандрівників", вірмени утворюють "клаптик Азії, перенесеної на русинську землю, Схід під львівським небом". Довгий час через темний колір шкіри та волосся, а також "татарську мову" вірмен називали "персами". Вірмени були відомі як спритні комерсанти та посередники у переговорах; міська верхівка часто вдавалася до їхніх послуг як перекладачів зі східних мов. Проте, як стверджує Піотровський, через часті бійки та інтриги вони не залишали без роботи міський суд.

На Вірменській вулиці домінує Кафедральна церква (спочатку

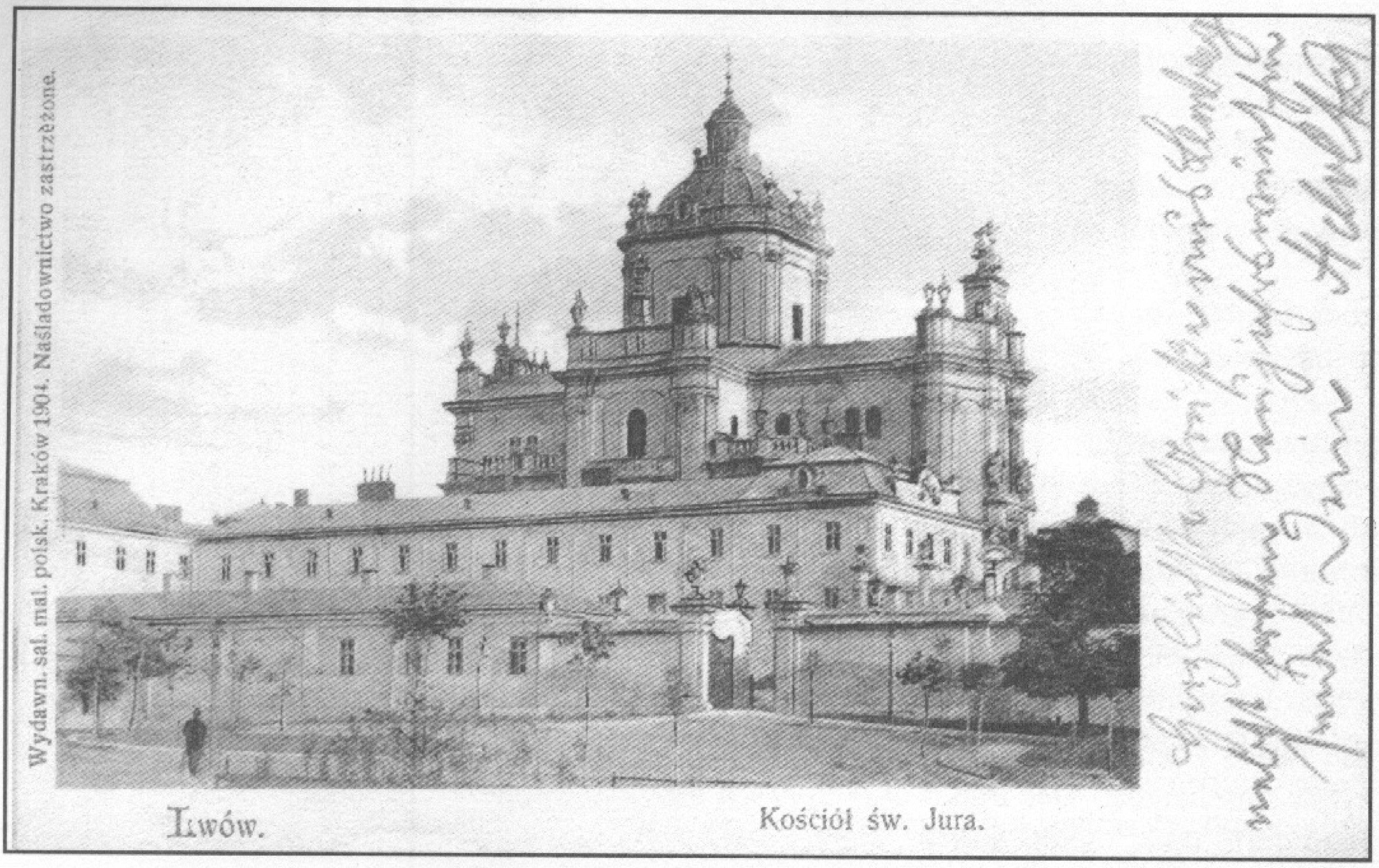
Lwów – Léopol. Hof der armenisch-katholischen Kirche 1905
Леополь. Двір Вірменської католицької церкви, 1905 р.

mit einem kleinen Glockenturm ist zunächst etwas unscheinbar. Der Bau wurde kürzlich renoviert und bietet innen einen eindrucksvollen Gebetsraum im byzantinischen Stil mit wenigen erhaltenen Freskenresten und neuer Bemalung, insgesamt jedoch geschmackvoll und schlicht ausgestattet. Im Innenraum der Kirche, wie auch im Kirchhof, sind eine Reihe zum Teil verwitterter Grabsteine aus dem 14.-17. Jahrhundert zu sehen. Die älteren tragen armenische und lateinische, die jüngeren polnische Inschriften. An der Mauer des an den

Вірменська східна, а після об'єднання з католицькою церквою у 1629 році – Вірменська католицька церква). Церква стоїть якраз посеред однойменного кварталу, який загалом справляє враження певної занедбаності. Зовні хрестово-купольна церква з невеличкою дзвіницею виглядає досить скромно. Недавно її відреставрували. Всередині церква витримана у візантійському стилі і справляє сильне враження. Збереглося декілька старих фресок, решта – нові розписи. Загалом інтер'єр вирізняється простотою і

Kirchhof grenzenden ´Zinshauses´ befindet sich eine mit barockem Gitter abgesperrte flache Holzkapelle. Der Altar zeigt eine Golgatha-Szene mit Christus und den beiden Marien: ein vortreffliches Rokoko-Schnitzwerk des 18. Jahrhunderts. Es war nicht herauszubekommen, was mit der ursprünglich reichhaltigen, von Piotrowskij noch 1916 festgehaltenen Innenausstattung der Kirche geschehen ist. Die armenische Gemeinde ist fast völlig verschwunden.

добрим смаком. В самій церкві та на внутрішньому дворику збереглися надгробні стели XIV-XVII століть. На більш давніх стелах можна прочитати написи вірменською і латинською мовами, на пізніших – польською. Біля стіни "доходного дому", що межує з церковним двором, розташована дерев'яна каплички, відгороджена бароковою решіткою. У вівтарі зображена сцена сходження Христа на Голгофу у супроводі обох Марій – чудовий взірець дерев'яного різьблення XVIII століття у стилі рококо. Проте куди поділося багате внутрішнє оздоблення каплиці, про яке писав ще Піотровський у 1916 році, невідомо. Вірменська громада майже повністю зникла.

Lwów. St. Juri (Georgs)-Kirche 1904
Львів. Собор Святого Юра, 1914 р.

Lemberg ist der Sitz des Metropoliten der seit 1596 mit Rom uniierten griechisch-katholischen Kirche (Brester Union) mit über 5 Millionen Gläubigen allein in der westlichen Ukraine, die den byzantinischen Ritus

У Львові розташована резиденція Митрополита Греко-католицької церкви, яка постала у 1596 році внаслідок укладення Берестейської унії з Римом і зберегла візантійський обряд. Лише у Західній Ук-

beibehalten hat. Lubomir Husar, der kürzlich in den Kardinalsrang erhoben worden ist, leitet die griechisch-uniierte Kirche, die in der Sowjetzeit unter brutalen Verfolgungen zu leiden hatte. Zusammen mit dem römisch-katholischen Kardinal Jaworskij beherbergt Lemberg also gleich zwei Kardinäle. Der Sitz des Metropoliten Husar, die Georgs-Kathedrale, ist ein im doppelten Sinne hervorgehobenes Bauwerk der Stadt. Sie liegt auf einem markanten Hügel und bildet zusammen mit Haus und Park des Metropoliten ein wunderschönes Rokoko-Ensemble. Das umfangreiche Gebäude wurde kürzlich renoviert und erstrahlt nun wieder im alten Glanz. Besonders eindrucksvoll sind die Ikonostase und die Krypta, in der die Metropoliten ihre Ruhestätte gefunden haben. Darunter sind Kardinal Slipyj, Erzbischof Sternjuk und Kardinal Lubatschiwskij, die allesamt Emigranten oder Opfer der sowjetischen Kirchenverfolgung waren.

Das Landtagsgebäude (heute Iwan-Franko-Universität) wurde 1877-81 im Wiener Neo-Renaissance-Stil erbaut. Es war Sitz des galizischen Parlaments im Habsburger Reich. Im Mittelrisalit imponiert eine Balkonloggia mit Säulen, davor eindrucksvolle Skulpturen. Im Treppenhaus weitere Skulpturengruppen, im Sitzungssaal allegorische Darstellungen und Figurenköpfe als Portraits hervorragender Lemberger Persönlichkeiten.

Viele der Räumlichkeiten machten bei meinem letzten Besuch noch einen ziemlich heruntergekommenen Eindruck, da es der Universität offenbar an Mitteln zur Restaurierung fehlt. Dafür ist das Gebäude mit regem Studentenleben erfüllt.

Auf der folgenden Ansichtskarte (Krakau 1916) mit polnischer und deutscher Beschriftung beachte man die aufwendige Kostümierung der flanierenden Damen.

Ein anderes monumentales Gebäude aus der österreichischen Zeit im Stil der Neorenaissance ist die polytechnische Hochschule (gebaut 1873-77). Mich beeindruckte am meisten die mit Säulen und großen Fresken ausgeschmückte Aula. Deren

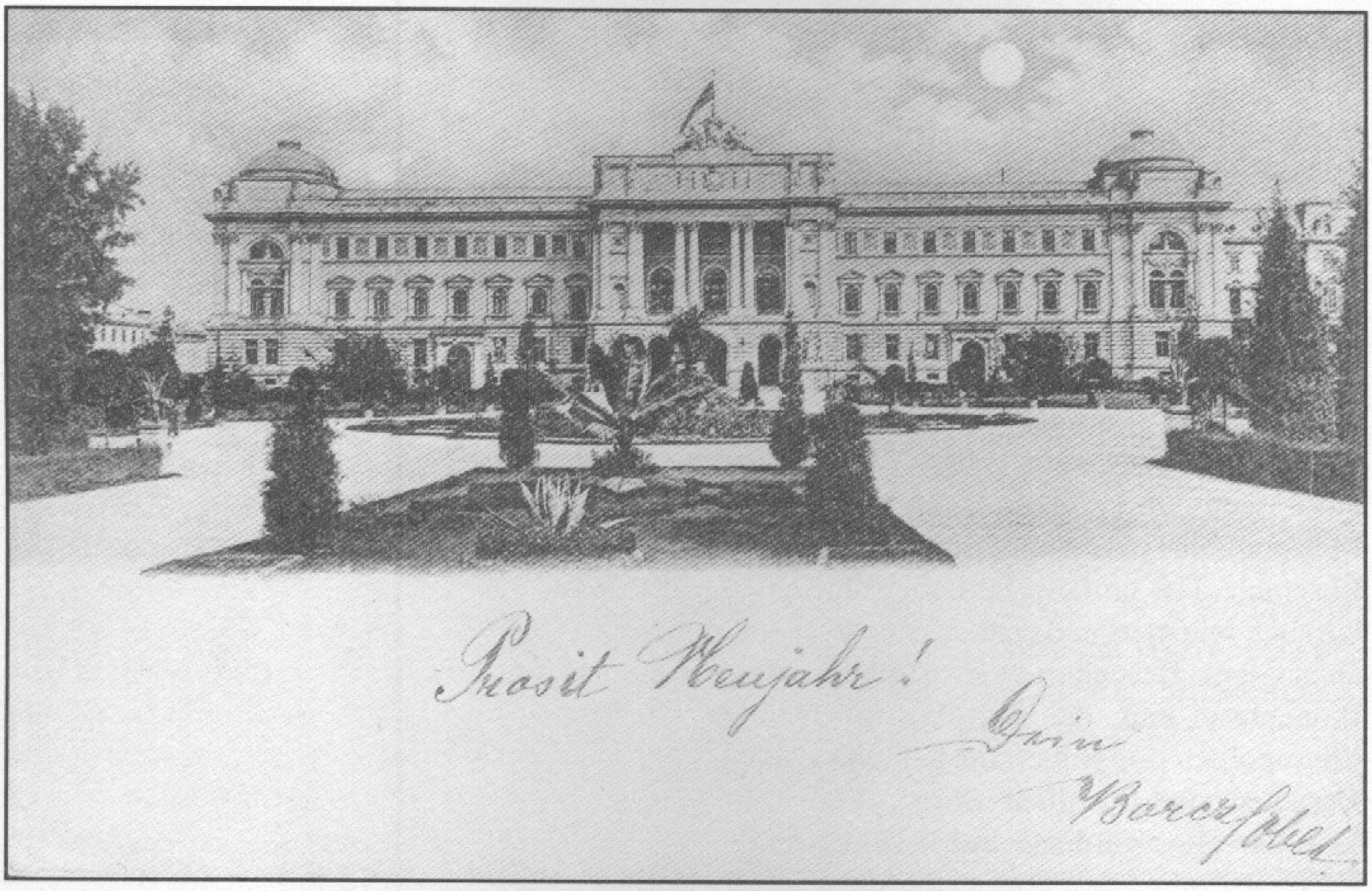
раїні вона налічує близько 5 млн вірних. Главою Греко-католицької церкви є Кардинал Любомир Гузар. У радянські часи ця Церква зазнала жорстоких переслідувань. У Львові знаходиться також і резиденція римо-католицького Кардинала Яворського, так що у місті перебувають водночас два кардинали. Резиденція Митрополита Гузара знаходиться у соборі Святого Юра, який у подвійному сенсі височить над містом: він розташований на високому пагорбі і, разом з палацом та Митрополичим парком, утворює чудовий ансамбль у стилі рококо. Нещодавно собор відреставрували і він знову засяяв своєю колишньою красою. Особливо вражають іконостас і крипта, в якій знайшли свій вічний спокій митрополити. Серед них – Кардинал Сліпий, Архієпископ Стернюк та Кардинал Любачівський, які провели більшу частину свого життя в еміграції, або стали жертвами переслідувань радянським режимом.

Будинок ландтагу (сьогодні – університет ім. Івана Франка) був споруджений у 1877-1881 роках у стилі віденського неоренесансу. За часів імперії Габсбургів тут працював Галицький парламент. На центральному ризаліті погляд вабить балкон з колонами, перед яким розташовані вражаючі скульптури. Скульптурні групи можна побачити також і у вестибюлі, а в залі засідань –алегоричні фігури та бюсти львівських знаменитостей.

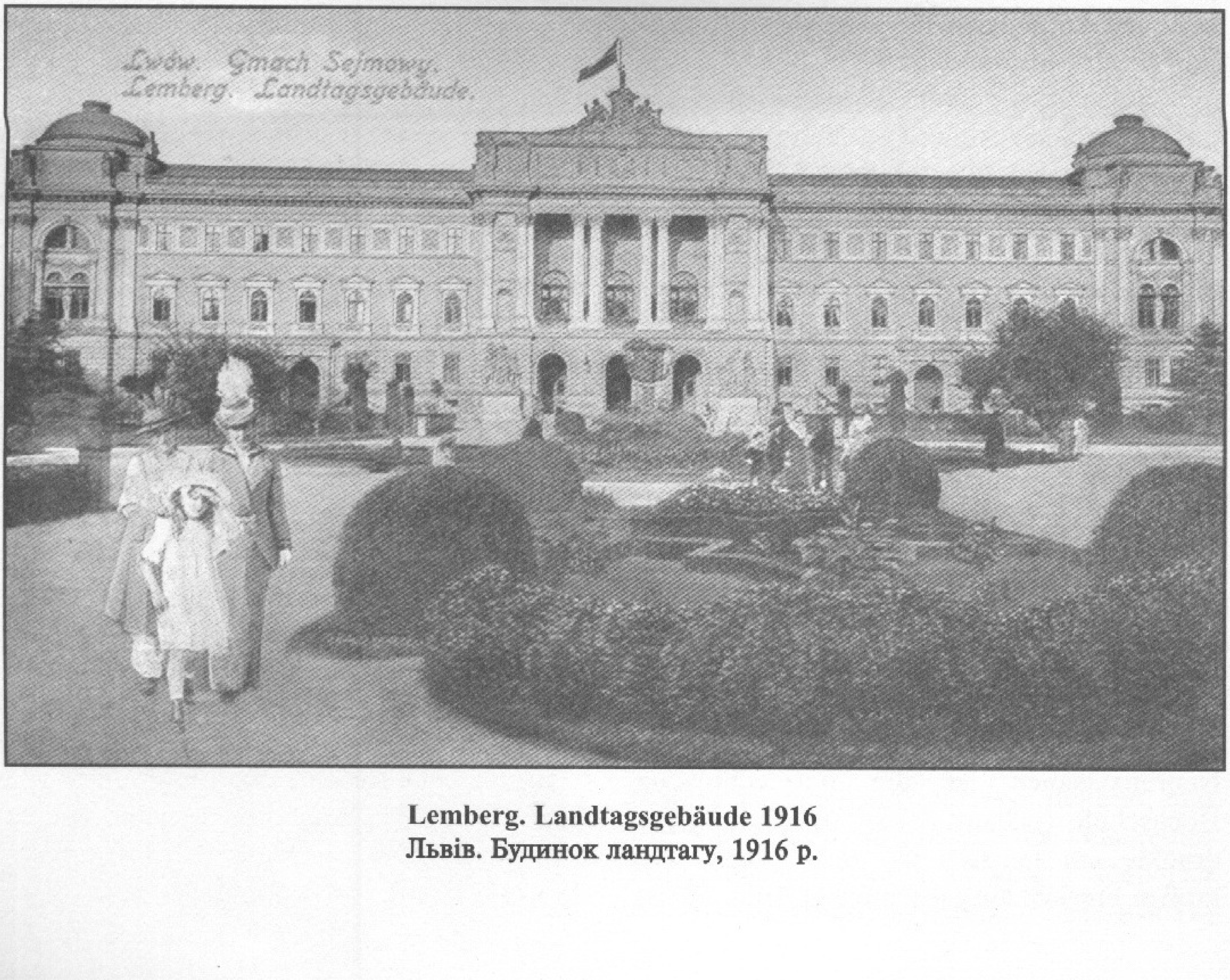
Під час моїх останніх відвідин багато приміщень справляло враження очевидної занедбаності — мабуть, через брак коштів на реставрацію. Зате сам університет сповнений гамірливим студентським життям.

На наступній листівці (Краків, 1916 р.), підписаній польською і німецькою мовами, привертають увагу розкішні вбрання дам, що здійснюють променад.

Іншою монументальною спорудою австрійської доби у стилі неоренесансу є Політехнічний інститут, збудований у 1873-1877 роках. Найбільше враження

Lemberg. Landtag vor 1900
Львів. Ландтаг (до 1900 р.).

Lemberg. Landtagsgebäude 1916
Львів. Будинок ландтагу, 1916 р.

elf Ölgemälde des polnischen Malers Matejko stellen den Zyklus 'Triumph des Fortschritts' dar, der auf die Bibel und antike Mythologie rekurriert, jedoch vom Maler – offenbar unter Mitwirkung örtlicher Modelle – recht freizügig ausgestattet wurde. Vor allem die unverhüllten Damen zeigen noch heute die Reize der Lemberger Weiblichkeit des 19. Jahrhunderts.

Im Nordosten Lembergs befindet sich eine ganz besondere Sehenswürdigkeit: der von 1786-1975 genutzte Lytschakiw-Friedhof. Seit 1975 wird er nicht mehr für Beisetzungen genutzt und steht inzwischen unter Denkmalschutz. Auf über 40 Hektar sollen sich mehr als 300.000 Grabstätten befinden, darunter ist diejenige des berühmten ukrainischen Dichters und Schriftstellers Iwan Franko, nach dem in der Ukraine Städte, Universitäten und viele Straßen in der Ukraine benannt sind.

Vor der Sowjetzeit gab es hier auch Grabstätten für österreichische und deutsche Gefallene des Ersten Weltkrieges. Der Litschawskij-Friedhof stellt noch heute einen der größten und kulturhistorisch faszinierendsten Friedhöfe mit – teils nur noch in Resten erhaltenen – Grabmälern der vielen im Lemberger Raum beheimateten Minderheiten dar. Es gab auch einen großen, angrenzenden jüdischen Friedhof, der den 2. Weltkrieg in Teilen und nach Umbettungen überdauert hat. Viele der hochherrschaftlichen Grabmäler, insbesondere von Honorationen und Magnaten aus der österreichischen und polnischen Zeit sind zumindest äußerlich noch erhalten. Allerdings wurden viele der schönsten Grabkapellen und Denkmäler in sowjetischer Zeit 'umgewidmet', andere als Latrinen mißbraucht. Nach dem Einmarsch der Sowjetarmee 1939 und besonders intensiv nach dem erneuten Einmarsch 1944 fanden Grabplünderungen in großem Umfang statt. Vorwand war die sowjetische Behauptung, die 'Banderisten' würden die Grabfelder als Munitionslager benutzen. Sowjetische Offiziere wählten Skulpturen von Grabmälern und Kapellen aus, um damit ihre Büros oder Datschen zu schmücken. Das

справила на мене актова зала з колонами та фресками. На одинадцяти картинах польського художника Матейка зображений цикл "Тріумф прогресу", який звертається до біблійних та античних сюжетів. Мабуть, під впливом місцевих моделей образи потрактовані досить вільно. Це стосується передусім жіночих зображень, які і по сьогодні демонструють принади львівських панночок XIX століття.

У північно-східній частині міста розташована особлива пам'ятка – Личаківське кладовище, яке використовувалось з 1786-го по 1975 рік. Зараз кладовище проголошене пам'яткою архітектури і не використовується. На сорока гектарах розташовані близько 300 тис. поховань, серед них – могила славетного українського поета і письменника Івана Франка, ім'я якого носять міста, університети і вулиці по всій Україні.

В дорадянські часи тут знаходились поховання німецьких і австрійських солдатів, що загинули в роки Першої світової війни. І по цей час Личаківське кладовище являє собою одне з найбільших і, з культурно-історичної точки зору, – найвражаючих кладовищ, на якому певною мірою збереглись поховання представників численних національних меншин цього регіону. Раніше з Личаківським кладовищем межувало велике єврейське кладовище, яке частково збереглося після Другої світової війни. Збереглося, принаймні, зовні, де багато могил австрійської та польської знаті. Але в радянські часи багато з найкрасивіших надгробних капличок та пам'ятників були "перейменовані", інші – осквернені та використовувані як вбиральні. Після вторгнення Радянської Армії у 1939 році і особливо після повторної окупації 1944 року відбулися масштабні руйнування могил під тим приводом, що начебто "бандерівці" переховували в них зброю та набої. Радянські офіцери вибирали собі скульптури з каплиць та пам'ятників і прикрашали ними свої кабінети і дачі.

Grabmal eines katholischen Erzbischofs steht ohne Kopf da, weil Lemberger Komsomolzen den Auftrag der Parteileitung erhielten, das Denkmal zu zerstören, aber ihre Aufgabe offenbar nicht zu Ende führten. In den 50-60er Jahren wurde es Mode, die schönsten polnischen Grabdenkmäler in solche für ´Helden der Sowjetunion´ umzuwidmen. Diese Barbarei kann man noch häufig genug auf älteren Grabdenkmälern feststellen, die seither kyrillisch beschriftet sind. Im Zentrum der gesamten Anlage wurde ein ´Ruhmesplatz´ mit typisch sowjetisch gestalteten Grabmälern angelegt, darunter auch dasjenige eines Parteifunktionärs, der für die Verfolgung der griechisch-katholischen Kirche zuständig war.

An der Peripherie liegt ein großer Soldatenfriedhof für diejenigen Polen, die zwischen 1919-1921 in den Kämpfen um die ukrainische Unabhängigkeit gefallen sind. Dieser Friedhof wurde 1999 wiederhergestellt und sollte im Sommer 2002 in Anwesenheit der Staatspräsidenten Kwasnjewskij und Kutschma feierlich eröffnet werden. In gewissen nationalistischen Kreisen Galiziens und insbesondere Lembergs entstand jedoch eine Protestwelle gegen die Beschriftung der Denkmalhalle, wonach die Soldaten als ´Helden für Polen´ gefallen seien. Dies wurde von den Nationalisten als unerträgliches Symbol eines polnischen Chauvinismus und aufrechterhaltener Ansprüche auf das früher polnische Galizien bewertet. Im Stadtrat von Kiew kam es ebenfalls im Mai 2002 zu turbulenten Sitzungen, wonach man mehrheitlich gegen den Text auf der Gedächtnistafel stimmte. Der polnische Präsident sagte den geplanten Besuch daraufhin ab, und die Eröffnung des Soldatenfriedhofes ´Orlat´ konnte bis heute nicht stattfinden.

Dieser Vorgang zeigt exemplarisch, wie sehr die belastete Vergangenheit zwischen Polen und der Ukraine die Atmosphäre immer noch vergiftet. Als Deutscher hat man das Bild vor Augen, wie sich Bundeskanzler Kohl und Präsident Mitterrand über den

Надгробок одного католицького архієпископа стоїть без голови, бо львівські комсомольці, які отримали партійне завдання зруйнувати пам'ятник, мабуть не довели справу до кінця. У 50-х – 60-х роках з'явилася мода перейменовувати найкрасивіші польські надгробки на честь "Героїв Радянського Союзу". Сліди подібного варварства і досі трапляються на численних пам'ятниках, написи на яких були переписані кирилицею. Посередині кладовища влаштували "площу слави" з пам'ятниками в типово радянському стилі, посеред якої – поховання партійного функціонера, відповідального за переслідування Грекокатолицької церкви.

На околиці міста розташоване велике польське військове кладовище. Мова йде про солдатів, що загинули у 1919-1921 роках в боях проти повсталих українців. У 1999 році кладовище відновили і на літо 2002 року планувалося його урочисте відкриття за участі президентів Квасневського і Кучми. Але в деяких націоналістичних колах Галичини і, зокрема, Львова піднялася хвиля протестів проти напису на пантеоні, згідно з яким солдати загинули як герої у боротьбі за Польщу. Це сприймалося як нестерпний вияв польського шовінізму і територіальних претензій до колись польської Галичини. У травні 2002 року у міськраді Києва також відбулися бурхливі дискусії, внаслідок яких більшість висловилася проти такого напису. Після того президент Квасневський скасував свій візит до Львова, а відкриття польського кладовища "Орлят" так досі і не відбулося.

Ці події свідчать про те, наскільки ще отруює стосунки між Польщею та Україною спільна непроста історія. В мене як німця постає перед очима картина, коли Федеральний Канцлер Коль і Президент Франції Мітеран простягнули один одному руки над могилами Вердена. Хо-

Kriegsgräbern von Verdun die Hand reichten und hofft, daß es auch zwischen der Ukraine und Polen zu einer ähnlich versöhnlichen Geste und Einigung über die Pflege der Kriegsgräber auf beiden Seiten kommen möge. Übrigens wurde 1998 in dem Dorf Potelitschi im Oblast Lemberg ein deutscher Soldatenfriedhof mit 500 Gräbern eröffnet, auf dem bis 2013 weitere 10.000 Überreste deutscher Soldaten zusammengetragen werden sollen. Neben bereits bestehenden großen Anlagen bei Kiew, in Charkiw und bei Sewastopol wäre dies die vierte große Sammelanlage deutscher Kriegsgräber aus dem Zweiten Weltkrieg in der Ukraine unter der Regie des Volksbunds Deutsche Kriegsgräberfürsorge.

Die polnisch-ukrainischen Verstimmungen um die beiderseitigen Soldatenfriedhöfe geben Anlaß zur Rückerinnerung, daß der Erste Weltkrieg die ´Urkatastrophe´ Europas war. Insbesondere die von den Verlierern des Weltkriegs als äußerst ungerecht empfundenen Grenzziehungen in den ´Friedensverträgen´ von Versailles, St. Germain und Trianon ließen Europa nicht mehr zur Ruhe kommen und sind eine der Hauptursachen für den folgenden, noch katastrophaleren Zweiten Weltkrieg.

Als Beispiel für die auflodernden Leidenschaften und Emotionen schon in der Anfangsphase des Ersten Weltkrieges sei hier noch einmal aus dem Buch von Dr. Josef Piotrowski (´Lemberg-Handbuch für Kunstliebhaber und Reisende) zitiert, das aus betont nationalpolnischer Sicht heraus geschrieben ist. Es heißt dort unter ´Geschichtliches´ (S. 36 f.) über die Zeit der russischen Besetzung Lembergs 1914:

"Nach über hundert Jahren überschwemmte wieder die grausam und wütend tosende Flut des Orients die Stadt und das Land. Unter anderen Umständen und Verhältnissen des gewaltsamen Weltsturmes branden nun dieselben verwüstenden Wogen der asiatischen Barberei und Wildheit, deren erstem Anprall Lemberg und das ganze Polenreich

четься сподіватися, що подібний жест примирення відбудеться і між Україною та Польщею, що між обома країнами буде укладена угода про догляд за військовими похованнями. До речі, 1998 року у селі Потеличі Львівської області було відкрите німецьке військове кладовище з 500 могилами. До 2013 року сюди будуть перенесені рештки ще 10 тис. німецьких солдатів. Це вже четверте німецьке військове кладовище в Україні. Подібні збірні кладовища існують поблизу Києва, в Харкові та біля Севастополя. Ними опікується Німецьке народне об'єднання з догляду за військовими похованнями.

Польсько-українські непорозуміння навколо військових поховань дають привід згадати Першу світову війну, яка стала першопричиною подальших катастроф. Особливо це стосується нових кордонів, проведених відповідно до "мирних договорів" Версаля, Сен-Жермена і Тріанона. Країни, що зазнали поразки, сприймали їх як надзвичайно несправедливі. Ці нові кордони позбавили Європу спокою і значною мірою призвели до Другої світової війни, ще більш катастрофічної.

Як ілюстрацію тих емоцій і пристрастей, які спалахували ще на початковому етапі Першої світової, хочу ще раз навести цитату з виданого у Львові близько 1916 р. "Посібника для любителів мистецтва та подорожуючих" д-ра Йозефа Піотровського. Книжка, до речі, написана з підкреслено польських національних позицій. У главі "Історичний нарис" на тридцять шостій і наступних сторінках можемо прочитати таку характеристику російської окупації Львова у 1914 році:

"І знову, через більш ніж 100 років, місто і весь край заполонив жорстокий, лютий потік зі Сходу. Тепер, за інших обставин, в умовах світової пожежі, у відкритому та мирному місті скаженіють ті ж самі руйнівні хвилі азійського варварства і

stets ausgesetzt waren, an der offenen und friedlichen Stadt. Mit Raub und Mord, mit Brand und Gewalt, dank den modernsten Kampfesmitteln nur noch fürchterlicher und raffinierter als es jemals in den akulturellen Zeiten war, überrumpelten dieselben Scharen der Wildlinge Stadt und Land. Am 3. September 1914 nahmen russische Truppen Lemberg ein.

Der russische Zar Nikolaus II. liess am 22. April 1915 vom Balkon des Statthaltereipalais vor der zwangsweise, hastig zusammengetriebenen, sehr kleinen, erschrockenen 'Volksmenge' die verhängnisvollen Worte fallen: Es gibt kein Galizien mehr, es gibt nur bis an die Karpathen ein grosses, einheitliches Russland.

Gleichsam ein Alp und ein Sinnbild derselben seit Jahrhunderten nie auslöschenden, tückisch lauschenden Glut des unversöhnten Hasses, der verderbenden, verheerungssüchtigen Kampfgier im ewigen Ringen des hinterlistigen, orientalen Byzantinismus mit der humanen, freiheitliebenden Kultur des Westens, nahm seine gebieterisch ausgestreckte Despotenhand das unglückselige Land in Besitz.

Zehn Monate lang bedrückte Lemberg die rücksichtslos harte, tyrannische Willkürherrschaft der Russen. Unter höllischem Schlachtengetöse der modernsten Waffen und Kampfesmittel fluteten am 22. Juni 1915 die Riesenwellen der Orients-Brandung zurück. Ob für immer? In der Ferne hört man noch das wilde Heulen des gewaltigsten Weltsturmes, das Gedonner der sich umwälzenden und brechenden, wütend schäumenden Ebbewogen".

дикунства, перший удар яких завжди приймали на себе Львів та вся Річ Посполита. Грабуючи та вбиваючи, спалюючи і нищачи, застосовуючи найсучасніші військові засоби, жахливіші та рафіновавіші ніж у докультурні часи, ті ж самі орди дикунів прокотилися містами і селищами. Третього вересня 1914 року російські війська захопили Львів.

22 квітня 1915 року з балкону Намісничого палацу перед силоміць зігнаним невеликим натовпом зачитали фатальні слова російського царя Миколи II: "Немає ніякої Галичини, є лише велика неділима Росія до Карпат".

Наче в кошмарному сні, як символ тієї ж самої підступно палаючої непримиримої ненависті, що не згасає уподовж століть, згубного, нищівного потягу до війни у вічній боротьбі підступного східного візантійства з гуманною свободолюбною культурою Заходу, самовладно простягнута рука деспота захопила цю нещасну країну.

Десять місяців Львів перебував під немилосердно жорстоким, тиранським та свавільним пануванням росіян. 22 червня 1915 року, під пекельне гуркотіння найсучаснішої зброї, величезні хвилі східної армади відкотилися назад. Та чи надовго? В далечині ще чутно дике завивання потужного світового буревію, гуркотіння величезних хвиль, які, люто пінячись, перевертаються та розбиваються об скелі".

NACHWORT

Ich möchte dem Leser noch einen Ausriß aus der 'Ukraine-Zeitung - Neueste Nachrichten für die Heeresgruppe Kiew' vom 7. Dezember 1918 präsentieren, ein Fundstück, auf das ich kürzlich hier in Kiew stieß. Die Ausgabe dieser Zeitung für deutsche Soldaten, die unter der Hetman-

ПІСЛЯМОВА

Хотів би представити читачеві вирізку з газети "Украіне-Цайтунг – Останні новини для групи армій "Київ" від сьомого грудня 1918 року, на яку я нещодавно натрапив у Києві. Ця газета видавалася для німецьких солдатів, які перебували в Україні на запрошення уряду гетьмана

Regierung Skoropadskijs ins Land gerufen wurden und ab März 1918 die eigentliche Macht in Kiew innehatten, erschien sieben Tage vor dem Abzug der Deutschen und der Flucht Skoropadskijs vor dem drohenden Einzug der Truppen des sogenannten Direktoriums unter Wolodymyr Wynnytschenko am 14. Dezember 1918.

Auf der Titelseite findet sich eine Nachricht über die unmittelbar bevorstehende Besetzung des Rheinlands durch englische Besatzungstruppen (entsprechend den Vereinbarungen der alliierten Waffenstillstandskommission). In diesem Bericht erläßt der Kölner Oberbürgermeister Konrad Adenauer einen 'Aufruf an die Jugend', worin zur Höflichkeit und Zurückhaltung gegenüber fremden Besatzungstruppen aufgefordert wird. Der Aufruf fährt fort: "Vergeßt nicht, daß die Besatzung unserer Vaterstadt durch fremde Soldaten eine schwere Zeit, vielleicht die schwerste unseres ganzen Lebens, werden wird".

Konrad Adenauer, der damals – wohl unzutreffend – separatistischer Bestrebungen in Richtung Frankreich beschuldigt wurde, bewies schon in den für Deutschland außerordentlich schwierigen Notzeiten nach dem verlorenen Ersten Weltkrieg Augenmaß und Verantwortungsbewußtsein. Er wurde in der Folgezeit ein außerordentlich erfolgreicher und auch beliebter Bürgermeister dieser alten Stadt am Rhein, dem die meisten Kölner heute noch wegen der Gründung der Kölner Messe, des Baus der Südbrücke und der Schaffung des Grüngürtels auf den alten preußischen Befestigungsanlagen dankbar sind. Adenauers schon damals formulierte Vision des Aufbaus eines neuen, friedlichen und prosperierenden Europas wurden nach dem Zweiten Weltkrieg, als die Not für Deutschland noch schlimmer war, mit Hilfe anderer europäischer Christdemokraten wie Robert Schuman und Alcide De Gasperi in einem langwierigen Prozeß verwirklicht. In diesem neuen, friedlichen Europa sollte dann auch Deutschland seinen gleichberechtigten Platz finden. Mit der vor 13 Jahren erreichten Wiedervereinigung hat Deutschland nun auch

Скоропадського і з травня 1918 року фактично перебрали владу в Києві. Номер, про який йдеться, вийшов за сім днів до відходу німецьких військ та втечі Скоропадського від наступаючих військ так званої Директорії під проводом Володимира Винниченка, які увійшли в Київ чотирнадцятого грудня 1918 року.

На першій сторінці вміщено повідомлення про те, що невдовзі англійські окупаційні війська, згідно з домовленостями союзницької Комісії з перемир'я, увійдуть в Рейнську область. В цій же статті опублікована відозва бургомістра Кельна Конрада Аденауера до молоді, в якій він закликає виявити "ввічливість і стриманість" у ставленні до іноземних військ. Далі у відозві говориться: "Не забувайте, що окупація нашого рідного міста іноземними солдатами стане тяжким, може найтяжчим випробуванням нашого життя".

Конрад Аденауер, якого тоді, вочевидь несправедливо, звинувачували у сепаратизмі на користь Франції, в тяжкі для Німеччини часи, яка програла Першу світову війну, виявив далекоглядність і відповідальність. Пізніше він став найуспішнішим та найулюбленішим бургомістром цього старовинного міста на Рейні, якому жителі і досі вдячні за заснування Кельнських ярмарків, побудову південного мосту і створення на місці старих прусських укріплень зеленого поясу навколо міста. Вже тоді він сформулював візію нової, мирної та процвітаючої Європи, яку йому випало втілити в життя за допомогою інших європейських християнських демократів – Роберта Шумана та Альчіде де Гаспері – вже після Другої світової війни, коли Німеччина перебувала у ще тяжчому стані. Німеччині судилося зайняти своє рівне з іншими місце в цій новій, мирній Європі. Після об'єднання тринадцять років тому Німеччина встановила нарешті мир зі всіма своїми європейськими сусідами.

З наступного року Європейський союз матиме 25 членів. Будемо сподіватися, що

seinen Frieden mit allen Nachbarn in Europa gemacht.

Die Europäische Union wird ab nächstem Jahr 25 Mitgliedstaaten umfassen. Hoffen wir, daß die Ukraine, dieses große und bedeutende Land Europas, in nicht allzu ferner Zukunft seinen Wunsch nach Mitgliedschaft erreichen kann. Es dürfte wohl kaum einen Deutschen geben, der diesen Wunsch nicht versteht und unterstützt.

Україна, ця велика і важлива країна Європи, зможе в осяжному майбутньому реалізувати своє прагнення увійти до цієї організації. Навряд чи знайдеться хоч один німець, який би не виявив розуміння і підтримки такому прагненню.

Ukraine-Zeitung

Neueste Nachrichten für die Heeresgruppe Kiew

Schriftleitung u. Geschäftsstelle Funduklejewskaja 11. Anschrift: Schriftleitung der Ukraine-Zeitung, Deutsche Feldpost 664. Fernruf: Schriftleitung der Ukraine-Zeitung, Kiew. Erscheint wochentags. — Abonnementspreis monatlich M. 1.80. Einzelnummer 20 Pfg.

Nr. 11 **Sonnabend, 7. Dezember** **1918**

Der Waffenstillstand

Vereinbarungen der Waffenstillstandskommission

In der Vollsitzung der Waffenstillstandskommission in Spaa am 3. Dezember wurde über die Verwendung deutscher Schiffe zur Heimführung feindlicher Kriegsgefangener gesprochen. Von französischer Seite wurde angeregt, daß Wirtschaftssachverständige zu Verhandlungen über die Wiederaufnahme des Betriebes der lothringischen Hüttenwerke in Spaa zusammenkommen sollen. Auch eine Zusammenkunft zur Verständigung über die Rheinschiffahrt in Trier wurde vereinbart. Französischerseits wurde mitgeteilt, daß die Bezirkskommandos auf dem linken Rheinufer in ihre Amtssitze zurückkehren können. Von deutscher Seite wurde mitgeteilt, daß Ludwigshafen am 4. und Koblenz am 8. Dezember zur Besetzung durch die alliierten Truppen bereit sein würden.

Die Besetzung

„Vielleicht die schwerste Zeit unseres ganzen Lebens..."

Die Vorhut englischer Besatzungstruppen, einige hundert Mann, wird am 4. Dezember in Köln erwartet. Das Gouvernement Köln wurde nach Kloppenburg in Oldenburg verlegt. Der Kölner Oberbürgermeister Adenauer erläßt einen Aufruf an die Jugend, worin zur Höflichkeit und Zurückhaltung gegenüber fremden Besatzungs-Truppen aufgefordert wird. Der Aufruf fährt fort: „Vergeßt nicht, daß die Besatzung unserer Vaterstadt durch fremde Soldaten eine schwere Zeit, vielleicht die schwerste unseres ganzen Lebens werden wird."

Aus Aachen meldet der Kölner A.- u. S.-Rat, daß die Stellung von Geiseln als Gewähr für die Aufrechterhaltung der Ordnung von den Belgiern verlangt wurde. 10 Geiseln mußten schon in der ersten Nacht der Besetzung im Rathause bleiben.

Der gesamte Eisenbahnverkehr zwischen der Rheinpfalz und den rechts des Rheins gelegenen Gebietsteilen ist gesperrt. Französische Kommandanten in der Pfalz befahlen überall den Volks-Räten, ihre Tätigkeit sofort einzustellen, widrigenfalls ihre Mitglieder in Frankreich interniert würden. In den besetzten pfälzischen Städten wurde französische Zeit eingeführt. Mirmont, der Oberkommissar für Elsaß-Lothringen, ordnete an, daß überall wieder frühere französische Bezeichnungen eingeführt werden müßten. Deutsche Straßenschilder und deutsche Firmen-Inschriften müssen entfernt werden.

Nach endgültiger Vereinbarung der Waffenstillstandskommission werden die Städte Frankfurt und Darmstadt nicht zum besetzten Gebiet, sondern zur neutralen Zone zu rechnen sein.

gestellt würden. Die Abfahrt von Paris wird am 7. Dezember erfolgen. Die Abgeordneten werden Straßburg, Colmar, Mühlhausen und Metz besuchen.

Kardinal Hartmann

Die „Kölnische Volksztg." wurde ermächtigt, auf das bestimmteste zu erklären: Behauptungen, Kardinal Hartmann habe dahin gearbeitet, daß der Westen Deutschlands selbständiges Staatswesen werde oder daß Teile Deutschlands an Frankreich kämen, seien völlig unwahr.

Die französischen Kriegsgefangenen

Der französische General Dupont wird sich nach Berlin begeben, um bei der Sammlung und Heimbeförderung französischer Kriegsgefangener mitzuwirken.

Aus Berlin, München, Wien

Die Wahl zur National-Versammlung

schon eher möglich?

Dem „Lokal-Anzeiger" zufolge soll es nach neueren Feststellungen technisch möglich sein, die Wahlen zur National-Vers
gehen zu lass

Fehre

Der Reic
auf das geste
Ebert-Haase
wurde: „Auf
für ermächtig
Ich werde d
Solange Sie
Revolution a
Bestimmungen
können Sie s
mungen des B
rechtes hinwe
gesetzlose W
ich."

Die G

In Berlin
(20 verschiede
rigen Groß-B
mung aller da
heiten, sowie
Regierung E
und zu versich
Ebert-Haase r
Errungenschaf
ihren sachgem
flüsse, sie mö
immer sei, n
Mitteln zu sch

Der Zentral-Rat der Ostfront

gegen die Selbsteinladung der Bolschewisten

Gegen die von den Russen eigenmächtig vorgenommene Einladung von bolschewistischen Delegierten zur Gesamttagung der deutschen Arbeiter- und Soldatenräte am 16. Dezember nahm der Zentral-Rat der gesamten Ostfront eine entschieden abweisende Stellung ein. Der Zentral-Rat erklärte sogar, daß den russischen Abgeordneten auf jeden Fall die Einreise verwehrt werden würde und daß die gesamten Soldaten-Räte der Ostfront unbedingt auf diesem Standpunkt verharren werden. Hierzu „bemerkt der „Vorwärts": Diese Entschlossenheit des Ostheers verdient umsomehr Beachtung, als die Soldaten im Osten den Bolschewismus aus eigener Erfahrung kennen lernten.

Einstellung der Kohlenausfuhr

Die deutsche Kohlenausfuhr nach dem neutralen Auslande muß eingestellt werden. Dazu stellt die „Deutsche Allgemeine Zeitung" fest, daß der in Deutschland herrschende Brennstoffmangel ausschlaggebend, nicht andere Gründe dafür maßgebend sind.

Zeitungsausriß 'Ukraine-Zeitung' 7.12.1918

Вирізка з газети "Украіне-Цайтунг" 7.12.1918.

Deutsche Husaren in Kiew 1918

Німецькі кіннотники в Києві, 1918 р.

Пізнавальне-популярне видання

Manfred Lohmann / Манфред Ломанн

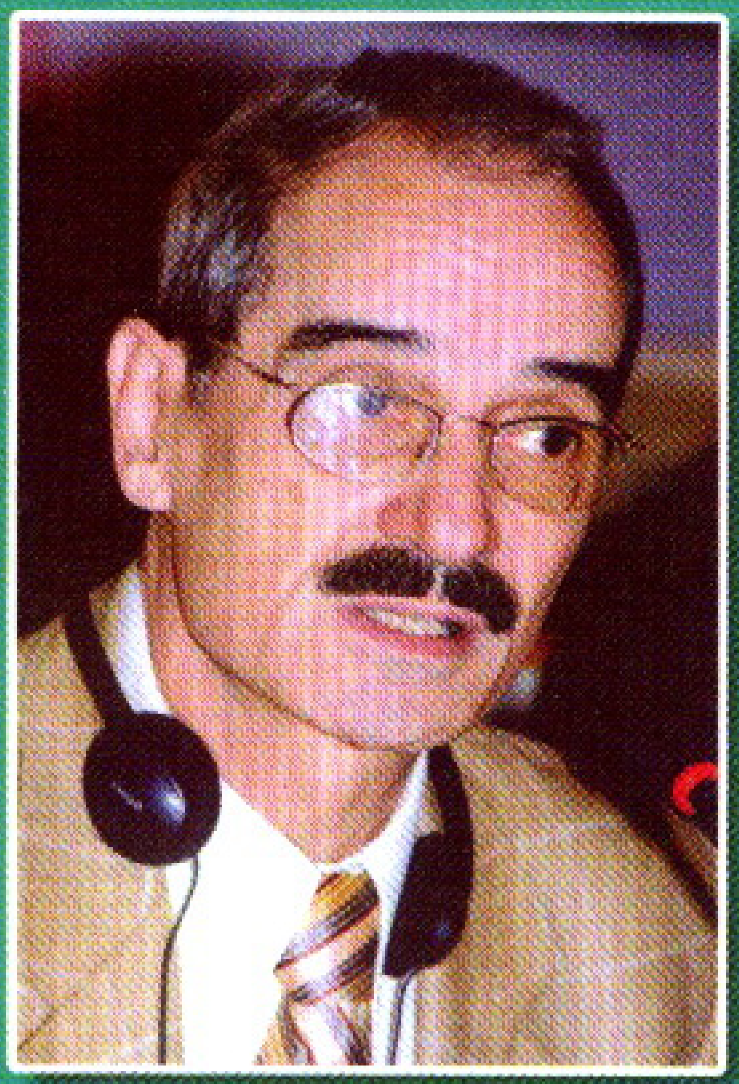
Die Ukraine – der neue Nachbar in Europa Anmerkungen zu Geschichte und Gegenwart

Україна: новий європейський сусід Нотатки про історію та сучасність

Переклад *В. Климченка*
Редактор *П. Фещин*
Комп'ютерна верстка *А. Васильєв*

Оригінал-макет підготовлено до друку у видавництві "Геопринт"

Підписано до друку 10.06.2003. Формат 70x100/16
Папір офсетний 120 г/м². Гарнітура Times. Умов. друк. акр 4,28.
Наклад 3000 прим. Зам.№0906/1
Віддруковано поліграфічним центром "Геопринт"
м. Київ, вул. Червоноармійська, 69.

Manfred Lohmann

1958-1967	Studium der Politikwissenschaft und Neueren Geschichte in Freiburg/Br., Berlin und Neu-Delhi; Mitarbeiter des Arnold-Bergstraesser-Instituts, Freiburg
1968-1971	Auslandseinsatz in Indien (politische Bildungsprogramme)
1971-1973	stv. Sprachdienstleiter Hindi/Urdu der Deutschen Welle
1973-1977	Leiter des GTZ-Projekts Landfunkberatung in Indonesien
1978-1981	Abteilungsleiter in der Akademie Klausenhof
1981-1986	Landesbeauftragter der Konrad-Adenauer-Stiftung für Malaysia
1986-1991	Leiter der Europäischen Tagungen der Politischen Akademie der Konrad-Adenauer-Stiftung
1991-1994	Landesbeauftragter für Indonesien
1994-2003	Leiter der Außenstelle Kiew der Konrad-Adenauer-Stiftung

Манфред Ломанн

1958-1967	вивчав політологію і нову історію в університетах Фрайбургу, Берліну і Нью-Делі
1968-1971	Діяльність з політичної освіти в Індії
1971-1973	Заст. керівника мовної служби хінді/урду "Німецької Хвилі"
1973-1977	Керівник проекту Товариства технічного співробітництва в Індонезії
1978-1981	Керівник відділу міжнародних освітніх програм в Академії Клаузенхоф
1981-1986	Уповноважений Фонду Конрада Аденауера по Малайзії
1986-1991	Керівник з організації Європейських з'їздів Політичної Академії Фонду Конрада Аденауера
1991-1994	Уповноважений Фонду Конрада Аденауера по Індонезії
1994-2003	Керівник Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні